

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ STRATEJİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
LEYLA İSAYEVA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUHİTTİN TATAROĞLU

TEMMUZ 2017

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ STRATEJİSİ

HAZIRLAYAN
LEYLA İSAYEVA

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 09.08.2017
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 21.07.2017

Tez Danışmanı : Doç Dr. Muhittin TATAROĞLU
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Turgay UZUN
Jüri Üyesi : Yard. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

Temmuz, 2017
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 11/07/2017 tarih ve 792/4 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi **Leyla İSAYEVA**'ın "**Türkiye'nin Kafkasya Dış Politikası ve Enerji Stratejisi**" adlı tezini incelemiş ve aday 21/07/2017 tarihinde saat 13:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..*.....⁹⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine^{ay}^{bilgi} ile karar verildi.

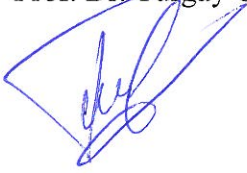
Tez Danışmanı

Doç. Dr. Muhittin TATAROĞLU

Üye

Prof. Dr. Turgay UZUN

Üye

Yard. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye'nin Kafkasya Dış Politikası ve Enerji Stratejisi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/08/2017

Leyla İSAYEVA

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR

Soyadı : İsayeva

Adı : Leyla

Referans No:10155652

TEZİN ADI

Türkçe :Türkiye'nin Kafkasya Dış Politikası ve Enerji Stratejisi

Y. Dil :Turkish Foreign Policy in the Caucasus and Energy Strategy

TEZİN TÜRÜ:

Yüksek Lisans
X

Doktora
O

Sanatta Yeterlilik
O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :MUĞLA SITKI KOÇMAN

Fakülte :İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER

Enstitü :SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : TATAROĞLU Muhittin

Ünvanı :Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI:146

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Türkiye'nin Kafkasya politikası
2. Türk Dış Politikası
3. Enerji Stratejisi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

- 1.Dış Politika
- 2.Enerji Politikası
- 3.Kafkasya
4. Güney Kafkasya

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

- 1.TheForeignPolicy
- 2.EnergyPolicy
- 3.TheCaucasus
4. South Caucasus

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum **x**
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir **O**
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir **O**

Yazarın İmzası :

Tarih : 09.08.2017

ÖZET

Soğuk savaşın sona ermesini sağlayan Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgeye yeni bir kimlik kazandırmış ve tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye'nin de dış politika stratejilerinde keskin değişimler söz konusu olmuştur. Aynı zamanda Kafkasya'da jeostratejik öneme sahip olan Türkiye özellikle Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Batı'ya güvenli bir şekilde aktarılması ve Rusya'nın "Arka Bahçe"si olarak hitap edilen Kafkasya'daki enerji kaynaklarının güvenliğinin nasıl tesis edileceği konusu o dönemde ortaya çıkan kritik tartışmalardan birisi olmuştur. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Rusya ile enerji politikası üzerine ilişkilerini incelemek ve bu bağlamda Türk Dış Politikasındaki önemli değişiklikleri belirlemektir.

Bu makale, enerji güvenliği ve Türk dış politikasını sistematik olarak analiz etmek için, uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politiği izlemeye dayalıdır. Dolayısıyla, enerji güvenliği ve Türk dış politikasının analizinde uluslararası ilişkiler ile uluslararası ekonomi politiği öğrencileri ve araştırmacıları için bir araştırma ajandası önermektedir.

Bu çalışmada, genel tarama modeli bir alan araştırması olarak planlanmış ve yürütülmüştür. Bu çerçevede literatür taranmış, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının aktarılması ve boru hattı projelerine ilişkin bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin Dış Politikası, Enerji, Kafkasya, Hazar Havzası, Güney Kafkasya, Rusya.

ABSTRACT

The cold war ended with the collapse of the Soviet Union - all countries whose leadership and a new identity as Turkish and foreign policy strategy review led to the region, ensuring. At the same time, the Caucasus geo-strategic importance in having caused the formation of the Turkish national security policy. Especially energy resources in the Caspian basin to the West in the "Back Garden", an event which will ensure the safe delivery of Russian energy sources to the question of how the debate has become one of the most critical in that period in the Caucasus, and one of the si. The purpose of this study is to present a general view of Turkish Foreign Policy and relations with the South Caucasus energy policy, Turkey and Russia to explore angle.

This study generally styled as planned and carried out a field of research model. In this framework, the Turkish Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Energy and Natural Resources of energy resources in the Caspian basin and the pipeline was to supply information on literature carded.

Key: Foreign Policy, Energy, Caucasus, the Caspian Basin, South Caucasus, Russia

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, içeriğinin hazırlanması ve bölümlerinin yazılmasında bana yol gösteren, başlangıcından tamamına kadar olan süreçte çalışmadaki her türlü yardımı tarafıma yönlendiren danışmanım Sayın Doç. Dr. Muhittin TATAROĞLU' na en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin hazırlanması sırasında her türlü bilimsel öneri ve değerli yardımları için Yrd. Doç. Dr. Ayşe YILDIZ ÖZSALMANLI' ya derin teşekkür ederim. Bu tezin hazırlanması esnasında sık sık yardımlarına başvurduğum Sosyal Bilimler Enstitüsü memuru Cesim DALAN' a sonsuz teşekkür ederim.

Sonda hayatımın her döneminde hiç bir desteklerini benden esirgemeyen başta annem olmakla aileme ve tez yazım aşamasında her daim bana destek ve yardım eden Ahmad Samir ZAWAR başta olmakla yakınımnda ve uzakta olup bana güvenen arkadaşlarıma içten teşekkür ederim.

Leyla İSAYEVA

21/05/2015

Muğla

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ŞEKİLLER DİZİSİ	IV
TABLolar DİZİSİ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
TEORİK ÇERÇEVEDEN DÜNYA ENERJİ DENGESİ VE KAFKASYA'NIN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI SİSTEM AÇISINDAN ÖNEMİ	3
1.1. ENERJİ KAVRAMI.....	3
1.2. ENERJİ KAYNAKLARI	3
1.2.1. Fosil Enerji Kaynaklar	5
1.3. DÜNYA'DA ENERJİ POLİTİKALARI VE KULLANIMI	11
1.3.1 Küresel Aktörlerin Enerji Politikaları ve Güç Savaşı	16
1.4. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ	23
1.4.1.Realist Kuramda Enerji Güvenliği	28
1.4.2. Deniz Hakimiyeti Teorisi	30
1.4.3.Kara Hakimiyeti Teorisi	33
1.4.4. Hava Hakimiyeti Teorisi	34
1.4.5. Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi	35
1.4.6. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası.....	38
1.5. KAFKASYA'NIN TARİHİ VE COĞRAFİ KONUMU.....	40
1.6. KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ	43
1.7. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ(SSCB)'NİN DAĞILMASI	45
1.8. RUSYA FEDERASYONU'NUN BAĞIMSIZLIK İLANI	46
1.9. GÜNEY KAFKASYA'NIN RUSYA AÇISINDAN ÖNEMİ	49
1.10. TRANSKAFKASYA DEVLETLERİNİN GENEL DURUMU	51
1.10.1. Azerbaycan	55
1.10.2.Gürcistan	58
1.10.3. Ermenistan.....	60
1.11. AVRASYACI BAKIŞ AÇISI.....	62
İKİNCİ BÖLÜM.....	67

TÜRKİYE'NİN TRANSKAFKASYA'YA YÖNELİK POLİTİKASI.....	67
2.1. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ GELİŞİM SÜRECİ.....	67
2.2. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DA BÖLGESEL GÜÇ OLMASI	70
2.2.1. Türkiye kaynaklı nedenler.....	71
2.2.2. Bölgesel Kaynaklı Nedenler	75
2.2.3. Uluslararası Sistemlerden Kaynaklı Nedenler.....	77
2.3. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKANIN ETKİLERİ	78
2.4. TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ	87
2.4.1. Siyasi İlişkiler.....	89
2.4.2. Ekonomik İlişkiler	94
2.4.3. Rusya Federasyonu'nun Transkafkasya'ya yönelik dış politikasının Türkiye'ye etkileri	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	102
TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DAKİ BÖLGESEL ENERJİ POLİTİKASI	102
3.1. PETROL VE DOĞALGAZ BORU HATTI PROJELERİ.....	102
3.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi.....	105
3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı	108
3.1.3. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi	109
3.1.4. Hazar'ın hukuki statüsü	110
3.1.5. Hazar'ın Statüsü Tartışmalarında Ülkelerin Tezleri	114
3.1.6. TANAP Projesi	118
3.2. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DA ENERJİ POLİTİKASI	121
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	132

ŞEKİLLER DİZİSİ

Şekil 1 Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı).....	103
Şekil 2 Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	110
Şekil 3 TANAP Boru Hattı	120

TABLÖLAR DİZİSİ

Tablo 1 Fosil Yakıtların Çevresel Zararları (Dolar/GJ)	6
Tablo 2 Dünya Birincil Enerji Talebi (MTPE: Milyon Ton Petrol Eşdeğeri)	7

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars Projesi
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi
GUUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldavya'nın İngilizcilerinin baş harflerinden oluşan bu ülkelerin politik, ekonomik ve stratejik ortaklıklarını kuvvetlendirmek üzere kurdukları, batı devletleri (özellikle ABD) ile işbirliği içinde bulunan oluşum.
GGK	: Güney Gaz Koridoru
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KGB	: Комитет государственной безопасности (Devlet Güvenlik Komitesi)
NATO	: The North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi

TAP : Trans Adriatic Pipeline Projesi

GİRİŞ

Kafkasya günümüzde uluslararası arenadaki lider devletlerin sahip olmak istediği önemli bir geçiş bölgesidir. Kafkasya'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi sadece Rusya'nı değil, ABD, AB, İran ve Türkiye gibi ülkeleri etkilemektedir. Tarih boyunca önem taşıyan Güney Kafkasya da(Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan)Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla jeopolitik boşluk oluşmuştur. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesi doğal zenginliklere sayesinde büyük güçler tarafından önem arz etmiştir.

Bu araştırmada, Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik dış politikası araştırılmıştır. Bu çalışmadaki amaca ulaşmak için de, Türkiye ve Güney Kafkas devletlerinin, özellikle; Azerbaycan'la kurduğu ikili ilişkiler etüt edilmiştir.

Kafkasya bölgesindeki Türk dış politikasını incelemek için ilk önce Kafkas tarihine ve Türk Dış politikasını etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur.

Bu makale, enerji güvenliği ve Türk dış politikasını sistematik olarak analiz etmek için, uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politiği izlemeğe dayalıdır..

Tez konusu, kronolojik bir çerçeve doğrultusunda işlenmiştir. Bölge ve lider devletler arasındaki ilişkiler ön plana çekilmiş ve sebep-sonuç ilişkileri araştırılmıştır.

Literatür taraması ve arşiv tetkiki yapılmış, birçok farklı (Türkçe, Azerbaycanca, Rusça ve İngilizce) kaynaklardan faydalanmış, süreli yayınlar, güncel basın ve haber ajansları takip edilmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır.

Söz konusu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Dünyada Enerji Kavramı ve teorik açıdan Enerji Politikası araştırılmış, dünya enerji pazarında gerçekleşen yapısal değişiklikleri tanımlayarak enerji güvenliğinin dış politikada artan önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kafkasya'nın bölgesel ve uluslararası açısından önemi, Kafkasya'nın tarihsel, coğrafi konumu anlatılmıştır. Aynı zamanda, SSCB'nin dağılması sonrası Kafkasya'nın jeostratejik önemi, Rusya Federasyonu'nun

Kafkasya'ya dair politika sergilediğini öne sürüyor. Transkafkasya devletlerinde yaşanan gelişmelere yer verilmiştir.

İkinci Bölümde; Türkiye'nin dış politikasını etkileyen faktörler ve teorik olarak realist pragmatist bakış açısından dış politika incelenmiştir. Türkiye'nin bölgedeki nasıl güç olduğu Ayrıca, Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine dokunulmuştur.

Üçüncü Bölüm Türk Enerji Politikası üzerine incelemeden ibarettir. Hazar Havzasındaki kıyıdaş devletlerin petrol politikası, Hazar'ın hukuki statüsü ve Hazar denizinden çıkarılan petrol ve doğalgazın taşınmasından oluşmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVEDEN DÜNYA ENERJİ DENGESİ VE KAFKASYA'NIN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI SİSTEM AÇISINDAN ÖNEMİ

1.1. ENERJİ KAVRAMI

Kafkasya bölgesi hem dünyada jeostratejik yönden oldukça önemli bir bölgedir, hem de Türkiye açısından siyasi, tarihi, kültürel ve enerji bakımından kilit önemindedir. Türkiye'nin Kafkaslar coğrafyasındaki enerji politikasını anlamak için dünyada enerji politikasının uluslararası sistem için önemine dair teorik altyapının bilinmesi oldukça önemlidir. Enerji kelimesi Yunan kökenli bir sözcük olup “en”, “iç”, “ergon”, “iş” kelimelerinden oluşmuştur. Dolayısıyla enerji, içeride oluşan bir “iç iş”tir. Sözcük daha sonraları sosyal bir nitelik kazanmış, iş üretme becerisi, dinamizm, kuvvet, kudret, etkinlikle eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifadeye göre de madde ve maddeler sisteminin iş yapabilme yeteneğidir. Enerji hareket sağlayan güç anlamındadır. Geçmişten günümüze bütün üretim faaliyetlerinde belli bir enerji kaynağının kullanılması zorunluluğu vardır. Bu enerji insan emeğinin olabileceği gibi, başka kaynaklarda olabilir (Demirbaş, 2002: 1).

1.2. ENERJİ KAYNAKLARI

Dünya'da sanayi devriminden sonra kömür ve daha sonrasında petrol kaynakları hem jeostratejik alanda hem de askeri alanda önem kazanmasına rağmen dünya ekonomisi için önemi büyüktür. Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiliz Kraliyet gemileri kömürlü makineler yerine petrol kullanılan gemi makinelerini kullanıp donanmasının özellikle hız kabiliyeti kazanması savaş sırasında stratejik üstünlük kurmasına ciddi katkıları olmuştur. Savaş sonrasında yaşanan siyasi rekabet ise enerji kaynaklarının hakim olduğu bölge ülkeler üzerindeki sömürge hedefleri için yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen sanayileşme enerji talebini artmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisine enerjinin tesir ettiği ilk büyük kriz 1973'te yaşanan birinci petrol krizi ülkeler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Kriz etkilerini yitirmeden İran'da yaşanan rejim değişimi ve 1979'da gelen ikinci petrol krizi ile petrol fiyatlarının aniden yükselmesi ülkelerin sanayileşmelerinde ve ekonomilerinde ciddi hasarlara

neden olmuştur. Bu iki kriz sonrasında ülkeler, enerji kaynaklarının kullanımı, kaynakların çeşitliliğini sağlayarak, bağımlılıklarını azaltmayı ve enerjinin verimliliği ve güvenliği üzerinde hassasiyetle durarak ülke enerji politikalarını bunların üzerine geliştirmişlerdir (Durmuşoğlu, 2015: 8-9).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen sanayileşme enerji talebini artmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisine enerjinin tesir ettiği ilk büyük kriz 1973'te yaşanan birinci petrol krizi ülkeler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Kriz etkilerini yitirmeden İran'da yaşanan rejim değişimi ve 1979'da gelen ikinci petrol krizi ile petrol fiyatlarının aniden yükselmesi ülkelerin sanayileşmelerinde ve ekonomilerinde ciddi hasarlara neden olmuştur. Bu iki kriz sonrasında ülkeler, enerji kaynaklarının kullanımı, kaynakların çeşitliliğini sağlayarak, bağımlılıklarını azaltmayı ve enerjinin verimliliği ve güvenliği üzerinde hassasiyetle durarak ülke enerji politikalarını bunların üzerine geliştirmişlerdir (Durmuşoğlu, 2015: 8-9).

Dünya'da enerji kaynakları genelde iki grup altında toplanırlar: yenilenebilir ve tükenebilir veya yenilenemez enerji kaynaklarıdır. Tükenebilir kısa zaman aralığında yaratılmayan, kullanılan ve tükenme ihtimali olan enerji olarak tanımlanır ve genelde fosil yakıtlardır. Yenilenebilir enerji ise tekrar kullanma imkanı olan enerji türüdür. Enerji ile ilgili konular son yüzyıllar içerisinde git gide önemini arttırmış ve ilgi odağı haline gelmiştir (Durmuşoğlu, 2015: 8-9).

Dünya, SSCB'nin yıkılmasının ardından geçen süre içerisinde çok kutuplu güç savaşı içerisine geçiş yapmıştır. Ülkelerin siyasi ve askeri gücünün temelinde bulunan ana yapı taşlarından biri olan enerji kaynakları toplum refahı ve sürdürülebilir kalkınma içinde önemli bir gereklilik halini almıştır. Enerji tüketimi ve kalkınma arasında yakın bir ilişki olmasından dolayı, enerjinin ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel girdilerinden biri olduğunu söyleyebiliriz (Karluk, 2002: 239-255).

Dünyadaki politik gelişmelere direkt bağlı olarak enerji fiyatlarının giderek artması, fosil yakıtların yenilenemez olması ve belli bir süre sonra bitecek olması ve aynı zamanda üretiminin oldukça pahalı olması, alternatif enerji kaynaklarının tespit edilmesine ve bu kaynaklardan beklenen verimlerden faydalanılmasını zorunlu kılmaktadır. Doğanın insanlara sunduğu rüzgar, su, güneş gibi doğa olayları insanlara

alternatif enerji kaynakları oluşturması için önemli imkan sunmaktadır. Bunun yanı sıra avrupa'da nükleer enerji de kullanım alanında olmuştur. Dünya ekonomisinin kriz sreini yaşaması ile yatırımların zayıflaması ve doğalgazın enerji piyasasına girmesinin yanında dünyanın enerji sektöründe yaşadığı, 1979 yılında ABD'de Three Mile Island, 26 Nisan 1986 yılında Rusya'da, bugünki Ukrayna'nın Kiev ilinin Çernobil kentindeki Çernobil Nükleer santrallerinde yaşanan felaketler nükleer enerji konusunda kaygıları arttırmalarına sebep olurken, nükleer enerji politikalarında durgunluğa sebep olmuştur. Çernobil, 20'nci yüzyılın en büyük felaketlerinden biridir ve etkisini Avrupa'da göstermiştir. Bu felaketler Nükleer enerjiye karşı bakış açısının değişmesine ve kontrollü şekilde tutulup hatta azaltılmasına neden olmuştur. Enerji retimi noktasında avantajlı gözükmesine karşın içerdiği risk bakımından tartışılır noktadadır.

Tüm negatif gelişmiş sürece rağmen nükleer enerji, enerji arzının önemli bir parçası olmaya devam edeceği çok açıktır. Dünyada, 31 lke nükleer güç santraline sahip olarak ülke enerji ihtiyaçlarının ciddi bir payını nükleer enerji ile karşılamaktadır. Nükleer enerji üreten ülkelere baktığımızda "5 büyükler" sırasıyla ABD, Fransa, Rusya, Güney Kore ve Almanya dünya nükleer elektriğinin %67'sini üretmektedirler. Bu lkeleri, nükleer enerji üretimini istikrarlı bir şekilde arttırarak takip eden ülkeler Çin, ek Cumhuriyeti ve Rusya'dır (Durmuşoğlu, 2015: 27).

1.2.1. Fosil Enerji Kaynaklar

Fosil enerji kaynakları petrol, doğal gaz ve kömür olmak üzere üç türden oluşmaktadır. Bildiğimiz üzere bunlar enerji elde etmek için en fazla kullanılan enerji çeşididir. Dünya fosil yakıt rezervlerinin coğrafı dağılımını incelendiğinde sıvı ve gaz yakıt rezervleri dünya üzerinde belirli bölgelerde yoğunlaşırken, kömür düzenli dağılım gösterdiği için kolay kullanılır fosil yakıt türüdür. Fosil yakıtlar tükenebilen kaynaklardır.

Endüstriyel devrimden sonra dünya da enerji kaynaklarının önemi ortaya çıkarken kömür vazgeçilmez bir kaynak olarak yer almış ve bu egemen konumunu gelişen teknoloji ile birlikte petrole bırakmıştır. Dünya, 1973-1979 Petrol krizleri, sonrası da başta nükleer enerji kaynakları olmak üzere enerji çeşitliliğine yönelmiştir. Tüm

enerji kaynaklarını çeşitlendirme çabalarına rağmen dünyada birincil enerji tüketimi pastasında en büyük payı fosil yakıtların aldığı görülmektedir (Satman, 2006: 47).

Fosil yakıtların enerji olarak kullanımları yakıt konusunda kısmen dışa bağımlılık; yüksek ithalat giderleri ve önemli çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Satman, 2006: 47).

Tablo 1 Fosil Yakıtların Çevresel Zararları (Dolar/GJ)

Zarar Tipi	Kömür	Petrol	Doğal Gaz
İnsanlara etkisi	3.48	2.83	2.09
Hayvanlara etkisi	0.51	0.42	0.30s
Bitki ve ormanlara etkisi	1.35	1.09	0.81
Denizlerdeki canlı hayata	0.18	1.05	0.11
İnşa edilen yapılara	1.12	0.90	0.67
Hava kirliliği	0.98	0.79	0.59
İklimsel değişimler	1.49	1.13	0.84
Maden çıkarımında etkiler	0.49	-	-
Deniz seviyesine etkileri	0.32	1.13	0.19

Kaynak: (Barbir ve Veziroğlu, 1991).

Tablodan da görüldüğü üzere fosil kaynaklar canlılara zararı yüksektir.

1.2.1.1. Petrol

Petrol, daha öncesinde deniz olan yerlerde hayvan ve bitki kalıntıları gibi organik maddelerin üzerine zamanla yer tabakalarının yığılmasıyla meydana gelen havasız

ortamda uygun ısı, basınç ve bakterilerin de yardımı ile çürümesi sonucu milyonlarca yıl gibi bir zaman dahilinde meydana gelmiştir. Bu zaman içerisinde yer kabuğunun hareketi ile deniz altındaki karalar yükselmiş ve kıtalar oluşmuştur. Bu hareketler esnasında basınç altında bulunan petrol, boşluklu ve geçirgen ortamlara doğru göç etmiş ve yerin 2-4.5 km altında petrolün kaynak taşı adı verilen yerde birikmiştir. Bu olaya, petrolün rezerve olması denmektedir. Petrol rezerve olmuş kayalar ise petrol rezerve kayaları denmektedir. Burada oluşmuş olan petrol, zamanla basıncın etkisi ile yukarı doğru hareket ederek geçirgen olmayan uygun kaparlarda sıkışmıştır (MUSİAD, 2006: 122).

Ham petrolün kimyasal bileşimindeki ana eleman olan karbon (C) elementi %80-85 oranında, hidrojen (H) % 10-15 oranında değişir ve S, N, O ve bazı organik maddeler %3-10 civarında daha az değerlerde bulunurlar. Petrol, içerdiği sülfür oranına göre; hafif ve ağır petrol olmak üzere ikiye ayrılır. İçerdiği sülfür oranı %1'den az olan petrole “tatlı petrol”, %1'den yüksek olana ise “ekşi petrol” adı verilmektedir. Hafif petrolden benzin elde edilirken, ağır petrolden de mazot elde edilmektedir (MUSİAD, 2006: 122).

Petrol dünya birincil enerji talebini karşılamakta kullanılan en önemli enerji kaynağıdır ve gelecekte de bu önemin devam etmesi beklenmektedir (Tablo 1). Bu nedenle petrol sanayisini ve piyasasını anlamak enerji politikalarına yön vermek açısından gereklidir (21yyte, 2017).

Tablo 2 Dünya Birincil Enerji Talebi (MTPE: Milyon Ton Petrol Eşdeğeri)

Birincil Enerji Cinsi	2000 (MTPE)	2000 (%)	2030 (MTPE)	2030 (%)
Kömür	2355	26	3606	24
Petrol	3604	38	5769	37
Doğalgaz	2085	23	4203	28
Nükleer	674	7	703	5
Hidro (su)	228	3	366	2
Diğer Yenilenebilir	233	3	318	4

Toplam	9179	100	15267	100
--------	------	-----	-------	-----

Kaynak: (21yyte, 2017).

Petrol sanayisinin çalışma ortamı karmaşık (kompleks) ve dinamik. Karmaşıklığın nedeni birbirinden bağımsız veya birbirini tetikleyen çok sayıda ve nitelikte siyasal veya iktisadi etkene maruz kalmasıdır. Petrol sanayisi, ülkelerin Gayri Safi Milli Hasılasına (GSMH) hem doğrudan gelir üreterek hem de dolaylı olarak (diğer sanayilere girdi kısıtlaması getirerek) etki eden enerji sektörünün en önemli unsurudur. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kesintisiz enerji arzı gereklidir. Bu öneminden dolayı birçok ülke petrol kaynaklarına sahip olmayı veya bu kaynakları kontrol etmeye ister. Bu gerçek petrol sanayisinin siyasi bir boyut kazanmasının temel nedenidir. Ekonomik konular eğer ulusal çıkarlar (değerler) için yeterli derecede önem taşıyorsa, güvenlik/askeri konu haline dönüşebilirler (Keohane, 1988: 31-46).

Petrol rezervlerinin büyük bir kısmı Orta Doğu ülkelerinde bulunmaktadır ve bu ülkeler OPEC petrol üretiminin çoğunluğunu karşılamaktadır. 2000 yılı dünya petrol üretiminin % 38.4'ü OPEC tarafından karşılanmıştır, OPEC'in Orta Doğu'lu üyelerinin üretimi dünyanın %28.1'ine karşılık gelmektedir (Keohane, 1988: 31-46).

1980'li yılların sonunda Birleşik Arap Emirlikleri % 60, Irak % 99, Suudi Arabistan % 86, Kuveyt % 88, İran ve Katar ekonomilerinin ise % 91 oranında petrol gelirlerine bağlı olduğunu görüyoruz. Tarihin hiç bir devrinde bu kadar zenginlik bu kadar kısa bir sürede belli bir coğrafyada birikmemiştir. 1979'da Suudi Arabistan'ın petrol ihracatındaki geliri 59.2 milyar idi. Bu rakam 1980'de 104 milyara ve 1981'de 113 milyar Dolara çıkmıştır. 1994'te ise bu rakam 37 milyar Dolar civarında kalmıştır (Richards ve Waterbury, 1998: 56-57). Günümüzde petrol gelirleri Suudi ihracatında % 90-95, devlet gelirlerinde % 70-80 ve milli üretimde % 40'lık bir paya sahiptir (Gürbüz, 2003: 135).

Petrol ülkelerin siyaseti ve ekonomisini etkileyen, ayrıca uluslararası alanda tanınmasına kolaylık sağlayan uluslararası ticaretin bir parçasıdır. Petrolle ilgilenen herkesin veya kurumların farklı bakış açısı vardır.Örneğin bir uluslararası ilişkiler uzmanının Orta Doğu petrollerinin devlet kurumlarının gelişimiyle veya ülkelerin

siyasal istikrayla ilişkisini araştırabilir, bir ekonomist petrol fiyat şoklarının makroekonomik sonuçlarını açıklamak için çalışabilir, devlet kurumlarında veya petrol şirketlerinde çalışan planlamacılar gelecekte ne kadar petrol talebi olacağını hesaplamakla uğraşabilirler, petrol şirketlerindeki aramacılar nerede kuyu sondajı yapacaklarını, üreticiler sahayı en verimli nasıl geliştireceklerine kafa yorabilirler, bir petrol mühendisi kuyunun sondajını kazasız ve güvenli bir şekilde tamamlayacağını düşünebilir, çevre örgütleri üyesi batan bir tankerden sızan petrolün çevreye zararını azaltmak için çalışabilir veya bireyler arabasına bindiğinde benzin deponuzun doluluğunu kontrol eder (Keohane, 1988: 31-46).

1.2.1.2. Doğalgaz

Fosil yakıtlar grubundan hidrokarbon esaslı doğalgaz, yer altında gözdenekli kayaların boşluklarına sıkışmış olarak yada petrol yataklarının üzerinde gaz halinde büyük hacimler şeklinde bulunur. Doğalgaz; %95'i metan, az miktarda da etan, propan atom, bütan ve karbondioksitten oluşan renksiz, kokusuz ve havadan hafif bir gazdır. Kimyasal yapısının basit olması nedeniyle yanma işlemi oldukça kolaydır ve tam yanma gerçekleşmektedir (T.C. Enerji kaynakları ve Tabii Bakanlığı, 2017).

Doğal gazın geçmişi yüzlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Tarihsel kaynaklar doğalgazın ilk kez M.Ö. 900'ler de Çin'de kullanıldığını göstermektedir. Taşınması, işlenmesi ve stoklanması kolay olan doğalgazın yaygın kullanımı ise 1790'da İngiltere'de başladı. Boru hattı taşımacılığı ile birlikte 1920'lerde artan doğal gaz kullanımı 2. Dünya savaşıdan sonra daha da gelişmiştir. Enerji üretim sektöründe ise ilk kez Amerika da kullanılmıştır. 1950'li yıllarda doğalgazın dünya enerji tüketimindeki oranı %10'u geçmemektedir. Günümüzde ise enerji tüketiminin %24'ü doğal gaz sayesinde karşılanmaktadır. Dünya üzerinde varlığı bilinen doğal gaz rezervlerinin yaklaşık 70 yıllık ömrü olduğu tahmin edilmektedir (Nükte, 2017).

Doğalgaz diğer fosil yakıtlar ile kıyaslandığında, esnekliği çevresel faydaları dolayısıyla, doğalgazın uzun vadede gelişme göstermesi öngörebiliriz. Doğalgaz piyasasında en güçlü büyümeler yükselen ekonomileri ile gelişmekte olan ülkelerde kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde hızla

sanayileşmeye yönelmeleri ve enerji kaynağı olarak doğalgaza yönelmeleri doğalgazın tüketim ivmesinin artmasında önemli bir etkidir. Dünyada doğalgaz üretiminin, Avrupa ülkeleri dışında bütün bölgelerde artması beklenmekte olan olaydır. Doğalgaz fosil yakıtlar arasında, 2030 yılına kadar dünyada en fazla tüketim artışının yaşanacağı enerji kaynağı olacağı tahmin edilmektedir. Dünya enerji talebinde 2030 yılına kadar ortalama %1,6 artacağı tahmin edilmektedir. Toplam enerji talep artışının, %21'i ise doğal gaz kaynaklı olacaktır (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Enerji Raporu, 2013).

ABD başta olmak üzere Çin, Fransa, Ukrayna gibi ülkeler konvansiyonel olmayan doğalgaz rezervleri olan ülkelerden bazılarıdır. Bir çok ülkelerin ve ABD'nin başı çektiği ve sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) üretimi artacağı ön görülmektedir. Yakın tarihte doğalgaz üretiminde önemli bir değişim olmayacağı belirlenmiştir. Fakat gelişen süreç içerisinde geleneksel olmayan gazlar ve Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin de üretime katılacağı doğalgaz kaynakları sayesinde, üretici ülkeler arasında pazar arayışı rekabetine sahne olacaktır.

1.2.1.3. Kömür

Kömür bitki kökenli bir maddedir. Bu nedenle ana elemanı karbondur. Bitkilerin, zamanla ve sıcaklık-basınç altında, değişim geçirmesi sonucunda oluşmuştur. Kömür, karbon, hidrojen, oksijen ve azottan oluşan, kükürt ve mineral maddeler içeren, fiziksel ve kimyasal olarak farklı yapıya sahip bir maddedir. Kömür yanabilen sedimanter organik bir kayadır ve karbon yönünden zengin (%65-95) tabii bir cisimdir. Fiziki özelliklerine bakıldığında siyah renkte, az pırıltılı ve genel itibari ile düzgün yüzeyli bir yapı olduğu görülmektedir. Kolayca kırılıp ufalanmaz bir yapıya sahiptir. Özgül ağırlığı: 1,1 (linyit) ile 1,8 (antrasit) arasında değişir (Türkçe bilgi, 2017). Kömür işletmelerine ait dokümanlar 12. yüzyıla aittir ve ilk olarak Çinliler tarafından kullanıldığı sanılmaktadır (Türkçe bilgi, 2017).

Kömürün enerji üretiminde başta olmak üzere elmas mücevher yapımı ve cam gibi çok sert maddelerin kesim işleminde, nükleer reaktörlerdeki kontrol denetim çubuğunun yapımı gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (MEB, 2017).

Dünya rezerv miktarlarına baktığımızda kömür ile ilgili bir sıkıntı olmamaktadır. Yaklaşık World EnergyCouncil (WEC)'e göre 2013 yılında 891 milyar ton toplam rezerv olduğu belirlenmiştir. Kömür rezervleri beş kıtaya dağılmış ve ağırlıklı kısmı Asya kıtası olmasına rağmen ülkeler bazında en fazla kömür rezervi yaklaşık 237 milyon tonla ABD'de bulunmaktadır. Bu listede ABD'den sonra sırasıyla Rusya, 157 milyon ton ve Çin, 115 milyon tonla gelmektedir. Bu dağılımın kömür kaynakları üzerine bir politika oluşmasından ziyade üretimi ve kullanımı üzerine ülkelerin kendi iç politika geliştirmelerine, ticari ve ikame enerji kaynağı olarak görmelerine neden olmuştur.

Kömürün, elektrik üretimindeki yüksek paya sahip olması, zengin kömür rezervlerine sahip olan ülkeler için enerji üretimindeki arz güvenliğinin sağlanmasında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda enerjide artan ithal bağımlılığını göz önüne aldığımızda kömürden elde edilen elektrik üretimi daha fazla önem arz etmektedir. Fakat dünyada temiz enerjinin ve yenilenebilir enerjinin önemi ve payının artması çalışmaların devam etmesi, teknolojinin gelişimi, kömür kaynakları üzerinde çalışmaların ve araştırmaların artarak, artan teknolojiler ile kömür kaynaklarının çeşitliliği ve verimi üzerine çalışmaların yoğunlaşmasını sağlamıştır (Durmuşoğlu, 2015: 18).

1.3. DÜNYA'DA ENERJİ POLİTİKALARI VE KULLANIMI

Enerji politikası genel olarak teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alındığı kurumsal yapıdan oluşmakta ve kısa dönemde arz-talep yönetimi, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir. (Bayraç, 1999: 14). Enerji kaynaklarının kıtlığı ve rezervlerinin giderek azalmasının yanı sıra, küresel ısınma sonucu oluşan sera etkisi ve iklim değişiklikleri, gelecek nesillerin de çıkarlarını gözetken, ulusal ve uluslararası düzeyde enerji politikaları üretilmesini gerektirmektedir (Bayraç, 2005: 118).

Küresel enerji politikalarına yön veren anlayış; enerji arzının güvenliğinin sağlanması, kaynakların çeşitlendirilmesi, rekabet koşullarının hüküm sürmesi, en kaliteli ve en düşük maliyetli enerjinin tüketicinin kullanımına sunulabilmesi amaçındadır (Üzülmez, 2009: 335). Enerji arz güvenliği ve amacı ortaya koyan diğer

kavramlar sıkı sıkıya ilişki içerisinde. Zira, enerji arz güvenliği; mevcudiyet, ulaşılabilirlik ve kabul edilebilirlik ilkelerini bünyesinde barındırır. Bu doğrultuda enerji güvenliği, miktarı ve fiyatı uygun olan enerjinin tedarikidir (Üşümezsoy ve Şen, 2003: 106).

Enerji politikalarının önemli belirleyici unsuru çevre faktörüdür. Fosil yakıtlara ait olan enerji tüketimi, genelde çevre kirliliğine neden olmaktadır. Devletler ise bu sorunu halledebilmeleri için bir taraftan enerji kaynaklarına yönelmekle bir taraftan da çevreyi koruma amaçlı uluslararası hükümleri içeren uluslararası sözleşmeler imzalıyorlar.

Yenilenebilir ve temiz yakıt olmaları nedeniyle rüzgar, güneş, jeotermal gibi kaynakların geleceğin enerji kaynakları olduğu yorumu yapılmaktadır (Karacan, 2007: 245). Bu neviden yenilenebilir kaynaklar, henüz diğer alışılan kaynaklarla ekonomik olarak rekabet edecek düzeyde olmasalar da, temiz enerjinin teşvik edilmesi ve kaynak çeşitliliği açısından, enerji politikalarında günden güne ön plana çıkmaktadırlar (Özsabuncuoğlu ve Uğur, 2005: 18).

Enerji piyasasından bahs ederken önemli olan husus denge ve dolayısıyla fiyattır ki, enerji arzı ve talebi tarafından oluşturulmaktadır. Enerji talebini belirleyen faktörler dedikte ise ekonomik büyüme, yaşam tarzı, toplumun kalkınmışlık düzeyi, teknolojik gelişim ve enerji fiyatlarının olmuş olmasıdır.

Bu konudaki enerji arz ve talebini etkileyen faktörlerin, bilimsel ve gerçek yöntemlerle sürekli öngörülmesi, küresel değişimler doğrultusunda güncellenmesi ve gerektiğinde revize edilmesi etkin enerji politikaları açısından önemli bir ön koşuldur (Pamir, 2006: 4).

Enerji arz güvenliği; bulunabilirlik, erişebilirlik ve kabul edilebilirlik prensiplerini içeren bir kavramdır. Bu kapsamda enerji güvenliği, uygun fiyattan ve yeterli miktardaki enerjiyi sağlama olarak tanımlamaktadır (Üşümezsoy ve Şen, 2003: 106).

Ülkelerin enerji üreticisi ya da tüketicisi olma durumuna göre, enerji güvenliği kavramı değişmektedir. İhtiyacından daha az enerji kaynağı ürettiği için, dışarıdan enerji ithal etmek zorunda olan ülkeler açısından "enerji arz güvenliği" ne kadar

önemli ise, ihtiyacından fazla üretim yaparak dışarıya ihraç eden ülkeler için de "enerji talep güvenliği"o kadar önemlidir. Bu açıdan enerji güvenliği; uluslararası bir konu olmasının yanı sıra, üretici ve tüketicilerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarını da göstermektedir (Ediger, 2007: 5).

Küresel enerji kaynakları ve/veya iletim hatlarındaki önemli bir kesinti, dünya ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkelerin enerji arz güvenliği için, enerji tedarik portföy ve tiplerini çeşitlendirmek, enerji tüketiminde verimliliği arttırmak ve etkili enerji yönetim stratejilerigeliştirmeleri gerekmektedir (Bayraç, 2005: 119).

Dünyada yaşanan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, enerji kaynaklarına sahip olma, taşıma yollarını ve son yıllarda da giderek artan oranda, enerjinin ticaretini kontrol altında tutma çabaları etkin olmaktadır. Tüm bu gelişmelere paralel olarak da, küreselleşme kavramının çağrıştırdığı tüm olumlu olguların yanında, dev enerji şirketlerinin ve uluslararası büyük sermayenin; uluslararası enerji ticaretini, kendi çıkarları doğrultusunda ve en az riskle gerçekleştirebilme ve çerçevede yapacakları yatırımları en kısa ve güvenli yoldan geri alma ve en fazla kar edebilme çabalarının ürünü olan, çeşitli “piyasa” yasalarının ve yapısal düzenlemelerin, tüm dünya ülkelerine empoze edilmeye çalışıldığı bir süreç yaşanmaktadır (Pamir, 2003: 6).

AB ülkelerinin fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılığı giderek artmaktadır. Bu bağımlılık arz güvenliği probleminin de beraberinde getirmektedir. AB ülkeleri, enerjinin arz güvenliği riskini en aza indirebilmek amacıyla yıllık doğal gaz tüketimlerinin %20'si kadar bir miktarı depolama imkanı yaratmışlardır. AB ülkelerinin üyesi olduğu Uluslararası Enerji Ajansı, bu bağlamda, petrol alanında da depolama kabiliyeti yaratılmasını savunmaktadır. ABD ise stratejik petrol rezervleri adı verilen rezervler ile yaklaşık 90 günlük petrol ihtiyacını yer altındaki tuz madenlerinde depolamaktadır. AB de benzer politikayı hayata geçirmek için çaba sarf etmektedir. Riskin azaltılmasında bir diğer husus da arz kaynaklarının çeşitlendirilmesidir. AB kaynak çeşitlendirilmesi hedefi çerçevesinde çoklu boru hatları politikası yanında, doğal gazı sıvılaştırılmış olarak almak amacıyla termaller inşa etmeye yönelmişlerdir (Kızılkaya ve Engin, 2002: 199).

Uluslararası ilişkiler ve dış politikada enerji güvenliği için devam eden bir başka özellik, mevcut enerji rejimlerinin Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü(OPEC) ile sınırlı kalmasıdır. Bu örgütler dışında her devlet, enerji tedariki ve güvenliğinden kendi sorumludur. Değişik alanlarda ortak politika oluşturmayı başaran AB, henüz ortak bir enerji politikası oluşturamadığı gibi, ortak bir enerji pazarı oluşturma bilmek için devam eden bütünleşme sürecinde önemli zorluklarla karşılaşmaktadır (İpek, 2012: 228).

Rusya ve Orta Asya ülkeleri, OPEC dışı yeni enerji arz bölgesi, Çin ve Hindistan ise enerji talebi en hızlı artan bölge olarak ortaya çıkmışlardır. Yeni enerji arz ve talep bölgelerinin yanında bölgeler arası enerji taşımacılığıyla önem kazanan transit ülkeler, boru hatları ve kritik boğazlar, sadece enerji geçiş güvenliğini değil, küresel, bölgesel ve yerel düzeyde güvenlik yaklaşımının önemini artırmıştır (İpek, 2012: 228).

DÜNYANIN ENERJİ SEKTÖRÜNDE YAKIN GELECEKTE BEKLENEN GELİŞMELERİ

Başta Uluslararası Enerji Ajansı'nın ve dünyanın önde gelen çeşitli düşünce kuruluşlarının yaptığı ve önümüzdeki 15-20 yıllık süreçte, enerji alanında dünyadaki olası gelişmeleri değerlendiren çalışmaların ortak sayılabilecek tahminlerini şöyle sıralayabiliriz (The Geopolitics of Energy into the 21st Century, 2017):

- İran Körfezi, bugün olduğu gibi 2020'de de dünyanın en önemli ve kilit arz merkezi olacaktır. Asya açısından Körfez'in önemi daha da artacak, Avrupa açısından ise mevcut önemi devam edecektir.
- Rusya dahil, BDT ülkelerinden gelecek petrol üretiminin mevcut yüzde 9'luk payını, 2020'de yüzde 12'ye çıkarması beklenmektedir. Hazar Bölgesi üretimi önemli olacak, fakat belirleyici olmayacaktır.
- Kuzey Amerika ve Avrupa'nın (özellikle Kuzey Denizi) toplam arza katkısında azalma olacaktır.
- Fosil yakıtlar, bugün olduğu gibi (yüzde 86), 2020'de de, dünya genel enerji tüketiminde belirleyici oranını (yüzde 88) koruyacaktır.

- Fosil yakıtlar içinde petrol, genel enerji kullanımında ve özellikle ulaştırma sektöründeki başta gelen konumunu, kömür ise elektrik üretimindeki merkezî yerini koruyacaktır. Buna karşın doğal gaz, çeşitli özellikleri nedeniyle gerek miktar, gerek genel yüzde içindeki yeri itibarıyla, önemli artış gösterecektir.
- Nükleer enerji, gerek miktar, gerek toplam yüzde içindeki yeri itibarı ile düşüş gösterecektir.
- Başta hidroelektrik olmak üzere yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında miktar açısından artış olaksa da, bu kaynakların toplam içindeki oranında çok belirleyici bir artış öngörülmemektedir.
- Önemli oranda artması beklenen petrol ve doğal gaz talebine karşın, gerek rezervler, gerek üretim açısından bu kaynakların arzında bir sorun olmayacağı tahmin edilmektedir. Sorun, yatırım gereksiniminden kaynaklanacaktır.
- Avrupa'nın Rus gazına bağımlılığı artacak ve bu da önemli bir bağımlılık unsuru olarak stratejik sonuçlar doğurabilecektir.
- Sektörel açıdan bakıldığında, enerji talebi açısından elektrik üretim sektörü en hızlı büyüyen sektör olacaktır. Bu alanda Asya ve Güney Amerika'nın en fazla tüketim artışı gösteren bölgeler olacakları öngörülmektedir.
- Doğal gaza giderek artan talep, özellikle de enerji üretimi dikkate alındığında, yeni jeopolitik gelişmelere ve uluslararası planda yeni bağımlılık ve saflaşmalara yol açabilecektir.
- Önümüzdeki 20 yılda küresel boyutlu ekonomik bir sapma/dalgalanma olmadığı takdirde, dünya genel enerji talebinde yüzde 50 artış beklenmektedir. Bu artış, halen görece çok yüksek miktarda enerji tüketen sanayileşmiş ülkelerde daha düşük (yüzde 23), başta Asya ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde ise mevcut miktarların iki katı kadar olacaktır (The Geopolitics of Energy into the 21st Century, 2017)

1.3.1 Küresel Aktörlerin Enerji Politikaları ve Güç Savaşı

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan bir sıra değişimler yeni çağın gelişimiyle paralellik göstermiştir. Yeni çağa teknolojik gelişme iletişimin kolaylaşmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuş ve küreselleşmeyi tetiklemiştir. Küreselleşmenin etkisi özellikle iktisadi alanda kendisini hissettirmiştir. İktisadi gelişimler ülkelerin güç anlayışında değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomik anlamda ABD, Avrupa ve Japonya'dan oluşan çok merkezli dünya yapısına Çin de eklenmiştir.

Küresel enerji denkleminde önemli aktörlerin başında AB (Avrupa Birliği) gelmektedir. AB dünyanın en büyük enerji ithalatçısı ve enerji tüketiminde de ikinci yeri tutmaktadır.

AB:Birlik, 1973-1974 yıllarında yaşanan ilk petrol krizinden sonra ortaya çıkan enerji probleminden ve krizin etkisinden kurtulabilmek için 1974 yılında "Yeni Enerji Politika Stratejisi" programını oluşturarak "Enerjinin Rasyonel kullanımı" başlıklı eylem programı hazırlamıştır. Programın amacı enerji tüketiminin daha efektif kullanımı ve enerji tüketiminin sosyal ve ekonomik kalkınmaya zarar vermeyecek şekilde sınırlandırılmasıdır. Yaşanılan 1979 yılı İkinci Petrol krizi ile birlikte tasarruf politikaları sıkılaştırılmış ve durumdan asgari şekilde etkilenmek için özen gösterilmiştir. AB gelişen süreç içerisinde enerji stratejileri ile ilgili en somut ve gerçek bir adım olarak 1995 yılında yayınladığı "Avrupa Birliğinin Enerji Politikası" başlıklı "Beyaz Kitap" ile atmıştır. Böylece AB enerji iç pazarı için genel ilkeler ve amaçların neler olduğu; enerji arzının güvenliği, çevrenin korunması ve genel rekabet gücü dikkate alınarak belirlenerek bir enerji stratejisi oluşturulmuştur. 1990'lı yıllar da gelişen düzen içerisinde birlik bağımsızlığını kazanan Doğu Avrupa ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler neticesinde enerji kullanımı ve verimliliği konularında sıkıntılar yaşamıştır. Yaşanılan sıkıntılar ekseninde AB'nin gelecekte karşılaşılabileceği enerji arzındaki risklere yönelik yeni bir enerji politikası oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu karar ekseninde 2000 yılında "Yeşil Kitap" enerji politikasının metni olarak yayınlamıştır. Böylece AB'nin enerji üretiminin, tüketimi karşılamadaki yetersizliğine vurgu yapılmış ve özellikle arz güvenliği

açısından dışa bağımlılığın her gecen gün daha da arttığı üzerinde durulmuştur (Pamir,2005: 36).

AB, bu zamana kadar yaptığı enerji reformları ve yayınladığı Beyaz ve Yeşil Kitap ile enerjide temel problemi olan enerji üretimindeki kaynak yetersizliğine rağmen oluşan büyük enerji talebini karşılayabilmek için gerekli politikaların oluşması ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasını temel hedef olarak benimsemiştir. AB benimsediğı bu hedef çerçevesinde oluşturulan politikaların ana ekseninde enerji çeşitliliğı oluşturarak enerji temininde sıhhatli güzergâhlar oluşturmaktır. Özellikle gelişen süreç içerisinde AB yaşadığı enerji kaynak sıkıntısını Rusya ile çözme yoluna gitmiş ve enerji arzını Rusya'dan karşılamıştır (Durmuşoğlu, 2015: 33-34).

AB'nin Norveç dışında güvenli enerji tedarik kaynağı yoktur. Rusya'nın politik hamleleri ve beraberinde yaşanılan sıkıntı AB'nin Akdeniz, Kuzey Afrika ve Ortadoğu, Orta Asya bölgelerine yönelerek enerji çeşitliliğini ve artan enerji ihtiyacını güvenli şekilde karşılamaya yönelmiştir. Ancak bu yöneliş içerisinde tamamıyla dış politikasını enerji gündemli belirleyen Rusya ile olan ikili ilişkilerini bir dengede tutmaya ve uzun vadeli anlaşmalar ile enerji arzındaki güvenliğini temin etmeye çalışmaktadır. Özellikle 30 Ekim 2000 yılında AB ve Rusya Federasyonu arasında yapılan zirvede "enerji ortaklığı" tanımının çıkması ile enerji arz güvenliğıne ilişkin kaygılarını gidermeye yönelik atılmış bir adımdır. AB oluşturduğu enerji politikaları ile Kuzey Afrika ve Akdeniz kaynaklarına ulaşarak enerji çeşitliliğı ile ilgili çalışmalarını yapmaktadır. Dünya fosil enerji kaynaklarının yaklaşık yarısına sahip olan Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri AB içinde hayati önem taşımaktadır. AB'nin Orta Asya bölgesine direk etki edebilmek için Romanya ve Bulgaristan'ı birlik bünyesine alarak Karadeniz'e komşu olması, Türkiye'nin BTC ve BTE boru hattı projelerine ekonomik ve siyasi destek vermesi bölge için önemli adımlardır. Nabucco, TANAP gibi projeler hayata geçirildiğinde Türkiye üzerinden bölge ile olan enerji diyalogu artacaktır. Ayrıca AB'nin Ortadoğu bölgesinde ABD ile hareket etmesi, Ukrayna krizi sonrası Rusya'ya olan yaptırıma destek vermesi enerji rekabetinde ısınan zeminin göstergesidir. Yeni oluşan dünya düzeninde pazar gücünü ve siyasi gücünü kullanarak konumunu daha aktif ve güçlü kılmaya çalışmaktadır. Özellikle Ortadoğu ve Suriye'de yaşanılan istikrarsızlık ve savaş hali,

AB ile Türkiye ilişkilerini ve birliğe üyelik görüşmelerinde yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir (Durmuşoğlu, 2015: 35).

Netice olarak AB'nin enerji politikasına dikkat ettiğimizde başlıca politikaları : enerji arzının güvenliği ve çevrenin korunması arasında bir dengeye vararak toplam enerji tüketiminde kömürün payını artırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmaktan oluşmaktadır (Durmuşoğlu, 2015: 35).

ABD: Dünya üzerinden incelediğimizde ABD güçlü lider devlet ve enerji politikasında önemli aktör rolünü oynamaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra iki kutuplu güç dengesinin dağılmasından sonra tek süper güç olarak liderliğini sürdürmüştür.

ABD, dünya üzerinde yakaladığı süper güç konumunu enerji politikaları üzerinde fazlasıyla hissettirmektedir. Dünya'nın neredeyse her bölgesinde askeri güç bulunduran ABD, aynı zamanda da oluşturduğu Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile küresel bir lobi sahibi olmasını yanında dünya teknoloji alanının yaklaşık %30'unu elinde bulundurarak gelişen enerji savaşında ekonomik, askeri gücünün dışında psikolojik bir üstünlükte kurmaktadır. Özellikle, enerji kaynaklarının ve enerji geçiş yollarının hâkimiyetinin oluşturma eğilimindedir. Bu bağlamda ABD Deniz Kuvvetlerinin bir kısmını Basra Körfezi, Umman Denizinde ve Hint Okyanusu'nda petrol yolları açık olması için daima bulundurmaktadır. Ayrıca, 1973'ten bu yana Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar gibi ülkelerde Amerikan üsleri bulundurmaktadır. Afrika'da, 2007'de kurulan "Afrika Komutanlığı" ABD'nin ulusal güvenliği açısından, Afrika'nın önemini göstermektedir. Afrika'nın gerek petrol ve gerek stratejik mineral ve madenler bakımından güçlü olan rezerv yapısı birçok küresel aktörün daima üzerine ilgi göstermesine neden olmaktadır. Çin'in, Afrika'ya olan ilgisi ve Afrika ülkeleri ile bir dizi enerji ve alt yapı anlaşmaları yapması, ABD'yi rahatsız etmiş ve ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur. Bu oluşumdan rahatız olan ABD'de, Çin'in bölgede ki hakimiyet kurma girişimine karşı bölgeye yatırımlarını arttırarak ve Afrika Komutanlığı'nı kurarak buradaki varlığını koruma girişiminde bulunmaktadır. Böylece hızla büyüyen Çin'in

enerji savaşında küresel müdahalelerinin önüne geçmeye çalışmaktadır (A.g.e., 2015: 45).

ABD'nin enerji politikası başlıca olarak uluslararası ekonomi üzerinden hareket ederek kendi enerji kaynaklarını muhafaza ve geliştirilmesi yönünde, mümkün oldukça farklı bölgelerin kaynaklarından çıkarılmasını izlemektedir. Buna uygun olarak İkinci Dünya Savaşının ardından İngiltere'nin Orta Doğu bölgesinden çıkmasının hemen ardından bölgeye yakınlaşmış ve ilk olarak Suudi Arabistan üzerinden hegemonya kurarak, tüm enerji kaynak ve madenlerine sahip olmuştur.

ABD, 1957'de Eisenhower Doktrini ile tam olarak Ortadoğu'ya yönelmiş ve Ortadoğu ülkelerine, ekonomik, askeri yardım yapılması, Komünist kontrol altında bulunan herhangi bir devletten bu devletlere saldırı yapılması karşısında, bölge devletlerin istemesi halinde, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılması kararlaştırılmıştır (Arı, 2004: 224).

ABD, 1979 sonunda Ortadoğu Bölgesi'nde görev almak için merkezi Amerika'da yerleşmiş olan Çevik Kuvvet'i kurmuştur. I.Körfez Savaşı'nda olduğu gibi gerek duyduğu durumlarda Çevik Kuvveti askeri müdahaleler ve yardımlar için kullanmıştır. Ortadoğu petrollerinin batıya akışının sürekliliğini sağlaması için inşa edilen bu düzen hem Rusya'nın kontrolü amacını taşıırken hem de Ortadoğu politikasının ABD için temel ve vazgeçilmez bir unsur haline geldiğini göstermektedir. ABD, 1990'lar ve sonrasında dünyaya egemen bir süper güç konumuna ulaştığı birçok gözlemci tarafından ifade edilmiştir. Petrol kavgasında ABD'nin bu gücünü Irak'ın, Kuveyt'i işgalinden sonra Batılı müttefiklerin ve bazı Arap ülkelerinin Saddam'ı yenmesinden sonra 2003 yılında Irak'ın işgali sonrası Saddam döneminde petrol işleri alan Fransız, Alman, Rus ve Çinli firmaları saf dışı bırakan ABD dünyaya da gücünü hissettirmiştir. Soğuk Savaşın tersine 1990'lı yıllar tek kutup üstüne odaklanmış ve ABD bu gücünü dünya üzerinde hissettirmiş ve küreselleşme sürecini desteklemiştir (Durmuşoğlu, 2015: 47).

ÇİN: Çin için sürekli büyüyen bir ekonomiye sahip olmak ülkenin gelişimi için önemli görülürken, büyümenin sürekliliği rejimin devamı olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyümeyi sürdürme zorunluluğu Çin'i giderek enerjiye bağımlı hale

getirmektedir. Enerjiyi sorunsuz ve kesintisiz elde etme temel dış politika amacı haline gelmektedir. Çin, enerji güvenliği, iktisadi güvenlik ve ulusal güvenliği bir “bütünsellik” içerisinde değerlendirmektedir. Bu bütünsel değerlendirme uluslararası sistemde güç olma isteğinin de göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında enerji ve güvenliğinin, Çin için giderek dış siyaset belirleyicilerinin başında geldiği görülmektedir (Karaca, 2012: 94).

Kurulmuş olduğu 1949 yılından ekonomik kalkınma yönteminin başladığı 1978 yılına kadar Çin, uluslararası enerji politikasına ihtiyaç duymamıştır. Ülkenin enerji politikası bu uzun yıllar boyunca kömürden oluşmuştur. Lakin 1995 senesinde itibaren ülke petrol ürettiğinden fazla tüketir hale gelmiştir.

Çin, özellikle enerji arzı noktasında rezervlerini doğru kullanma eğiliminde olmuştur. Buna rağmen artan yurtiçi enerji talebi karşılamakta zorlanan Çin, 2035 yılında enerji ithalatının %70'in üstüne çıkacağı düşünülmektedir. Sera gazı problemlerine rağmen en büyük rezerv kaynağı olan kömür santralleri ile enerji arzını iç dinamikleri ile sağlamaya çalışırken, bölgede yaptığı yatırımlarla büyümesine ve enerji arzı noktasında ihtiyaçlarını karşılama çabasıdadır. Çin, 1990'lı yıllarda başlayan enerji sektöründeki özelleştirmeye dayalı yapılandırma çalışmalarını başlarken, 1998'den itibaren de petrolde devlet kontrolünü güçlendirmeye çalışmaları yapmıştır. Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde Rusya ve ABD ile çatışmaktan uzak bir siyaset izleyen Çin, bölgede Batı ve Rus şirketlerinin verimli görmedikleri bölgelere devlet destekli firmalarını sokarak yayılma politikası uygulamıştır (Durmuşoğlu, 2015: 50).

2000 yılına baktığımızda Çin'in enerji tüketiminin ABD'nin yarısı kadar olduğu görülmektedir (ABD 2270 Mtoe, Çin 1107 Mtoe). 2009 yılında ise Çin, 2.252 milyon ton petrole eşit bir enerji tüketmiştir ki bu rakam ABD'nin tükettiği enerjinin (2.170 milyon ton petrol eşidi) kabaca yüzde 4 fazlasıdır. Çin'in elektrik ihtiyacı önümüzdeki 15 yıl zarfında 1000 gigavat artacak ve ABD'nin ürettiği toplam elektriğe eşit hale gelecektir (Smith ve Schmollinger,2010).2000 yılından itibaren GSMH ile elektrik tüketimi arasındaki ilişki değişmiş ve elektrik tüketimi ilk defa GSMH'den daha fazla bir büyüme göstermiştir. Verimsiz devlet işletmelerinin verimli hale getirilmesi, ekonominin abartılı büyümesi ve hızlı şehirleşme (Şehir

nüfusu 2030 yılında 400 milyon olması bekleniyor) elektrik kullanımının artmasının temel nedenleridir (Shealy ve Dorian, 2007: 3).

Çin, bildiğimiz üzere uzun dönemli enerji yatırımları ve ekonomik piyasa stratejilerine yönelik temel planlamalarındaki enerji açığını giderebilmek için, Orta Asya hidrokarbon rezervleri birinci öncelikli kaynak olarak görmektedir (Andican, 2006: 27). Bununla birlikte, Rusya Federasyonunun petrol-doğalgaz dağıtım şebekesinin merkezi yapısının “Yakın Çevre Komşuları Politikası” gereği, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerindeki artan baskısı, Çin’in ekonomik çıkarları için en ciddi potansiyel tehdit olarak görülmektedir (Bayraç, 2014: 7).

Çin, petrol ve doğalgaz ithalindeki riskleri dağıtmak ve tedarik güvenliğini sağlamak için, Mısır, Nijerya, Sudan, Angola gibi Afrika ülkelerinde, petrol ve doğalgaz arama ve rafinaj konularında çeşitli anlaşmalar yapmıştır (Güneş, 2007, 41). Güney Amerika’da, Venezuela ve Peru ile petrol arama, çıkarma gibi konularda faaliyet gösterebilmek için müşterek şirketler kurmuştur. Ayrıca, Endonezya, Papua Yeni Gine ve Tayvan’da da denizde petrol arama ve çıkarma hakları elde etmiştir (Bayraç, 2009: 130).

Dünyayı süper güç olması yolunda iddialı olan Çin hızla büyüyen enerji açığını kapatmak için, Orta Doğu kaynaklarının yanı sıra Orta Asya’ya da önem vermektedir. Orta Doğu kaynaklı petrol alımlarında üretim alanları ve taşıma yollarının kontrolünün ABD’nde olması nedeniyle Çin aynı zamanda Orta Asya’dan yapılacak alımlar için Rusya ve Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Türkmenistan vb.) ile çeşitli projeler geliştirmektedir. Diğer taraftan 15 Haziran 2001 yılında oluşturulan Şanghay İşbirliği Örgütü (Çin-Rusya-Kazakistan-Kırgızistan-Tacikistan-Özbekistan) üyeler arasında politik, ekonomik, askeri ve enerji alanlarında bir işbirliği zemini oluşturmayı hedeflemektedir (Andican, 2006: 9). ABD’nin Irak konusunda hassas olmasının nedenlerinden birisi de, Çin’in Saddam döneminde Irak ile yaptığı petrol anlaşmalarıdır. ABD’nin birbaşa müdahalesiyle Irak’ta yaptığı arama ve çıkartma faaliyetlerine son veren Çin, ilgisini Orta Asya ve Hazar Bölgesine yöneltmiştir. Bu bölgede özellikle Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerji kaynaklarına yönelik projeler geliştirilmekte ve bu gelişmeler, ABD tarafından dikkatle izlenmektedir. Çin’in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazın ülkeye, deniz

yoluyla taşınması sırasında kullanmak zorunda olduğu Hürmüz, Malacca ve Tayvan Boğazlarının kritik durumu ile boru hatlarının geçiş bölgelerinin güvensizliği, enerji sağlanmasında önemli tehditleri oluşturmaktadır. Bu deniz yollarının güvenliği halen, büyük oranda ABD donanması tarafından sağlanmakta bu açıdan da Çin'in ABD'ye olan bağımlılığı artmaktadır (Bayraç, 2009: 131).

Çin artan sanayi üretimi ve kalkınma hızıyla, yakın gelecekte dünya atmosferini en fazla kirleten ülkeler arasında yer alacaktır. Bugün atmosferi kirletmede öncü durumda olan ABD, çevre korumasıyla ilgili Kyoto Protokolü'nü imzalamamak için direnmektedir. Buna karşılık ABD, gelecekte sanayisiyle kendisine en önemli rakipler arasında yer alacak olan Çin'e karşı ticaret ambargoları koymak için çevre kirliliği konularını bahane olarak öne sürebilecektir (tusam.net, 10.11.2007). Bu nedenle gelecekte Çin'in bu tür sorunlarla karşılaşmamak için, daha temiz enerjilere yönelmesi ve atmosferi kirletmeyecek enerji üreten santraller kurması gerekmektedir (Bayraç, 2009: 132).

RUSYA: İki süper güçten biri olan Rusya Federasyonu (Rusya), dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine (48 trilyon m³ , dünya gaz rezervlerinin %26.7'si) ve önemli miktarda petrol rezervlerine (72.3 milyar varil, dünya petrol rezervlerinin % 6.1'i) sahiptir (BP, 2008). Bu ülke dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı, ikinci sıradaki petrol ihracatçısı ve üçüncü büyük enerji tüketicisidir. Rusya sahip olduğu büyük enerji potansiyeli ve özellikle de doğal gaz ihracatçısı olarak, başta AB ve Asya Pasifik Bölgesinin ileri teknolojiye sahip ülkeleri olmak üzere, küresel enerji piyasasında çok önemli bir stratejik güçtür (Bayraç, 2009: 132).

Rusya için enerji güvenliği; doğal gaz üretimi ve boru hatlarıyla dağıtım sektöründeki üstünlüğünün korunması anlamına gelmektedir. Bunun için giderek daha fazla devletçi politikalar izlemektedir (Ediger, 2007: 4). Dünya doğal gaz rezervlerinin % 25'ini elinde bulunduran Rusya'nın doğal gaz tekeli Gazprom, 150.000 km'lik boru hattı ağı ile sadece eski SSCB'nin içindeki enerji trafiğini değil, Doğu Avrupa'nın gaz tüketiminin % 35'ini sağlamasıyla da özel bir önem taşımaktadır. Nitekim, Beyaz Rusya, Ukrayna, Litvanya, ve Moldova'nın doğal gaz trafiği tamamen Gazprom tarafından idare edilmektedir (Bilgin, 2005: 101).

Rusya zengin doğal kaynak rezervlerini kullanarak, bir yandan kendisine bağladığı ülkelerdeki etkinliğini arttırırken, diğer yandan da gelecekte rakibi olabilecek Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkelerle ikili anlaşmalar yapmaktadır. İhraç edilen doğal gazın fiyatı ve anlaşma koşulları konusunda sağlanan bazı kolaylıklar karşılığında Gürcistan, Moldova, Beyaz Rusya, Bulgaristan vb. ülkelerin altyapı sistemleri Rusya'nın eline geçmektedir (Ulutaş, 2008: 10).

Gazprom gelirlerinin 2/3'ü Avrupa'ya yaptığı ihracattan sağlandığı için, Avrupa piyasası Rusya için çok önemlidir. Avrupa, 2000 yılı toplam gaz ithalatının %41'ini Rusya'dan sağlamıştır. Her ne kadar AB, bu bağımlılığın azaltılması ve kaynak çeşitliliğinden söz etmekteyse de, başta Almanya, İtalya ve Fransa olmak üzere önemli tüketicilerin giderek artan oranlarda Rus doğal gazına yöneldikleri gözlenmektedir (Bayraç, 2009: 127).

1.4. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ

Jeopolitik kavramı ilk kez askeri kavramlar içinde kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında uluslararası ilişkiler alanında kullanılmaya ve uluslararası ilişkiler kapsamında jeopolitik analizler yapılmaya başlanmıştır. Jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelesini incelemektedir. Jeopolitik analizlerde tarihteki geçmiş eğilimler önemli göstergelerdir. Tarih ve jeopolitik arasında en temel farklılık, tarihin aksine jeopolitiğin açık bir şekilde ileriye görmek adına geçmişe bakmasıdır (Khanna, 2011: 13).

Jeopolitik analizlerde ve enerji politikalarını değerlendirmelerde kullanılan bazı temel jeopolitik teoriler ve kuramlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi, Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, Spykman'ın Kenar-Kuşak Teorisi, Scitaklian'ın Hava Hakimiyeti Teorisi, Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi, Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezi ve Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisidir. Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi ve Spykman'ın Kenar-Kuşak Teorisi klasik jeopolitik teoriler olarak kabul edilmektedir. Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi, Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezi, Scitaklian'ın Hava Hâkimiyeti Teorisi

ve Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisi de modern jeopolitik teoriler olarak sınıflandırılmaktadır (Friedman, 2011: 23).

Jeopolitik kavramı 1945'den günümüze kadar inişli ve çıkışlı dönemler geçirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar özellikle Almanya ve Anglo-Sakson dünyasında çok yaygın olarak jeopolitik kavramlardan söz edilmekteydi. Ancak Jeopolitik bilimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki belli bir dönem Avrupa'da ki bilim literatürünün kısmen dışına itilmiştir. Bunun temel sebepleri arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası, jeopolitik kavramının, Almanya'nın dünyaya egemen olması için bir stratejik plan denemesi olarak algılanması bulunmaktadır (Sevim, 2012: 4380).

Avrupa'da süren İkinci. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında jeopolitik önemini kaybetmiş olsa da, ABD'de farklı yaklaşım sergilemiştir. West Point Askeri Akademisinde jeopolitika derslik olarak kullanılmış, üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Jeopolitiğin geri dönüşü 1970'li yıllarda küreselleşmenin başlangıç döneminde iktidar çekişmelerine konu olan yeni bölgeler ortaya çıkmasıyla olmuştur. Söz konusu dönemde yaşanan 1973 petrol krizi, Vietnam Savaşı ve İran Devrimi gibi stratejik gelişmeler jeopolitik yaklaşımları zorunlu kılmıştır (Sevim, 2012: 4380).

18. ve 19. yüzyıllarda dünyada hakim olan Avrupa merkezli jeopolitik güç dengesi Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında tarihte ilk kez Avrupa dışına bir güç merkezi olan ABD'ye doğru geçiş göstermiştir. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu olan küresel denge bugün çok kutuplu hale gelmiş, oluşan çok kutuplu sistemde jeopolitik ve jeostratejik ağırlık merkezi kısmen Atlantik bölgesinden Pasifik bölgesine doğru geçiş göstermektedir. Jeopolitik ağırlık merkezindeki değişimlerle tarihin her döneminde büyük bir çekim merkezi olmuş Avrasya sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji taşıma güzergahlarıyla küresel jeopolitikte çok stratejik bir noktaya gelmiş durumdadır (Çomak, 2011: 35).

Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsamaktadır. Enerji jeopolitiğinin birincil basamağı kaynak coğrafyasıdır. Kaynaklar, küresel ölçekte farklı bölgelerde bulunmaktadır. Ancak enerji jeopolitiği açısından önem arz eden kaynak coğrafyası, küresel düzeydeki talebi karşılama kapasitesine sahip rezerv

büyükliklerinden oluşmaktadır. Yeni rezervler devreye girdikçe söz konusu rezervlerin devreye girdikleri bölgelere göre enerji jeopolitiği de güncellenmektedir. Bu sebeple enerji jeopolitiği ağırlıklı olarak petrol, kömür doğal gaz rezerv bölgeleri, söz konusu kaynakların taşınmasında kullanılan transport coğrafyası ve ilgili enerji kaynaklarının talep coğrafyasına odaklanmaktadır. Enerji jeopolitiğinde temel olarak kaynak coğrafyasındaki ülkeler talebi, talep coğrafyasındaki ülkelerde kaynağı çeşitlendirmeyi hedeflemektedirler. Enerji jeopolitiğinde ki en temel sorulardan bir tanesi de “küresel veya bölgesel hâkimiyet için enerji kaynaklarına sahip olmak mı yoksa transport coğrafyasını kontrol etmek mi gerekmektedir ?” sorusudur. (Sevim, 2012: 4381).

1900’lü yıllardan günümüze kadar enerji politikaları ve jeopolitik arasındaki etkileşim sürekli artış göstermiştir. Jeopolitik yaklaşımların enerji politikaları üzerinde etkin olması küresel enerji paradigmasının simetrik dağılıma sahip olan kömürden asimetrik dağılıma sahip olan petrole doğru olan değişimin sonucu olmuştur (Sevim, 2012: 4381).

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında zorunlu olan temel girdilerin başında, enerji kaynakları yer almaktadır. Sürdürülebilir enerji politikaları, arz güvenliğinin sağlanması ve temin kaynaklarının çeşitlendirilmesinin yanı sıra, kullanılmak istenen enerji türünün düşük maliyetli, talep edilen miktar ve kalitede topluma arz edilmesini hedeflemektedir (Bayraç, 2009: 117).

Günümüzde dünyada üretilen petrolün %46’sı bölgelerarası ticarete konu olurken, bu oranın 2030 yılında %63’e çıkması beklenmektedir. Doğal gaz açısından da hem üretilen miktarın artacağı hem de, bölgeler arasında taşınan yüzdesi %15’den, 2030 yılında %26’ya çıkacağı düşünülmektedir (Bayraç, 2009: 117).

Coğrafyayı dünya hakimiyeti açısından inceleyip değerlendirmeye çalışan Jeopolitik kuramcılar, kuramlarını oluştururken içinde bulundukları dönemin siyasi, kültürel, askeri ve teknolojik gelişmelerinden etkilenmişlerdir. Pek çoğunun ortak kaygısı da, kendi ülkelerinin büyümesi ve bu durumu sürdürmesi olmuştur. Jeopolitik teoriler içerisinde özellikle hakimiyet teorileri, dünya hakimiyeti mücadelelerini çok etkilemiştir. Son döneme kadar dünya hakimiyetiyle ilgili olarak belli başlı dört teori

ön plana çıkmıştır. Bunlar; Kara Hakimiyeti Teorisi, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyeti Teorisi ve Hava Hakimiyeti Teorisi başlıkları altında incelenebilir. Soğuk savaş sonrasına kadar genelde bu klasik enerji ve jeopolitik teoriler ön planda olmuştur. Daha sonrasında ise, ekonomik ve kültürel boyutu ağırlıklı jeopolitik teoriler üretilmiştir. Dünyada meydana gelen gelişmeler, jeopolitik paradigmlar üzerinde değişimler yaratmaktadır. Bugün için en önemli gelişmelerden biri de dünyada enerjiye duyulan ihtiyacın artmasıdır. Bu açıdan enerji çeşitli jeopolitik yaklaşımlara temel oluşturmaktadır. Günümüzde adı koyulmamış olsa da, “Enerji havzalarına ve iletim kanallarına hakim olan, dünyaya hakim olur” şeklinde ifade edilebilecek enerji hakimiyet teorisinin özellikle ABD tarafından uygulanmakta olduğunu söylemek mümkündür (Ural, 2009: 132).

Ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu sebeple günümüzde gerek uluslararası gerekse ulusal arenalarda üzerinde konuşulan konuların başında enerji güvenliği gelmektedir (Sevim, 2009: 93-105). Enerji güvenliği kavramı, enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerinin alt yapısına yönelik olası terörist saldırılarından, yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, kasırgaların doğuracağı engellerden ambargolara, grevlerden lokavtlara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılığın birlikte değerlendirilmesini gerektiren bir kavramdır. Bu nedenle enerji politikaları ve arz güvenliği gibi konularda yapılan değerlendirmelerde enerji kaynaklarının coğrafi dağılımlarından, maliyetlerine, taşıma yollarından talep artış eğilimlerine, büyük tüketicilerin ithalat bağımlılıklarından bu kaynakları temin edebilmek için geliştirilen askeri doktrinlere kadar birçok konunun birlikte ele alınabilmesi gerekmektedir (Sevim, 2010: 53-72)

Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri ve en başlıcası enerjiye diğeri de güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin, enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içine almaktadır. Enerji güvenliğinin, güvenlik ağırlıklı tanımını anlatırken enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını içermektedir (Ediger, 2007: 55). Bu bakış açıları kapsamında enerji güvenliği kavramının enerji ağırlıklı tanımı değişik

şekillerde ifade edilebilmektedir. Bu ifadelerden bazıları aşağıdadır; Enerji güvenliği; enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesi, Enerji güvenliği; yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına, tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, fiili olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkânları vasıtasıyla ve adil dağılım çerçevesinde erişilebilmesi, Enerji güvenliği; dünyadaki enerjinin akılcı ve tasarruflu kullanılması, Enerji güvenliği; ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi diye tanımlanabilir (Sevim, 2009: 93-105).

Enerji güvenliği kavramı Avrupa Komisyonu tarafından, “Stratejik stokların korunması veya ekonomik şartlar için yeterli olmayan ulusal kaynakların yetersizliği yüzünden gelecekte önemli oranda sorun teşkil edecek enerji ihtiyacına karşı, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynakları sağlama becerisi” olarak ifade edilmektedir. Bu ifade sadece enerji ithalatçısı olan bir ülkeler topluluğu için anlamlıdır. ABD’de Ulusal Enerji Stratejisinde enerji güvenliği için aşağıdaki kavramlar üzerinde durulmuştur; Küresel enerji politikaları, küresel ekonomik büyümeyi güvence altına alacak biçimde tasarlanmalıdır, Enerji güvenliği konusu, dış politika ve ekonominin birinci önceliği olmalıdır, Enerji kaynakları ve başta boru hatları olmak üzere taşıma hatları güvenlik altına alınmalıdır, Enerji kaynakları ülkeler bazında çeşitlendirilmeli ve bağımlılık dengesi korunmalıdır (Uğurlu, 2009: 76).

Petrol rezervleri tükeniş yolunda ilerlerken, enerji güvenliği yalnız belli bir yerde üretimin olması yada rezervin saptanmasını değil, bunların zamanında, ucuza, yeterli düzeyde sisteme entegre edilip taşınabilmesi ve bunun sürekliliğinin sağlanmasını da kapsar ve enerji kaynaklarında yaşanan fiyat artışlarının arz güvenliğini önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Diğer yandan enerji kaynağının sürekliliğinin sağlanmasında başta petrol olmak üzere rekabet artarken, petrol üretimindeki zirve noktasının fiyatların çok arttığı bir dönemi başlatacağı kuşkusuzdur. Olası fiyat şoklarından daha az etkilenmek için sanayileşmiş ülkeler stratejik rezervlerinin düzeyini yükseltmekte ve kaynak sağlanan bölgeler arasındaki çeşitliliği artırmaya çalışmaktadırlar (Sevim, 2012: 4389).

Petrol rezervlerinin tepe noktasına ulaşmasıyla, büyüyen ekonomiler ile artan enerji ihtiyacının tamamen petrol ile karşılanamayacağı geri dönülmez şekilde

anlaşılacaktır. Zirve yılından sonra enerji ihtiyacı artan her ülke giderek azalan üretimden aldığı payı en azından korumak isteyecektir. Böyle bir kırılma noktasından sonra, ülkeler için enerji kaynaklarının paylaşımı, enerji arz güvenliğinden daha büyük bir problem haline gelecektir. Bu noktadan sonra dünya enerji tüketiminin büyük bir bölümünü gerçekleştiren ABD, AB ve geleceğin ekonomik devi olarak değerlendirilen Çin arasındaki stratejik enerji mücadelesi şiddetlenecektir (Sevim, 2012: 4389).

1.4.1.Realist Kuramda Enerji Güvenliği

Enerji güvenliğini realist kuram çerçevesinde ele alırsak, enerjide arz çeşitliliği ihtiyacına, OECD ülkeleri dışındaki ülkelerin devlet enerji şirketlerinin hem üretim hem de kaynak açısından üstün duruma gelmesine ve yeni enerji arz ve talep merkezleri gibi yapısal değişimlerden kaynaklanan asimetrik bağımlılık kavramına odaklanabiliriz. Realist kurama göre karşılıklı bağımlılık eşitlik getirmez; aslında bağımlılık demektir ve bağımlı taraf, özellikle üstün olan tarafın tercihlerine göre zaaf gösterebilir. Örnek olarak, petrol ithalatına bağımlı bir ülke, petrol ihraç eden ülkelerin petrol ambargosuna veya fiyat artışına karşı kırılgan bir durumdadır. Dolayısıyla, petrol ya da doğal gaz ithalatına bağımlı ülkelerle bu enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler arasında asimetrik bir bağımlılık mevcuttur. Hatta güç dengesini de bir çeşit karşılıklı bağımlılık olarak düşünen bazı eklektik realistler, enerji piyasasındaki çokuluslu petrol şirketleri ve devlet petrol şirketlerini bu asimetrik bağımlılık kapsamına alırlar (Gilpin, 1975:18). Bu bağlamda enerji güvenliği, ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan ele alınmalıdır ve ulusal güvenliğin temel unsurlarındandır (İpek, 2012: 229).

Enerji güvenliği realist yaklaşıma göre incelendiğinde uluslararası sistemde devlet tarafından sağlanır. Öteyandan, hegemon devletin olduğu bir uluslararası sistemin enerji güvenliği ve dış politikaya etkisi, dünya ticaretine etkisinden farklı olabilir. Hegemonik istikrar kuramına göre başat güçlülüklerinde ticaret, finans, hava taşımacılığı, telekomünikasyon, enerji gibi farklı alanlarda belirlenen kurallar, uluslararası rejimlerin doğmasına ön ayak olur. Bu rejimlerin hegemon gücün zayıflamasına rağmen devam etmesi, uluslararası sistemin yapısının belirlediği ve

özellikle devletlerin yeterliliklerinin dağılımına göre beliren karşılıklı (asimetrik) bir bağımlılıkla açıklanır (A.g.e., 2012: 229).

Korumacı ya da kapalı bir yapının ticaret yapan taraflara göreceli maliyetleri düşünülerek, bir devlet için ticaret yapısının serbest olmamasının göreceli maliyeti arttıkça, bu devletin uluslararası sistemde siyasi konumunun zayıfladığı savunulur.

Enerji güvenliği, realist yaklaşımdan bakıldığında uluslararası sistemde devletler temel aktörler olarak kabul edildiklerinden ve diğer aktörlerin etkileri olmadığından veya sınırlı olduğundan devletler tarafından sağlanır. Bir başka deyişle Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) gibi uluslararası örgütlerin etkileri kabul edilmemektedir. Lakin 1973'te yaşanan petrol krizinde de görüldüğü gibi OPEC gibi uluslararası örgütlerinde uluslararası sisteme etkileri olabilmektedir. Zira 1973 petrol krizinde dünya petrol ticaretinin sekteye uğraması, petrol sektöründe güç dengesinin değişmesine neden olmuştur. Esas itibarıyla ABD 1971'den sonra en büyük petrol üreticisi konumunu petrol üretiminde üstünlük olan Suudi Arabistan ve genel olarak OPEC ülkelerine vermiştir. Bir başka deyişle 1960'ta kurulan OPEC'in petrol engelini 1973'te uygulayabilmesi, petrol sektöründe değişen güç dengesini ifade etmektedir (Şöhret, 2014: 537).

Realist kuramın yukarıda açıklanan kuramsal öngörülerini, dünya enerji pazarındaki devamlılıklar ve değişimler ile birlikte, yeni güvenlik tehditleri kapsamında ele aldığımızda, dış politika analizi için bir takım önemli soruların cevaplanmadığını görürüz. Örneğin, enerji ithalatı yüksek sanayileşmiş ülkelerin, benzer asimetrik bağımlılıklarına rağmen, enerji ihraç eden ülkelere yönelik dış politikalarında tehdit algılamaları neden farklıdır? Hem enerji tüketen hem de enerji üreten ülkelerde enerji güvenliği, dış politikada hangi şartlar altında amaç ve/veya araç olmaktadır? Gelişmekte olan süreçte gücün ve zenginliğin yaratılması bağlamında enerji güvenliğinde devlet dışı aktörlerin, özellikle çok uluslu enerji şirketlerinin teknoloji üretmede devam eden üstünlüğü ile uluslararası sistemde hegemonik bir istikrarın olmamasının dış politikada önemi nedir? Enerji talebinde orta dönemde petrole olan bağımlılık göz önüne alındığında, özellikle Ortadoğu'da devam eden daha fazla demokrasi ve refah için yapılan yerel mücadelelerin ya da iç çatışmaların enerji güvenliğine etkisi dış politikada nasıl ele alınmalıdır? Kısaca, realist kuramın

öngörülerine göre yapılan bir enerji güvenliği ve dış politika analizi açıklanmayan yeni soruları gündeme getirdiği için, diğer kuramların öngörülerini de ele alınmalıdır (İpek, 2012: 230).

Devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda davranışları en iyi belki de “uluslararası ilişkilerde kalıcı düşmanlıklar ve dostluklar yoktur çıkarlar vardır” sözüyle açıklanabilir. Anarşik ortamda güvenlik en önemli sorun ve güvenliğin sağlanması sahip olunan güçle doğru orantılı olduğundan ulusal çıkar güçle özdeşleştirilmiştir. Buradaki güç elbette birçok değişkene sahip olsa da, gücün en önemli göstergesi diğer aktörlere emir verebilme kabiliyeti ve bu emirlerin yerine getirilmesini sağlayabilmektir. Güç kavramı uluslararası ilişkilerin analizinde merkezi bir konuma sahiptir ve uluslararası politika güç mücadelesi biçiminde kavramlaştırılır. Buradaki güç elbette birçok değişkene sahip olsa da, gücün en önemli göstergesi başkalarına emir verebilme kabiliyeti ve emirlerin yerine getirilmesidir. Örneğin günümüzde İran’ın nükleer programını sonlandırılmasına yönelik olarak başta ABD olmak üzere diğer uluslararası toplumun aktörlerine karşı direnebilmesi nükleer programından vazgeçmemesi güç ile ilgili bir durumu ifade eder (Şöhret, 2014: 539).

1.4.2. Deniz Hakimiyeti Teorisi

Hakimiyet teorileri arasında başta geleni İngiliz Amiral Alfred Thayer Mahan'ın (1840-1914) Deniz Hakimiyet Teorisidir. Mahan teorisini geliştirdiği “Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (1660-1783)” (The Influence of Sea Power Upon History) adlı çalışmasını, 1890 yılında yayınlamıştır. Amiral Mahan, deniz hakimiyetinin dünya hakimiyetinin anahtarı olduğu görüşündedir. Teoriye göre "Denizlere hakim olan dünyaya hakim olacaktır" (Ural, 2009: 132-133).

Mahan'ın İngiliz devletinin yükselişi döneminde denizcilik tarihini incelemesi O'nu denizlerin, özellikle de stratejik öneme sahip dar su yollarının kontrolünün büyük güç statüsü için hayati olduğu sonucuna vardırmıştır. Mahan'ın teorisine göre;

- Denizler karalara göre çok daha iyi hareket kabiliyeti ve ulaşım sağlamaktadır.
- Denizcilik gücü dünya rezervlerinin daha büyük bir bölümü ile irtibatlıdır.

- Denizcilik gücü, askeri kuvvetler kadar ekonomik ve politik etkinlikleri de daha kolay ve ekonomik bir biçimde, dağıtılabilir, yayılabilir.
- Denizcilik gücü, Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Babülmendep Boğazı, Türk Boğazları, Seylan Kanalı, Tayvan Kanalı, Kore Kanalı, Hürmüz Boğazı, Florida Boğazı ve Yukaton Boğazı gibi kritik noktaları kontrol altında tutarak dünya ticaretine hakim olabilir
- Kara sınırları emniyette olmayan hiçbir devlet, nisbeten güçlü bir ada devleti ile deniz üstünlüğü için başarılı bir şekilde mücadele edemez (Tarakçı, 2013: 54).

İlk olarak coğrafi konum kriterini Mahan şu şekilde ifade etmiştir, "eğer bir millet kendini ne karadan savunma ne de topraklarını karadan genişletmeye mecbur kalmayacak kadar yerleşikse, hudutları karada olan bir halka nazaran amaç olarak denize yönelecektir" (Mahan, Çev, Büyükonat, 2013: 41).Mahan ülkenin coğrafi konumunun avantajlar sağlayacağını açıklarken bunun konuma bağlı olarak dezavantaj olacağını da belirtmiştir.

İkinci kriter ise ülkenin fiziki yapısıdır. Bu kriter ile ilgili Mahan, "bir ülkenin kıyı şeridi onun hudutlarından biridir ve gerisindeki bölgeye bu huduttan yani denizden ulaşmak daha kolay oldukça, halkın da onun vasıtasıyla dünyanın geri kalan kısmıyla bağlantı kurması daha rahat olacaktır. Eğer bir ülkenin çok uzun kıyı şeridine sahip olduğu fakat hiçbir limanı bulunmadığı farz edilecek olursa, böyle bir ülkenin kendine ait hiçbir deniz ticareti, hiçbir taşımacılığı, hiçbir deniz kuvveti olamaz "(A.g.e., 2013: 41).Mahan bu ifadesi ile aynı zamanda fiziki yapının halkın denize olan ilgisine etki yapacağını ve fiziki yapının avantajı var ise bunun değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kriter ise arazinin büyüklüğüdür. Burada ifade edilen ise kıyıların uzunluğuna bağlı olarak nüfusun az veya çok olmasının bir ülkenin deniz gücüne etki yapacağıdır. Kıyı uzunluğu olası bir savaş anında bölgeyi savunacak bir nüfusa ihtiyaç duyacaktır. Eğer kıyıları uzun ancak nüfus az ise yeterli deniz gücü oluşturulamayacak ve devlet savaşta yenilgi veya büyük bir zarar alacaktır. Deniz gücüne etki yapan bir diğer kriter ise nüfus sayısıdır. Daha önce ifade edildiği üzere denizlerde güçlü olabilmek için nüfus sayısı önemlidir. Ancak burada bir başka

bakış açısı daha sunulmuştur. Denize ilgi duyan, denizlerde görevli olan/olmaya hazır ve denizcilik ile ilgili malzemelerin üretiminde bulunan kişiler kast edilmektedir. Bu tür bir nüfus ne kadar fazla olur ve artarsa bir ülkenin deniz gücü o kadar gelişecektir (Arslan, 2015: 7).

Mahan'a göre; açık denizler kıtaları birbirine bağlayan engin ovalardır. Bu ovalardaki yolları kontrol etmek dünya ulaşımının kontrolü anlamını taşıyacaktır. Kara kuvvetleri ile dünyada ancak belirli ölçüde yer ele geçirilebilir. Oysa; dünya egemenliği veya büyük imparatorluklar kurmak için denizaşırı nokta ve bölgelerin de ele geçirilmesi ve bunlarla anavatan arasındaki irtibatın sürdürülebilmesi gereklidir (Ural, 2009: 133).

Mahan teorisinde deniz gücünün unsurlarını (elements of seapower) 6 tane olarak belirlemiştir. Bu unsurlar;

- 1 coğrafi konum (georaphicalposition)
- 2 fiziki yapı (physicalconformation)
- 3 toprakların genişliği (extent of territory)
- 4 nüfus sayısı (number of population)
- 5 milli karakter (nationalcharacter)
- 6 hükümetin karakteri ve politikasıdır (characterandpolicy of government).

6 unsurdan en önemli olanının ise milli karakter olduğunu belirtmiştir. Mahan'a göre bir ülkenin coğrafi konumu deniz gücü için avantajlı olsa bile, üzerinde yaşayan insanların denizci bir karaktere/ ruha sahip değilse deniz gücü harekete geçirilemez ve kullanılamaz. Bu bağlamda Mahan'ın katı bir coğrafi determinist (gerekirci) olmadığını söyleyebilir, coğrafyanın harekete geçirilmesinde üzerinde yaşayan insanların etkili olduğu yorumunu yapabiliriz (Kocakenar, 2009: 12).

A. Mahan'ın ortaya koyduğu eserlerinde, ülkelerin uluslararası ilişkilerinde ticaretin büyük öneme sahip olduğunu, dünya üzerindeki savaşların, dünya ölçeğinde

gerçekleşebilecek ticaret için mümkün olumlu koşullara ve avantajlara sahip olmak için meydana geldiği iddiasında bulunur.

1.4.3.Kara Hakimiyeti Teorisi

Kara Hakimiyet Teorisi İngiliz bilim adamı SirHalford J. Mackinder (1861-1947) tarafından geliştirilmiştir. Londra Üniversitesinde profesör olan İngiliz JeopolitikçisiMackinder, 1904 yılında, "Tarihin coğrafi mihveri" (The Geographic alpivot of History) adlı bir makalesini 1919'da "Demokratik İdealler ve Gerçekler" (Democratic Idealsand Reality) isimli çalışmasını yayınlamıştır. Bu çalışmalarında ünlü Dünyanın Kalbi (Heartland) teorisini işlemiştir (Ural, 2009; 133).

Bu teoride ise Mackinder'a göre Dünya, denizlerle çevrili Avrupa-Asya ve Afrika'dan meydana gelmiş büyük bir kara parçasına sahiptir. Kısaca, Avrupa, Asya ve Afrika üç ayrı kıta değil fakat sadece bir "Dünya Adası"dır (World-Island). Dünya Adası; Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsamaktadır. Bu Dünya Adası ise dünya gücünün gerçek ağırlık merkezi olmaya adaydır. Diğer kıtalar, Dünya Adası'nın uyduları durumundadırlar. Dünya Adasının kalbi Doğu Avrupa ve Sibirya'nın buzlarla kaplı, dümdüz sahillerinden Belucistan ve İran'ın kızgın sarp kıyılarına kadar uzanan uçsuz bucaksız büyük arazidir. Dünya Adasının kalbinin en kritik kesimi de Doğu Avrupa'dır. Doğu Avrupa'nın önemi, Buraya hakim olacak millete insan gücü ve malzeme sağlamasında görülmektedir. Doğu Avrupa, Dünyanın kalbine açılan kapıdır. Mackinder, Dünyanın kalbi olarak nitelediği bölgeyi, deniz yoluyla ulaşılamayan, neredeyse ele geçirilmez olan, hemen tümüyle kendine yeterli olmasını sağlayacak zenginlikte kaynakları bulunan bir bölge olarak tanımlamıştır (Mackinder, 1942: 392).

Mackinder, gücün ve dolayısıyla bu güce sahip devletlerin, kara ve deniz gücü (devletleri) olarak sınıflandırılabilceğini ve tarihi süreç; içerisinde kara ve deniz gücü dengelerinin değişebildiğini, fakat yeni uluslararası global sistem içerisinde dünya egemenliğini kara güçlerinin sağlayacağını savunmuştur. YineMackinder'egore bir devlet için coğrafya açısından en uygun yer "merkez" bölgesidir. Mackinder, kara gücünün ortaya çıktığı merkezi ise Avrasya'nın iç

bölgesi olarak görmüş ve bura için ilk olarak Geographical Pivot of History (Tarihin Coğrafi Mihveri), daha sonra ise Hearthland (Kalpgah) adını kullanmıştır. Mackinder'e göre bu alan "dünya adası" üzerinde dünya genelinde bir güç merkezi oluşturacak şekilde ve kendi kendine yeterli olabilecek nitelikte bir bölgedir (A.g.e., 1942: 262).

Mackinder'in teorisini günümüze uygulayacak olursak Anglo Amerikan ittifak ve onun müttefikleri okyanus güçlerini temsil ederken, Rus- Çin-İran yakınlaşmasının oluşturduğu Avrasya merkezli oluşumunun ise, karasal güçleri temsil ettiği söylenebilir. Ayrıca günümüzde Avrasya'da yer alan petrol ve doğalgaz rezervleri nedeniyle, Mackinder'in bu bölgeyi dünyanın kalbi olarak nitelemesinin isabetli olduğu değerlendirilebilir (Ural, 2009: 135).

1.4.4. Hava Hakimiyeti Teorisi

Teorinin temelleri Birinci Dünya savaşı sonrasında İtalyan Generali Giulio Douhet (1896-1930) ve ardından Amerikalı havacılar George T. Runner ve General William Mitchel (1879-1936) tarafından atılmış ve daha sonrasında, Alexander P. De Seversky tarafından geliştirilmiştir.

Teorinin temel felsefesini, "havaya hükmeden bir millet tüm dünyaya hakim olur. Bu sebeple havacılıkta daima üstün olmak gerekir" düşüncesi oluşturur (Özey, 1998: 47).

Bu teorinin anlamına göre, bir devletin dünya hakimiyetini sağlayabilmesi için havada üstünlük sağlayan güçlü bir hava filosuna sahip olması gerekmektedir (Ural, 2009: 135).

II. Dünya Savaşı'nda Batı müttefiklerinin kazandığı zafer dolayısıyla jeopolitikada deniz ve hava hakimiyetinin üstünlüğünü savunan akımın gelişimi, bu uygun ortamda kesintisiz devam etmiştir. Bununla birlikte bu süreçte K.Haushofer'in Alman (Nazi) ideolojisine yakın olmasının etkisi kara hakimiyet teorisinin üstünlüğünü savunan akımın ve hatta jeopolitikanın gelişmesi için ciddi bir engel olmuştur. Ne Avrupa'da ve ne de SSCB'de jeopolitik biliminde yeni çalışmalar uzun bir süre

yapılmamıştır. Avrupa'da kısmen de olsa ortaya çıkan ve yayımlanan yeni düşünceler var olsa bile bunlar gelişmeleri çok az etkilemiştir.

Seversky'e göre, hava kuvvetlerindeki son gelişmeler sonrasında, eski jeopolitik teoriler değerlerini kaybetmiştir. Uçaklar ve füzeler coğrafi zorlukları ortadan kaldırmışlar, zaman ve mesafe kavramlarını da değiştirmişlerdir. Uygun ekonomik kaynaklara sahip olan bir devlet, hangi coğrafya olursa olsun oraya, dolayısı ile Dünya'ya hükmedebilecektir (Denk, 2000: 17-18).

Seversky'nin özellikle iki kitabı Amerikan dış politikasına yön veren beyinler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bu kitaplardan ilki 1942 yılında yayınlanan Victory Through AirPower (Hava Gücü Aracılığıyla Zafer) dır. Bu kitabında, savaş sırasında yeniden gözden geçirdiği deniz gücünün çöküşünü açıklamış, müttefik kuvvetler tarafından hava gücüne yetersiz ölçüde dikkat gösterilmesini üzüntü ile karşılamış ve zafer için hava gücü aracılığıyla tamamen yeni bir strateji ve organizasyon önermiştir. İkinci kitabı ise, 1950 yılında yayınlanan AirPower: Key to Survival (Hayatta Kalmanın Anahtarı: Hava Gücü) dır. Seversky bu kitabında kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğunu üstüne üstüne basa basa ifade etmiştir. ABD için etkili bir hava üstünlüğünün gelişiminde ısrar etmiştir (Denk, 2000: 17-18).

Runner'a göre ise, yeterli hava gücüne sahip olmadıkça, bölgelerin önemi yoktur ve Kara hakimiyet teorisindeki Dünyanın Kalbi önemini kaybetmiştir. Hava araçlarının kıtalar arasında kat edeceği en kısa geçiş yolu durumunda bulunan Kuzey Kutbu bölgesi, yeni bir Heartland bölgesidir (Cömert, 2000: 82).

1.4.5. Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi

Kenar kuşak teorisi Amerikalı Uluslararası İlişkiler Profesörü Nicholas J. Spykman (1893 - 1943) tarafından geliştirilmiştir.

Spykman'ın jeopolitik üzerine olan düşüncelerini iki temel eserinde görmek mümkündür. 1942 yılında Yale Üniversitesi tarafından yayınlanan America's Strategy in World Politics (Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi) isimli kitabında

devletlerarası ilişkilerdeki güç kullanımı ve güç dengesi siyasetini incelemiştir. Spykman, bu konudaki jeopolitik üzerine olan görüş ve analizlerini 1942 sonbaharında Yale Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta dile getirmiştir. Bu konferanstaki konuşmalarını kitaplaştıramadan 26 Haziran 1943 yılında ölmesi üzerine Yale Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'ndeki çalışma arkadaşları bir araya gelerek Spykman'ın konferans notlarını kitap haline getirmişlerdir. The Geography of Peace (Barışın Coğrafyası) isimli bu kitap Yale Üniversitesi tarafından 1944 tarihinde yayınlanmıştır. İngiliz jeopolitikçi Mackinder'ın Heartland teorisine karşılık Spykman Rimland teorisini bu kitapta ortaya koymuştur (Kocakenar, 2014: 23).

Spykman'ın teoriyi geliştirmesindeki temel amacı, ABD'nin beklentilerinin ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Spykman'a göre; ABD bir ada ülkesi olarak kalmamalıdır ve kendi ülkesinden çok uzakta olan gelişmelerle ilgilenilmek zorundadır. Bunun sonucunda daha aktif bir dış politika izlemelidir. ABD, kenar kuşak ülkeleri üzerinde rakip bir devletin hakimiyetine engel olmalı, başka bir deyişle kendi etkisini arttırmalıdır. Güç kullanımından önce ise; bölgesel işbirliği girişimlerine öncelik vermelidir (Ural, 2009: 136).

Spykman, doğal kaynakları ve nüfus yoğunluğu sebebi ile tarihin kuzey yarımkürede, ekvator çizgisinden uzak ılıman iklimlerde yazıldığını, ABD'nin kuzey yarımkürede yer alan kıta büyüklüğündeki zengin toprakları ile çok şanslı bir coğrafyada bulunduğunu, Kanada ve Meksika gibi siyaseten zayıf devletlere komşu olduğunu, her iki okyanusa bakan cepheleriyle dünya deniz yollarına kolaylıkla ulaşabileceğini ancak tüm bu avantajlarına rağmen Batı Avrupa ve Doğu Asya kıyıları arasında kaldığını, diğer bir deyişle ABD'nin Avrasya tarafından kuşatılmış olduğunu söylemiştir (Ulaş, 2011: 22).

Spykman'ın jeopolitik düşünce ve analiz dünyasına göre savaş sonrası Avrupa coğrafyası üzerinde üç politik durumun gerçekleşmesi muhtemeldir; (Tarakçı, 2012: 60-61).

1. Bu muhtemel durumlardan birincisi bir Avrupa Birleşik Devletleri'nin ortaya çıkmasıdır.

2. İkinci muhtemel durum, bir veya iki devletin hegemonyasındaki bir Avrupa oluşumudur.

3. Üçüncü muhtemel durum ise, güçlerin tam eşitliğine dayanan istikrarsız bir Avrupa'dır. Avrupa coğrafyasının muhtemel durumlarını bu şekilde sıraladıktan sonra Spykman, Amerikan dış politikasına karar verecek olan elit beyinler için şu görüş ve önerilerini sunmaktadır;

- Bir Avrupa Federasyonu fikri, ABD'nin teşvik edeceği rasyonel bir fikir değildir. Bütünleşmiş bir güç değil, dengede tutulan ayrı ayrı güçler Amerika'nın çıkarlarına uygundur. Federal ve bütünleşmiş bir Avrupa, bir Atlantik gücü olarak ABD'nin önemini büyük ölçüde azaltacak ve Batı Yarı Küresindeki pozisyonunu zayıflatacak bir gücü bir araya getirecektir.

- Eğer ABD'nin savaş sonrası düşündüğü hedef, birleşik bir Avrupa'nın meydana getirilmesi ise, Amerika yanlış tarafa savaşılmaktadır. Hitler'e yapılacak yardım, Atlantik ötesinde entegre olmuş bir Avrupa'nın oluşmasına en kestirmeden giden yoldur.

- Eğer ABD'nin çıkarları bütünleşmiş/ federal bir Avrupa'nın oluşmasının engellenmesini gerektiriyorsa, Avrupa'da bir veya iki devletin hakim duruma gelmesi engellenmelidir.

- Savaş sonrası dönemine Avrupa iki veya üç büyük devletle girecektir. Bu devletler; Büyük Britanya, Almanya ve Sovyetler Birliği (Rusya) olacaktır. Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya, İsveç, İsviçre ve diğer devletler tali derecede güç statüsüne sahip olacaklardır. En büyük güçlük, Almanya ve Rusya'yı dengelemekte görülmektedir.

- Müttefikler savaştan zafer ile çıktıkları takdirde Sovyetler Birliği dünyanın en büyük savaş potansiyeline sahip sanayi devletlerinden biri olacaktır.

- Almanya tamamen yok edilmediği sürece, I. Dünya Savaşı'ndan sonra görüldüğü gibi etkili bir askeri güç olmaya devam edecektir. En kolay çözüm, sınırları Almanya ve Rusya'yı komşu yapacak şekilde çizmektir. Bu mümkün olmayacaksa, bu iki ülke

arasına Baltık Denizi'nden Akdeniz'e uzanan bir Doğu Avrupa Federasyonu yerleştirmektedir.

- ABD için, her seferinde ülkesine geri dönüp, daha sonra büyük kuvvetler ile Avrupa güç bölgesine gelmektense, bu bölgede az da olsa askeri varlığını muhafaza etmek daha ucuza gelecektir. Bu Avrupa güç bölgesinin, ABD'nin dışarıdan katılacağı bölgesel bir Milletler Topluluğu oluşturması desteklenmelidir. Böyle bir topluluk, Avrupa'nın politik işlerine devamlı olarak katılmanın yegane yoludur. Avrupa'da güç dengesinin muhafaza edilmesi için ABD'nin bölgede kuvvet bulundurması gereklidir (Tarakçı, 2012: 60-61).

1.4.6. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası

Aynı zamanda jeopolitik teorileri anlatan bir diğer bilim adamı olan Brzezinski görüşlerini Türkçeye “Büyük Satranç Tahtası” ismi ile çevrilen kitabında açıklamaktadır. Brzezinski kitabında Avrasya’yı (Avrupa–Asya) günümüz jeopolitiğinin temel coğrafyası olarak kabul etmektedir. Bugüne kadar, Avrasya’ya egemenlik mücadelesinin, bölgede bulunan ülkeler tarafından yapıldığını; ilk defa Avrasya dışından bir gücün (ABD) kıtaya egemen olma mücadelesi verdiğini vurgulamaktadır. Brzezinski, Avrasya’yı üzerinde küresel liderlik için mücadelelerin devam ettiği bir satranç tahtasına benzetmektedir. Avrasya’yı Batı Avrupa, Merkez Rusya, Güney Asya, Doğu Asya olmak üzere dört kritik bölge şeklinde ele alan Brzezinski, ABD’nin Avrasya egemenliğini önleyebilecek güçleri bir bir ele almakta ve bu güçlerin dışlanmalarını sağlayacak öneriler getirmektedir. Zbigniew Brzezinski’nin tehdit olarak görüp incelediği ülkeler: AB, Rusya Federasyonu, Çin ve Japonya’dır. Brzezinski, AB’nin ABD desteğine muhtaç olduğunu ve Avrasya egemenliğinin, ABD öncülüğünde Avrupa ile doğuya doğru gelişerek sağlanabileceğini açıklamaktadır. Bunun için AB’yi ve NATO’yu ana unsur olarak değerlendirmektedir. Doğuya doğru gelişme sırasında Rusya’nın bu birliğe katılabileceğini ifade eden Brzezinski, Avrasya için iki büyük tehdit göstermektedir: birincisi Çin’in gelişip genişlemesi, ikincisi ise Rus–Çin–İran işbirliği. Bu gelişmeleri küçük ihtimaller olarak görse de önemleri sebebiyle üzerinde durmaktadır. Brzezinski Avrasya ülkelerini bölümlenmekte ve her bir bölüme yeni isimler vermektedir. Jeopolitik ilişkilerdeki mevcut durumu değiştirmek amacıyla

ülke sınırlarının dışında da güçlerini tatbik edebilme veya bir etki yaratabilme kapasitesine ve ulusal isteğe sahip olan Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı “Aktif Jeostratejik Oyuncu” olarak değerlendirmektedir. Brzezinski; İngiltere, Japonya ve Endonezya'yı önemli görmekle beraber, bu ülkelerin yeterli “ulusal isteğe” sahip olmadıklarını ve jeostratejik oyuncu olmaya hak kazanamadıklarını belirtmektedir. İkinci grubu oluşturan ülkelere “Jeopolitik Eksenler” adını vermektedir ve önemlerini güçlerinden veya motivasyonlarından dolayı değil de bulundukları hassas bölgeden alan ülkeleri bu gruba dâhil etmektedir. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran bu grup içindedir. Brzezinski, Türkiye ve İran'ın sınırlı kabiliyetleri olsa da bu iki ülkenin aynı zamanda Jeostratejik Oyuncu olmaya hak kazandıklarını ifade etmektedir. Brzezinski'ye göre; Avrupa ABD'nin doğal müttefikidir. Aynı demokratik değerleri paylaşırlar ve genelde aynı dine inanırlar. Ayrıca Avrupa, Amerikalıların büyük bölümünün ilk vatanıdır. Avrupa daha doğuya doğru giderek Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya ile iletişim ağı kuracak ve neticede böyle bir Avrupa, Amerikan desteği gören daha büyük bir Avrasya güvenlik ve işbirliği bünyesinin en önemli sütunlarından birisi olacaktır. Avrupa, Amerika'nın Avrasya kıtasındaki en önemli köprübaşdır. Avrasya dışında bir güç olan Amerika, Avrasya kıtasının üç tarafına doğrudan yerleştirdiği güçler ile uluslararası boyutta sahip olduğu liderliği sürdürmektedir. 1991 yılının sonlarına doğru karasal olarak dünyanın en geniş devletinin parçalanışı Avrasya'nın merkezinde kara bir delik meydana getirmiştir. Amerika'nın jeostratejik amacı Rusya'nın da içine alındığı daha geniş bir Avrupa-Atlantik sistemini engelleyebilecek bir Avrasya imparatorluğunun yeniden ortaya çıkışını durdurmaaktır. Rusya'nın, Amerika için uygun bir ortak olmayacak kadar geri kaldığını ve harap olduğunu düşünen Brzezinski, Rusya için tek jeostratejik seçeneğin sadece Avrupa ile işbirliğine gitmek olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir seçimin Rusya'ya kendisini yenileme ve geliştirme fırsatı vereceğini ve bu ülkeyi jeopolitik yalnızlıktan kurtaracağını belirtmektedir. Eğer Rusya bu yolu takip ederse Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki emperyalist ihtiraslarından vazgeçerek modernleşme, Avrupalılaşıma ve demokratikleşme doğrultusundaki yolunu taklit etmekten başka seçeneği olmayacaktır. Amerika ile bağlanmış modern, zengin ve demokratik Avrupa'nın Rusya'ya sağlayacağı faydaları diğer hiçbir

seçenek veremez. Avrasya'da etnik çekişmelerin, büyük güçlerin bölgesel rekabetinin bulunduğu varsaydığı bir bölgeye "Avrasya Balkanları" demektir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan dâhil dokuz ülke bu bölgeyi teşkil etmektedir. Bölge üzerinde Rusya, İran ve Türkiye'nin etkilerinin bulunduğu belirtmektedir. Brzezinski, Avrasya'da Amerika'nın en çok desteğini hak eden devletlerin ise Azerbaycan, Özbekistan ve Ukrayna olduğunu ifade etmektedir. Eğer Türkiye, Avrupa'ya yönelmeyi sürdürürse ve Avrupa bu ülkeye kapılarını kapatmazsa Kafkas devletleri Avrupa'nın yörüngesine girebileceklerdir. Batı yanlısı bir tavra dönmek bölgenin dengelenmesini ve istikrara kavuşmasını kolaylaştıracaktır (Brzezinski, 1998: 34).

1.5. KAFKASYA'NIN TARİHİ VE COĞRAFİ KONUMU

Karadeniz ve Hazar Denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıra dağların olduğu arazi Kafkasya adlanır. Dünyanın "Bereketli Altın Kuşağı"nda yer alan Kafkasya, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının içerisine sokulmuş ve birbirine bağlı iç denizlerinin meydana getirdiği bir su yolunun doğu ucunda bulunmaktadır. Kafkasya adının kimler ve ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kafkasya'dan çeşitli şekillerde söz eden yazarların bazılarının fikrinde:

Lesley Blanch, "... Kafkasya adı Sanskrit dilinden gelmez ve beyaz veya karla örtülü dağlar demektir"(Blanch, 1978: 30).

Orhan Alpaslan (Sımha), "... (Kaf)+(Kas)=(Beyaz Kaya)+(Yanan Kaya). İlkel adamın kayası=Gelişkinin dağı. Beyaz=Kar, Yanan=Yanardağın alevi, sonuç: Beyaz, ya da Karlı Yanardağ=Kafkas" (Alpaslan, 1977: 175).

Ömer Rıfki (Çecuk), "... Adigeler'de (Kafi) diye bir kelime vardır. Beyaz veya ışık veren anlamındadır. (Kase) güzeldağ ve ikisi yan yana (Kafikas) ışık veren Beyazdağ demektir" (Rıfki, 1970: 20).

SergeyAnişimof, "...Kaukasus adına ilk defa Yunanlı yazar Aiskhylos tarafından M.Ö. 469 yılında yazılan "Zincire vurulmuş zevk ve eğlence" adlı dramasında (dağ adı) olarak tesadüf edilmiştir" (Anişimof, 1926: 1).

Tarihini incelemeye çalıştığımız Kafkasya sahası, yaklaşık 160 milyon yıl süren Mezozoik zamanın Trias döneminde Tetis diye adlandırılan hemen hemen denizle kaplı ve tahminen küçük bir ada görünümündeydi. Yer kabuğunda meydana gelen epirojenik ve orojenik hareketler sonucu, Cenozoik zamanın Tersiyer döneminin ortalarına doğru Miyosen'de, bölgedeki Kafkas sıradağları teşekkül etmiştir (Günaltay, 1987: 10).

Bir çok tarihçiye göre 400 bin yıla yaklaşan bir süre önce, Kafkas dağlarının güney yamaçlarında ve daha sonra kuzeybatı Kafkasya'da türeyen insan soyunun öncelikle yakın çevreye, Trans Kafkasya'ya (Ön Kafkasya'ya), doğuya ve kuzeye doğru yayılmış olduğunu doğrulayan bulgu ve kalıntılar, şimdiki Krasnador topraklarının sınırları içerisinde, Karadeniz kıyıları boyunca ve Kafkasya bölgesinin diğer birçok yerinde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bulunmuştur (Özbay, 2000: 9).

Kafkasya M.Ö. 1200 yıllarında ilk işgalci güç olan Kimmerler'in, M.Ö.VIII. yüzyılında ise İskitler'in işgaline maruz kaldı. İran kökenli Sarmatlar M.Ö. IV. yüzyılında İskitleri yendi ve Kafkasya'ya egemen olma şansını kazandı. M.Ö. I. yüzyılında yine İran kökenli başka tayfa olan Alanlar (Osetler) Sarmatları yenmiştir.

İbrani dediğimizde Eski Yunan ve İran kaynaklarında Kafkasya ile ilgili ilk bilgiler Roma İmparatorluğu döneminde görülmüştür. V. yüzyılda Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan ve Albanya (Bugünkü Azerbaycan bölgesi) Romalıların hakimiyetindeydi. Aynı dönemde İran'da ki, Eşkaniyan hanedanı ile Romalılar arasında Kafkasya bölgesi için çeşitli savaşlar yapılmıştır. Eşkaniyan'lardan sonra İran'a hakim olan Sasaniler, Romalıların Kafkasya'daki hakimiyetine son vermiştir (Yücesoy, 2002: 20-25).

Kafkasya'ya tarih boyunca çeşitli milletler yerleşmiştir. M.S. V. yüzyılda Batı Hun Devleti Kafkasların kuzey bölgelerinde, M.S. 552 yılında kurulan Göktürk Devleti VI. yüzyılın ortalarından itibaren Hazar denizinin kuzeyi ve batısında hakimiyet sağlamıştır. Batı Hunlarının çöküşünün ardından bölgede etkinlik sağlayan Hazarlar,

Bulan Kağan döneminde Kuzey Kafkaslar, Aşağı ve Orta İdil boyu ile Azak denizi kıyılarına kadar gelmiştir (Yücesoy, 2002: 20-25).

Daha sonra VII.yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru Heraklius ile birlikte hareket eden Hazar Türkleri, Kafkasya'ya girmiştir. Sasaniler'in zayıf ve karışık bulundukları dönemde, Hazar Türkleri Güney Kafkasya'ya kolaylıkla inmişler ve burada yerleşmişlerdir. Hazar kağanlığı bu dönemlerde Doğu Avrupa ve Kafkasların kuzeyindeki yegane siyasi oluşumdur (Şahin, 2002: 3).

Coğrafyacılar Kafkasya'yı Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölmüşler; bölgenin tarihi, sosyolojik yapısını derinlemesine incelemeyen siyaset bilimcileri tarafından da Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya coğrafya literatürüne sokulmuştur (Tavkul,2002: 11-13).

Bu tarife göre Kuzey Kafkasya denildiğinde, bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan sözde özerk Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleri akla gelmektedir. Yine bu tarife göre, Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinden oluşmaktadır (Tavkul,2002: 11-13). Fakat bu sınırlandırma da eksik kalmaktadır, çünkü bugün siyasî açıdan Gürcistana bağlı olan Abhazya ve Güney Osetya da etnik ve kültürel açıdan Kafkasya'nın bir parçasıdır ve tarih itibariyle de Kafkasya'ya dahildir. Güney Kafkasya tabiri ise tamamen uydurmadır. Bu bölgenin literatürdeki asıl adı “Kafkas Ötesidir”. Rusların bu bölgeye verdikleri “Zakavkaz”, İngilizlerin verdikleri “Transcaucasus”, Osmanlı ve Arapların verdikleri “Mavera-i Kafkasya” adları Güney Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındadır (Tavkul,1997: 11).

Rus dilinde "Zakavkazye" diye bilinen Güney Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında ipek yolları üzerinde bulunmaktadır. Zakavkazye Sovyet dönemi daha sonra Rusya Federasyonu tarafından da coğrafi konum olarak gösterilmektedir (Karabayram, 2007: 12).

1.6. KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Jeopolitik açıdan Kafkasya'nın coğrafi konumu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan beş bin kilometre uzunluğunda bulunan Akdeniz-Ege Denizi, Marmara, Boğazlar-Karadeniz ve Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun ucunda, Hazar Denizi vasıtasıyla da Orta Asya'ya bağlanmış bir konumdadır (Tavkul,2017: 13).

Bu koridorun şu özelliği bundan ibarettir ki, Koridor kuzeyde Hazar Denizi'ne akan Volga (İdil) Irmağı ve Karadeniz'e akan Don, Dinyeper, Dinyester ırmakları ve batıdan yine Karadeniz'e akan Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa'nın, güneyde Akdeniz'e akan Nil Nehri vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır (Tavkul, 2007: 41).

Kafkas toprakları uzun yıllar boyunca pek çok kavim ve medeniyetin göçüne maruz kalmıştır. Birbirinden farklı dil ve lehçenin konuşulduğu Kafkasya'da bu nedenle birbirinden farklı etnik kimlikler oluşmuştur. Her grup kendine has sosyo-kültür yapı oluşturmuştur. Kuzey Kafkasya, Papua Yeni Gine'den sonra dünyanın en çok etnik zenginliği olan ikinci bölgesidir. Kaynaklarda Roma İmparatorluğu döneminde Roma temsilcileri bölgeye giderken doksana yakın tercüman kullandıkları zikredilmektedir. Alt dil ve grupları saymazsak 50'nin üzerinde dil ve 60'ı aşkın etnik grup ve birçok farklı mezhep Kafkasya'da yaşamaktadır. Anlaşılması açısından bir tasnife tabi tutacak olursak; Genel olarak Kafkasya halklarını Türk ve aynı zamanda Müslüman olmayan Hristiyanlar, Türk olmayan Müslümanlar ve Türk kökenliler olarak üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan Türk ve Müslüman olmayan Hristiyan unsurlar: Ermeniler, Osetler, Assuriler, Udinler ve Abhazların bir kısmı; Türk olmayan Müslümanlar Çeçen, Kabartay, Acar, Çerkes, Adige, Talış, Lezgi, Dargin, Lak, Rutul, Ağul, Tsakur, Tabasaran ve Abhazların bir kısmı; Türk olanlar ise; Azeri, Kuman, Karaçay, Balkar, Noğay, Kurdur, Tatar, Terekeme ve Ahıska Türkleri olarak özetlemek mümkündür (Toruntay, 1996; 188). Yerleşimde Ural-Alтай (% 36.6), İber-Kafkas (Gürcüce, Çeçen, Lezgi) (%35), Hint Avrupa (Ermeni, Rusça, Farsça) (% 28) dilleri konuşulmaktadır. Türkler konuşulan dil grubunun %36.6 din grubunun %65.5,coğrafyanın %56.6'sına sahip en belirgin kesimdir. Jeopolitik ve jeostratejik konumuyla Kafkasya, her dönemde uluslararası siyaset

alanında önemini ve değerini korumuştur. Tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan Türkiye ile yakın ilişki içinde olan ve Türkiye için büyük önem taşıyan Kafkasya konusunda siyasi, sosyal ekonomik, stratejik politikalar üretebilmek için Kafkasya'yı ve Kafkas halklarını yakından tanımak gerekir (Tavkul,2007: 12). Brzezinski (ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı), Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21'inci Yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek, "Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır" demektedir (Brzezinski,1998: 118). Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergahı olması nedeniyle Kafkasya Bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir.

Kafkasya özellikle üç nedenden ötürü önemlidir:

- Jeostratejik anlamda, Orta Asya'ya giriş kapısıdır,
- Orta Asya bakımından, Batı pazarlarına açılan bir geçittir,
- Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.

Soğuk Savaş'tan sonra SSCB'nin çökmesiyle Kafkasya bölgesinde gerçek anlamda jeopolitik bir boşluk alanı oluşmuş ve bu boşluktan yararlanarak küresel ve bölgesel liderlerin güç mücadelesine sahne olmuştur. Kafkasya'nın zengin kaynakların ulaşım yolları; Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk Petrol Boru Hatları ve proje aşamasındaki TANAP ve Güney Akım Doğalgaz Boru Hatlarıdır. Başta ABD olmak üzere, batı, bu bölgenin ekonomik zenginliğinden yararlanmak istemektedir. Bölgeye ekonomik açıdan önem veren Batı ülkeleri, bölgenin istikrara kavuşması için Rusya Federasyonu'nu başlangıçta bir ortak olarak görmüş, ancak Rusya'nın bölgedeki emperyalist beklentisi ve petrol ve yer altı kaynaklarına tekrar egemen olma isteği anlaşıldıktan sonra, özellikle ABD'nin tutumunda önemli değişiklikler olmuştur. Petrol ve doğalgaz rezervleri açısından Kafkasya Rusya için çok fazla önem taşımasa da, Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında Kafkasya Rusya için önemli bölge statüsünü taşıyor.

1.7. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ(SSCB)'NİN DAĞILMASI

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB-Soyuz Sovetskikh Sotsialističeskikh Respublik)'nin dağılma süreci 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliğine Mihail Gorbaçov'un geçmesiyle hızlandı. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin batı bloku ile girdiği silahlanma yarışından mağlup bir şekilde ayrıldığı artık açıktı. Üstelik rejimin reformlar yapılmadan daha fazla devam etmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Temelde Glasnost (açıklık)¹ ve Perestroyka²(yeniden yapılandırma) olarak kendini gösteren bu politikalar bazı ekonomik, sosyal ve siyasal hakların verilmesi ve bu konularda daha esnek bir yönetim anlayışının benimsenmesi prensibini gösteriyordu. Zaten bu politikalar parçalanmakta olan birliği bir arada tutmaya yetmedi. Tam tersi, süreci hızlandırıcı hale getirdi. Glasnost ve Perestroyka'nın sağladığı özgürlük ortamından yararlanan tüm bölgeler ve milletler liberal ortama kavuştular. Bununla beraber demokratikleşme süreci ve "kendi kaderini tayin hakkı" gibi faktörler milliyetçi hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. Ve bu dönemde milliyetçi niteliğin ağır basan ayrılıkçı hareketlerin artması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFSC)'nin bütünlüğünü tehdit eden en önemli unsur olmuştur (Demir, 2000: 5-7). Bu sorunların en ağırı Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanmıştır.

¹Mihail Sergeyevic Gorbaçov tarafından 1985'ten itibaren yavaş yavaş ve 1987'den itibaren tüm hızıyla uygulanmış "şeffaflık" politikası. Glasnost, bir anlamda fikir ve ifade özgürlüklerinin bir birleşkesi olarak görülebilir. Bu politikadaki amaç, özellikle Cernobil faciası sonrası yaşanan infialin ardından sovyet toplumunda devlete ve yöneticilere karşı güven duyulmasına araç olmak, ve Gorbaçov'un naif ama iyi niyetli sosyalizm anlayışına göre, artık sosyalizmi kongren eden birtakım uygulamaların sona erdirilmesi şarttı ve bu, ancak toplumun her düzeyinin katılabileceği, herkese söz hakkı tanınacak olan bir tartışma ortamında ve ortamıyla mümkün olabilirdi.

Gorbaçov, bu hamle ile hem toplumu kendi arkasına alarak Yuriy Andropov'dan sonra başa geçmesini engelleyen ve Çernenko'yu genel sekreterliğe getiren ortodoks SSCB Komünist Parti üyelerinden kurtulabilmek, hem de gerçekten tıkanmış ve üçüncü endüstri devrimini nasıl karşılayacağını bilemeyen sosyalist bloğa bir çıkış yolu bulabilmektir.

Glasnost'tan sonra başlatılan ve koşut olarak yürütülmesi gereken perestroyka politikası başarısız olup da siyasi ve sosyal özgürlükler ekonomide üretim ile karşılık bulamayınca, glasnost bu kez tersine dönen ve Gorbaçov'u ağustos darbesi'nden medet ummaya iten ve hem Gorbaçov'un hem SSCB'nin sonunu hazırlayan etken de olmuştur.

² Perestroyka, Rusça kelime anlamı olarak tekrar yapılandırmak anlamına gelir. Terim olarak ise, SSCB'de Gorbaçov döneminde ekonominin tekrar yapılandırılması çalışmalarına verilen addır. SSCB'de komünizmin artık işlemez hale gelmesi üzerine ekonomiyi biraz serbestleştirerek devletin bütünlüğünü korumaya çalışan Gorbaçov, tam aksine devletin parçalanmasına sebep olmuştur.

1.8. RUSYA FEDERASYONU'NUN BAĞIMSIZLIK İLANI

1970'lerin ortalarından itibaren dünya kapitalist sistemindeki değişimlerden dolayı Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik model artık Batı Kapitalizmi ile rekabet edemez hal almıştı. Diğer yandan ise Batı Blok'u ile silahlanma sürdürülemez boyuttaydı. 1980'lerle birlikte Afganistan Savaşı da ekonomik krizi daha da çıkılmaz boyuta itti 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'ndeki yaşanan politik dönüşüme paralel olarak aynı olarak Doğu Avrupa rejimlerinde de dönüşüm yaşandı ve sonuç olarak 1989 yılında bütün bu sistemler yıkıldı. Perestroyka ve glasnost ülke içinde de etkili oldu. 1990 yılında Birliğe bağlı cumhuriyetler egemenliklerini ilan etti.

1991 yılında 19 Ağustos'ta gelişmelerden rahatsız olan eski bürokratik kanat durumdan rahatsız olarak bir darbe girişiminde bulunsa da başarısız oldu. Bunun da ötesinde darbe girişimi Sovyetler Birliği'nin dağılmasını hızlandırdı. Eylül ve ekim aylarında Rusya hariç hemen hemen bütün cumhuriyetler anayasada yer alan ayrılma hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine 8 Aralık 1991'de Rusya ve bazı eski Sovyet cumhuriyetlerinin katıldığı Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu. 22 Aralık'ta Gorbaçov'un istifası, 26 Aralık'ta da Rusya Federasyonu'nun bağımsızlığını ilan edip Kremlin Sarayı'ndan orak çekiçli kırmızı bayrağın indirilip üç renkli Rus bayrağının asılmasıyla SSCB tarihe karışmış oldu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına hakim olan iki kutuplu sistem, kutuplardan birinin önderi olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çöküşü ile yerini yeni bir uluslararası ilişkiler ve değerler sistemine bırakmıştır. SSCB'nin ardından mirasının büyük bölümünü devralan Rusya Federasyonu (RF) yeni bir uluslararası hukuk süjesi olarak uluslararası sistemde yerini almıştır (Turgutoğlu,2006: 14).

1991'de SSCB dağıldığı zaman, Rusya için olası ve arzulanan modeller üzerinde durulmaya başlandı.

- Sınır sorunları: Eski SSCB sınırlarının doğal ve ihtilafsız görüntüsünün aksine, cumhuriyetler arası sınırlar yapay bir şekilde ve rastlantısal tarihsel koşulların ürünü olarak oluşmuşlardır. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna ve Kazakistan ile olan sınırları bunun tipik örneğidir.

- Sosyal sorunlar: Ekonomik çöküntüye paralel olarak gelişen örgütlü veya bireysel suçlar, kontrolü zor boyutlara doğru gitmektedir. İçi boşalan ve donuklaşan ideolojinin getirdiği depolitizasyon, Sovyet sisteminin bilinçli olarak oluşturduğu sosyal atomizasyon ve yabancılaşma, tüm Sovyet sonrası toplumlar üzerinde çok yıkıcı etkileri olan yaygın bir alkolizm ve uyuşturucu alışkanlığının hem sebepleri hem de sonuçları olarak görülebilir.
- Ekonomik çöküntü: Sosyal sorunların, idari ve siyasi uyuşukluk, beceriksizlik ve yetersizliklerin ekonomik alana yansması kaçınılmaz olmuştur. SSCB'nin dağılmasının yol açtığı belirsizlik ve başıboşluk, zaten hasta olan ekonomiyi bütünüyle komaya sokmuştur.
- Askeri yetersizlik: Bir zamanlar dünyanın en önemli savaş makinası olarak kabul edilen Sovyet askeri gücü, ekonomik ve siyasal çöküntüye paralel olarak hem bozulmuş hem de denetimden uzak bir şekilde ortada kalmıştır. Yeni yapıların oluşmasındaki güçlükler: Sovyet sonrası toplumlar için Batılı merkezlerde arzu edilen yönetim tipi siyasi olarak demokrat, iktisadi olarak liberal, ideolojik olarak ulusçu bir devlet biçimi idi.

Sınır sorunları sebebiyle Rusya açısından "bir ulus bir devlet" modeline ulaşmak hayli sıkıntılı olacaktır. Sosyalizmden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, düşünsel ideallere ve ekonomik güce dayanan bireysel inisiyatiflerin istikrarlı bir demokrasiyi oluşturacak şekilde yükselebilmeleri Rusya şartlarında hayli zor olacaktır. Sivil-asker bürokratik yönetici sınıf, her ne kadar Sovyet devlet yapısı uçup gitmişse de, yerlerinde aynen kalmış, yeni bir devlet yapısı da oluşmadığından, ülkedeki tek örgütlü güç olan bu bürokratik sınıf elindeki yetkilerle kısa sürede mafyalaşmıştır. Ne yazık ki dış güç merkezleri Rusya ile ilişkilerinde ülkeyi fiilen ve hukuken yöneten, SSCB'nin ekonomik-siyasal-ideolojik çöküntüsünün baş müsebbebi olan söz konusu bürokratik yapılanmayı esas almak durumunda kalmışlardır. Yani sorunların kaynağı olan insanlar, kadrolar ve anlayışlarla sorunları çözebileceklerini sanmaktadırlar (Hasgüler ve Uludağ, 2004: 151-152). Bağımsızlığını kazanan Rusya'nın ilk önce piyasa ekonomisine uyumlu bir geçiş yapması gerekiyordu. Bu nedenle de 1991 yılının sonunda Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, liberal düşünce tarzına sahip İgor Gaydar'ın başbakanlığındaki yeni hükümeti atamıştır. Bu hükümetin amacı, sadece Rusya'nın kalkınması ve bağımsızlığının sağlanmasıydı.

Diğer cumhuriyetler asalak olarak değerlendirilmiş ve Rusya'nın piyasa ekonomisine geçerek Batı'ya yaklaşması yönünde politikalar üretilmiştir. Batı ülkeleri, bu politika nedeniyle Yeltsin'i desteklemiştir (Agayev, 2004: 115-116). Rusya Federasyonu yeni coğrafi sınırları, bununla bağlantılı dış politika/güvenlik algılamaları ve ulusal kimlik tanımlamaları ile yeni dünya düzeni diye adlandırılan uluslararası sistemde varlığını koruma mücadelesine girmiştir. Rusya'nın başat bir güç, güvenilir bir ortak, yeni bir tehdit ya da figüran bir devlet mi olacağı belirsizliği (Rondeli, 2002: 35) uluslararası sistemin geleceği için önemli bir sorun olarak görülmüştür (Rondeli, 2002: 35).

Rusya için bölgede azami derecede Rus siyasi ve ekonomik nüfuzunun yeniden sağlanması genel hedeftir. Bu hedefin başarılması için temel mekanizmalar BDT, KGAÖ, Gümrük Birliği, Avrasya Birliği gibi kuruluşlardır. Özellikle Ermenistan'ın diasporanın baskısına rağmen Gümrük Birliğine mecbur edilmesi konunun vahameti açısından önemli göstergedir. Rondeli durumu çok güzel özetlemektedir: "Coğrafyanın hükmüne göre Rusya ile iyi ilişkide bulunmalısınız ve onunla ticaret yapmalısınız. Rusya'nın Kafkasya politikasını düşündüğümüzde Rus elitinin her ne olursa olsun o bölgede kalmak istedikleri anlaşılmaktadır. Fakat ne istediklerini, ne gibi sonuçlar elde edeceklerini düşünmemektedirler" (Rondeli, 2002).

Rusya'nın bütün Post Sovyet ülkelerde olduğu gibi Güney Kafkasya'da da Rusça konuşan halkın güvenliğini ileri sürerek ülkelerin iç işlerine müdahale etmeye çalışmaktadır. Özellikle Rus değil Rusça konuşanlardan bahsedilmektedir. Rus dili ve kültürünün yeni nesillere aktarılması konusunda Rusya'nın Post Sovyet ülkelerin tamamında yatırımları mevcuttur. Ülkelerarası ilişkilerde Rus dili ve kültürünün yeni nesillere aktarılması konusunda ikili anlaşmalar yapılarak hukuki zemin yaratılmakta ve bu ülkelerin eğitim müfredatlarına Rus dilinin konulmasından bu devletlerde üniversite/fakülte açılmasına kadar farklı politikalar izlenmektedir (Mukhametov, 2010: 133-139). Rusya'da kabul edilen bir yasaya göre eski Sovyet vatandaşları ve onların çocukları isterlerse RF vatandaşı olabilmektedirler. Bunun için ülkeye gelmelerine gerek yoktur. Bunun yanında emeklilik maaşlarını Rusya'dan alabilmektedirler (Diaspora ve Entegrasyon Enstitüsü Yayınları, 2011: 50-70)

1.9. GÜNEY KAFKASYA'NIN RUSYA AÇISINDAN ÖNEMİ

Jeopolitik kavramı, coğrafyadan kaynaklanarak çeşitli veriler üreten bir bilim dalıdır. Kavramın anlamı tarihte milattan önce eski Yunan'da Heredot (485-425), Platon (427-347), Aristoteles (384-322) ve Strabon (M.Ö.63- M.S.24) gibi tarihçi ve düşünürlerin yaptığı çalışmalara kadar eski bir geçmişe sahiptir. Lakin, politikada bilimsel coğrafyanın unsurlarına 15. yüzyıldan itibaren yer verilmeye başlanmıştır. Bunda coğrafi keşiflerin rolü büyüktür. Büyük keşifler sonucunda bütün dünyaya yayılan ülkeler arası rekabetin sertliği, 15. yüzyılda coğrafi temellere dayanan ittifak arayışlarına yol açmıştı. Jeopolitik kavramı , 19. yüzyılda İsveçli siyaset bilimcisi Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından kullanılmış ve amacı diplomasi ile askerliğin ilişkilerini anlatmak idi (Aron, 2003: 191). Jeopolitiğin doğuşunu ve gelişmesini hazırlayan diğer bazı bilim adamı ve düşünürler: Alman Frederik Ratzel (1844-1904), İngiliz Sir Halford Mackinder (1861-1947), Fransız Vidal de la Blanche (1845-1918), ABD'nden Alfred Thayer Mahon (1840- 1914), Nicholas J Spykman (1893-1943). Jeopolitika kavramının birden çok tanımı vardır. Bazı yazarlara göre coğrafi bir terim, bazılarına göre de revizyonizmin ve emperyalizmin temel dayanağı olan düşünce sistemidir (Tezkan ve Taşar, 2002: 14). Jeopolitika bir başka tanımda ise devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, kendi coğrafi konumu ve fiziksel çevresi ile açıklamaya çalışan yaklaşım olarak ifade edilmektedir (Dağ ve Ahmet, 2005: 225). Diğer bir bakış açısı ise jeopolitikayı, bir devletin uluslararası siyasi davranışını mekân, büyüklük, iklim, topografya, demografi, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler gibi coğrafi değişkenler yoluyla anlamaya, açıklamaya ve öngörmeye çalışan bir dış politika analizi yöntemi olarak tanımlamaktadır (Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, 1998: 197). Jeopolitik, coğrafyanın politikaya çevirdiği yönü araştırır ve değerlendirir. Ekonomik, sosyal, askeri, kültürel ve politik unsurlar siyasi coğrafya üzerinde değerlendirilir; siyasi coğrafya bu unsurlarla aktif hale getirilir.

Jeopolitiğin kendisini coğrafyanın özellikleri oluşturmaktadır. Jeopolitiği oluşturan unsurları ise; değişmeyen unsurlar, değişen unsurlar ve zaman olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür (Cömert, 2000: 34). Değişmeyen unsurlar dedikte ise;

(a) Ülkelerin veya bölgenin dünya üzerinde bulunduğu konum ve sınırları,

(b) Ülkelerin veya bölgenin kıta, ada, kenar, kıta içi devleti ve benzeri özelliklerine göre coğrafi karakteri,

(c) Ülkelerin coğrafi, saha ve fiziki bakımından arazi yapısıdır.

Değişen unsurlar ise;

(a) Ülkelerin nüfus, nüfusun nitelikleri ve yoğunluğu gibi sosyo-kültürel değerleri,

(b) Ülkelerin doğal kaynaklar, emek, sermaye ve yönetimi gibi ekonomik değerleri,

(c) Ülkelerin siyasi rejim, siyasi partiler, ittifaklar ve benzeri politik değerleri,

(d) Askeri değerleridir.

Bu temel yaklaşım ile Kara ve Deniz arasındaki tarihi rekabet, asrımızda Atlantikçilik ve Avrasyacılık karşıtı şeklinde ortaya çıkmıştır. Atlantikçiler (geçmişte İngiltere, günümüzde ise ABD), "tarihin coğrafi ekseninin", Avrasya'nın kutbunun (asıl Rusya toprakları) bulunduğu anakara içindeki kıyı bölgesini koparmak istemektedirler. Avrasyacılar ise, bu kuşatmayı yararak, "kıyı bölgesi" güçlerini kendi stratejik partnerlerine dönüştürmeye, yani bunları kıtasal blok bünyesine almaya gayret etmektedir. Bu durumda, Avrasya "sıcak denizler"e erişimi elde ederek, Atlantikçiliğe küresel çapta eşit düzeyde karşı koymayı mümkün kılar. Böylesi kıtasal bir birleşme, Avrasya'yı önceden ayrıcalıklı duruma sokmakta ve Atlantikçi medeniyetin çöküşü kaçınılmaz hale gelmektedir (Dugin, 2003: 177-178). SSCB sonrası dönemde Rusya'da "Yeni Batıcılık" ve "Yeni Avrasyacılık" olmak üzere iki ana düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Atlantikçi veya reformcu olarak da adlandırılan "Yeni Batıcılık" düşüncesi Boris Yeltsin ve ekibi tarafından benimsenmiş ve bu ekip 90'lı yılların başındaki geçiş sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu akım, batı ve uluslararası sistem ile ekonomik entegrasyon ve siyasi yakınlaşmanın Rusya'da Pazar ekonomisine dayalı demokratik bir siyasi rejimin kurulmasına katkı sağlayacağı düşüncesini benimsemiştir.

"Jeopolitik" kavramının karşılığı olarak "*političeskaya geografiya*" (siyasi coğrafiya) kavramı ilk kez 1720'lerde Sankt-Petersburg Akademisi'nden Alman asıllı olan Rusyalı profesör H.N.Vintsgeym ve G.V.Kraft tarafından kullanılmıştır.

RF, Soğuk Savaş sonrası zayıflayan küresel iddialarına rağmen eski nüfuz bölgesinde etkinliğini canlı ve kalıcı kılma cabasıydı ve bu çerçevede güney kuşağını oluşturan Basra Körfezi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bütünlüğü, Rusya'nın geleneksel jeopolitik reflekslerinin ilgi odağı olmaya devam etmektedir

(Hacısalıhoğlu, 2001: 131). Transkafkasya ise Rusya'nın bu bölgelere müdahil olmasına olanak veren bir coğrafyadır. Ayrıca SSCB'nin dağılmasının ardından eski Doğu Avrupa ülkelerinin (Varşova Paktı üyelerinin) RF'den ayrılmaları sonucunda AB ve NATO çerçevesinde Batı ekonomik ve güvenlik sistemine entegre olmuştur ve bu anda RF'ninkendisinin bölgesel bir güç olarak etkisini hissettirebileceği tek bölge olarak BDT coğrafyası kalmıştır.

Dugin'e göre incelediğimizde Transkafkasya, Rus jeopolitiğinin en kırılgan noktasını oluşturmaktadır. Rusya (Heartland) ile Türkiye ve İran (Rimland) arasındaki Kafkasya topraklarında şiddetli askerî çatışmaların olması bir tesadüf değildir. Transkafkasya'nın kontrol edilmesi sıcak denizlere inişin önünü açmaktadır (Dugin, 2003: 177-178). Rusya stratejik jeopolitik çıkarları gereği güneye ve XXI. yüzyılın en önemli bölgelerinden biri olan Asya-Pasifik bölgesine açılımını sağlayan Transkafkasya'dan vazgeçmemektedir (Guseynov, 1996: 120).

RF için günümüzde Transkafkasya'yı önemli kılan en büyük unsur Batı'nın ve özellikle ABD'nin bölgede giderek nüfuzunu arttırmasıdır. SSCB'nin dağılması sonrasında kaybedilen Batı kanadının ardından güneyin de (Transkafkasya ve Orta Asya) kontrolden çıkması, Rusya'nın tarihî sıcak denizlere inme politikasının sonu olacak ve küresel iddialarından tümüyle yoksun kalabilecektir (Sapmaz, 2008: 65).

Rusya'nın dünya gücü olmaya başladığı tarihlerden bu yana izlediği sıcak denizlere inme siyasetinin daima üç ayağı vardır. Bunlardan başlıcası, Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege Denizi ve Akdeniz'e açılan kıyılara hakim olmak, ikinci olarak Kafkaslar'ı bir hareket üssü olarak kullanmak suretiyle Doğu Anadolu'yu ele geçirerek İskenderun Körfezine ve dolayısıyla Akdeniz'e inmek ve üçüncüsü yine Kafkaslar'ı kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusuna ulaşmaktır (Yanar, 2002: 55-56).

1.10. TRANSKAFKASYA DEVLETLERİNİN GENEL DURUMU

Kuzeyde Büyük Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran, batıda Türkiye ve Karadeniz arasında kalan bölgeye ise Transkafkasya denmektedir (Uysal, 1993: 1). Transkafkasya bölgesinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi bağımsız

devletler bulunmaktadır. Coğrafi olarak baktığımızda Kuzey Kafkasya Avrupa kıtasına, Transkafkasya ise Asya kıtasına dahildir. Ancak siyasi açıdan Kafkasya bir bütün olarak Avrupa kıtasına dahildir.

Rusya sıcak denizlere inme idealini gerçekleştirmek için Balkanlar ve Türk Boğazlarıyla birlikte stratejik önemi büyük Transkafkasya'ya da büyük önem vermiştir. Rusya'nın Transkafkasya'ya olan ilgisi I.Petro zamanına kadar uzanmaktadır (Tursan, Soyupak ve diğerleri, 1992: 6). Rusya'nın bu dönemde Transkafkasya'ya müdahale etmesinin temel nedeni Bizans'ın yıkılmasından sonra devraldığı Ortodoks Hristiyanlığının hamiliği rolüyle bölgedeki Hristiyanları, Müslüman Osmanlı ve İran'ın elinden kurtarmak olmuştur. Rus elitine göre Rusya, kendine sorumluluk olarak addettiği bu kutsal görev ile hem Ortodoksları korumakta hem de Hristiyan olmayan halklara medeniyet götürmekte, istikrarı sağlamakta ve refah seviyesini arttırmakta idi (Tursan, Soyupak ve diğerleri, 1992: 6).

Rusya, Transkafkasya'nın bir bölümünü kendisinden himaye talep eden Hristiyan krallar (Gürcü krallar) vasıtasıyla, bir bölümünü ise işgal yoluyla ele geçirmiştir (Light, 1996: 35). 1801 yılında Gürcistan'ı ilhak ederek Transkafkasya'ya giren Rusya, İran'ı 1828 Türkmençayı, Osmanlı İmparatorluğu'nu ise 1829 Edirne Antlaşması ile bölgeden çıkarmıştır (Demir, 2003: 59). 1878 yılında Osmanlı'nın Batum'u Rusya'ya bırakmasıyla bütün Transkafkasya Rusya'nın hakimiyetine girmiştir (Light, 1996: 35). İran yaptığı antlaşmalar sonrasında bölgeye yeniden nüfuz edememiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye olan ilgisinin 1853-1856 Kırım Harbi ve ardından Osmanlı topraklarına bölgeden yapılan yoğun göçler ile sürdüğü görülmüştür (Aydın, 2005: 237).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın bölge politikaları üç aşamalı bir taktik izlemiştir. Birinci aşamada Kuban ve Terek nehirleri boyunca Kazaklar tarafından bir güvenlik şeridi oluşturulmuştur. Daha sonra merkeze ve doğuya olmak üzere iki yönde genişlemeye yönelmiştir. 1801'de Gürcistan ve Tiflis ele geçirilmiş, ardından Bakü, Nahçıvan ve Erivan işgal edilmiştir. Çar I. Aleksandr döneminde sağlanan bu ilerlemeler ile Rusların bölgedeki nüfuzu önemli ölçüde artmıştır (Demir, 2003: 59). İkinci aşamada Çar'ın ölümünü müteakip Transkafkasya'dahakimiyeti esas alan İran ile mücadele dönemi başlamıştır. 12 Ekim 1813'de Karabağ'ın Gülistan köyünde yapılan Gülistan Antlaşması ile İran, Ruslara Talış, Şirvan, Guba, Bakü, Gence,

Karabağ ve Şeki hanlıklarını kapsayan önemli miktarda toprak bırakmak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmanın en önemli sonuçlarından biri de Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkının yalnızca Rusya'ya verilmiş olmasıdır. 1828 Türkmençayı Antlaşması ile İran, Aras nehrini sınır olarak kabul etmiş ve bölgedeki varlığı tamamen sona ermiştir (Demir, 2003: 59).

Ardı ardına imzalanan bu iki antlaşma ile Azerbaycan, Aras nehri siyasi sınır olmak üzere ikiye bölünmüştür. Azerbaycan adı da bu bölünmeden payını almış, bu tarihten sonra İran'da kalan kısmı için Cenubi Azerbaycan/Güney Azerbaycan/İran Azerbaycan'ı, Rusya'da kalan kısmı için de Şimali Azerbaycan/Kuzey Azerbaycan/Kafkas Azerbaycanı/Sovyet Azerbaycanı vb. terimler kullanılmaya başlanmıştır (Alışık, 2005: 157).

Çarlık Rusya'sı dönemi boyunca bölgede süren Rus hakimiyeti 25 Ekim 1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi ile kesintiye uğramıştır. Kasım 1917'de Bolşeviklerin desteğinde Gürcü, Azeri ve Ermeniler Transkafkasya Meclisini beraberce kurmuşlardır. I. Dünya Harbi'nin, Osmanlı İmparatorluğu ve Bolşevik Rusya arasındaki bölümünü bitiren Brest-Litovsk Antlaşması 2 Mart 1918'de imzalanmıştır. Ancak Transkafkasya Meclisinin Gürcü ve Ermeni üyeleri bu antlaşmayı tanımak istememişler ve sonuçta önce Gürcüler daha sonra Azeri ve Ermeniler Meclis'ten ayrılıp 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gürcistan'da Menşevikler, Ermenistan'da Taşnak Hareketi, Azerbaycan'da ise Müsavat Partisi liderliğinde 1918 yılında bağımsızlık ilanları birbirini takip etmiştir (Selvi, 2006: 44). Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti XX. yüzyılın kurulan ilk Türk Cumhuriyeti olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'da Bolşevik ihtilalinin patlak vermesinden faydalanarak Kafkaslar'da askeri ve siyasi açıdan güç kazanmaya başlamış, önce Batum'u sonra da Bakü'yü ele geçirmiştir (Budak, 1997: 118). 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin 11. maddesi gereğince Türk kuvvetleri Kafkasya'dan çekilmişler ve bölge İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 1920 yılının sonbaharında Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Harekatı ile Doğu Anadolu üzerindeki Ermeni emelleri sona erdirilmiş, Milli Mücadele'nin ilk zaferi kazanılmış ve Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü antlaşması ile ilk siyasi zafer kazanılmıştır (Erat, 1996: 104).

Ancak Kızıl Ordu, Mart 1920'de Azerbaycan'ı, Aralık 1920'de Ermenistan'ı ve Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Sovyetlerin giderek artan baskısı neticesinde 12 Mart 1922'de üç devlet, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (SSC) dönüşmüştür. 1936 yılında ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri oluşturulmuştur. Böylece bölgede 1991 yılına kadar sürecek olan Sovyet hakimiyeti dönemi başlamıştır. Bu dönemde Ahmet Raşid'in Orta Asya için söylediği gibi: "Bolşevikler; Transkafkasya'yı dış dünyanın yalnız Moskova'dan görebildiği diplomatik bir zindana çevirmişlerdir" (Raşit, 1996: 30, Aktaran Ünüvar, 2004: 99).

Transkafkasya dünya politikasında son iki yüz yıldır kendine önemli bir yer edinmiştir. Bakü'de üretilen petrol XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar küresel ölçekte önem taşımıştır. Sahip olduğu zenginlikler ve jeopolitik önemi nedeniyle bölge, I. ve II. Dünya Harpleri sırasında ve sonrasında büyük mücadeleye sahne olmuştur (Gachechiladze, 2002: 113-114). Transkafkasya, Soğuk Savaş sonrası adeta şiddet saçan bir bölgeye dönüşmüştür. Brzezinski, "Avrasya Balkanları" olarak tanımladığı bölgenin önemini şu üç nedenle açıklamaktadır (Brezezinski, Çeviri Dikbaş, Kocabıyık, 1998: 112-113).

-Avrasya'nın zengin ve sanayileşmiş Doğu (Asya – Pasifik) ve Batı (AB) uçlarını birbirlerine doğrudan bağlaması itibariyle jeopolitik açıdan,

-Bölgeye komşu olan Türkiye, Rusya ve İran ile bölgede varlığını giderek hissettirmeye başlayan Çin'in tarihsel özlem ve güvenlik algılamaları açısından,

-En önemlisi de bölgede bulunan büyük miktarda petrol ve doğalgaz rezervleri ile zengin yeraltı kaynakları bakımından bölge büyük önem taşımaktadır.

Transkafkasya'nın ekonomik açıdan önemi incelendiğinde iki unsur ön plana çıkmaktadır. Birincisi, bölge ülkelerinden Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri, ikincisi ise bölgenin Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara aktarım alanı üzerinde bulunmasıdır. Transkafkasya coğrafyasında ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervleri ile göze çarpan tek ülke Azerbaycan'dır (Muradov, 2004: 27). Ermenistan ve Gürcistan'ın, ispatlanmış rezervler bakımından pek şanslı olmadığı görülmektedir. Bu ülkeler ise enerji kaynaklarının uluslararası pazara RF'den geçmeyen alternatif yollarla ulaştırılmasına yönelik stratejilerde kilit konumda olmaları nedeni ile önemlidirler.

Özellikle Gürcistan, Bakü- Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı ve bu hatta paralel döşenmekte olan Şah Deniz doğalgaz boru hattının (Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) geçiş ülkesi olması nedeniyle büyük stratejik öneme sahiptir (Pamir, 2005: 32).

1.10.1. Azerbaycan

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, politik ve siyasi alanda reformlara başlamıştır. Uzun yıllar boyunca birer Sovyet Cumhuriyeti olarak, Sovyetler Birliği sınırları içinde varlıklarını sürdürmüş olan Azerbaycan, bağımsızlık sürecinin ilk yirmi yıllarını önemli reform yılları olarak geride bıraktılar. Demokrasiye geçiş sürecinin sağlıklı şekilde tamamlanabilmesi herşeyden öncedemokratik ölçütlere göre yapılandırılmış ve sağlıklı işleyen bir kitle iletişim sistemine ihtiyaç gösterir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, her alanda gelişme göstermekte, bölgenin en önemli ve güçlü ülkelerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan'ın on yılı (1994–2003) özellikle Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiş ve kendisinden sonraki dönemde de bu politikaların belirleyiciliği devam etmiştir. Ve ayrıca bu dönem aynı zamanda ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonu açısından bazı olumsuzluklara karşın ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak da bilinir (Dikkaya ve Çaylak: 131-157).Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Azerbaycan'da genel anlamda bir değişim süreci başlamış oldu. Azerbaycan, uzun yıllar totaliter siyasal yapıya sahip SSCB içerisinde bulunduğundan demokratik ve liberal geleneklere sahip olamamıştır. Bağımsızlıktan sonra ülkede demokratikleşme yolunda adımlar atılsa da bir yandan Rusya'nın etkisi, Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere Ermenistan ile olan ilişkileri, ülkenin sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve etnik yapısı, diğer yandan da Batılı devletlerin ilgisi ve ard arda atılan değişim adımları Azerbaycan'da bu geçiş dönemini daha da karmaşık hale getirmiştir.

Azerbaycan'da 1987 yılından itibaren Milli Mücadele Harekatı başlamıştır. Bu mücadelenin giderek güçlenmesi ve büyük halk kitlesinin desteğini alması, SSCB merkezi yönetimini endişeye sokmuştur. Merkeze bağlı yerli yönetim organlarının

bir kısmının halkın yanında yer alması ve geri kalan kısmının da ayaklanmayı bastırmaya gücü yetmeyince, ayaklanmayı bastırmak için merkezden yönetilen Kızıl Ordu kullanılmıştır. Kızıl Ordu 20 Ocak 1990 tarihinde, 30 000 kişilik birlikle Bakü'ye girmiştir. Ayaklanan ve ayaklanmayan ayrımı yapmadan kanlı katliam yapan Kızıl Ordu, sadece Bakü'ye değil, diğer şehirlere de girmiş ve aralarında çok sayıda yaşlı ve çocuğun da olduğu 200'ü aşkın kişiyi katletmiştir.

SSCB'nin beklenenden daha hızlı çözülmesi, bağımsızlık mücadelesinin daha erken sonuçlar vermesine yol açmış ve Azerbaycan 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Bağımsızlıktan sonra yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde, o zamana kadar yönetimde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi başkanı Ayaz Mutallibov'un yerine, Azerbaycan Halk Cephesi başkanı Ebülfez Elçibey oyların %59.4'ünü alarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Fakat, 4 Haziran 1993 tarihinde askeri bir ayaklanmayla Ebülfez Elçibey iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu darbe, kamuoyunda Rusya yanlısı olarak bilinen ve daha önce iktidara karşı söylevlerde bulunan Suret Hüseyinov'un başkanlığında yapılmıştır. Olaydan sonraki dönemde ortaya çıkan belgelerden ve açıklamalardan, gelişmelerin gerisinde Rusya'nın olduğu ortaya çıkmıştır. Bazı yorumlara göre, darbedeki başlıca amaç, o zamanlar Moskova'da bulunan eski Komünist Partisi başkanı Ayaz Mutallibov'u tekrar iktidara getirmek idi. Fakat, ayaklanma sırasında hakimiyette kalamayacağını anlayan mevcut iktidar, o zamanlar Nahçıvan Ali Meclisine başkanlık eden Haydar Aliyev'i Bakü'ye çağırmıştır. Haydar Aliyev aynı zamanda, Azerbaycan Milli Meclisi'nin de milletvekili olduğundan önce Meclis Başkanlığına getirilmiştir. Azerbaycan yasalarına göre, Cumhurbaşkanının olmadığı dönemlerde, Milli Meclis Başkanı vekaleten onun görevlerini icra etmelidir. Haydar Aliyev, bu sıfatla asi komutan Suret Hüseyinov'la görüşmüş ve Suret Hüseyinov'un Başbakanlığa atanmasıyla ayaklanma bastırılmıştır. 3 Ekim 1993 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. H.Aliyev iktidara geldikten kısa bir süre sonra, dizginleri elinde toplayabilmiş ve S. Hüseyinovdahil, bütün ayaklanmacıları yönetimden uzaklaştırarak etkisiz hale getirmiştir. 1995 yılında Cumhurbaşkanının başkanlığında bir Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Kasım ayına kadar süren çalışmalar sonuçlanmış ve Anayasa taslağı, 12 Kasım 1995'te halk oylamasına sunularak kabul edilmiştir. Azerbaycan

Anayasası'nın 12. maddesine göre, devletin başlıca amacı insan hak ve özgürlüklerinin temin edilmesidir. Azerbaycan devleti halk egemenliğine dayanan demokratik, hukuki, laik (dünyevi), uniter cumhuriyettir(Anayasa m.7). Yeni anayasada başkanlık sistemi kabul edilmiş ve kuvvetler arasında sert ayrıma gidilmiştir(Anayasa m.7). Yasama yetkisi Milli Meclis (parlamento) tarafından, yürütme yetkisi Devlet Başkanı tarafından, yargı yetkisi mahkemeler tarafından kullanılır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in görev süresinin bitmesinden sonra, 15 Ekim 2003 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu seçimde İlham Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yeni cumhurbaşkanı hem iç, hem de dış politika alanında, eski cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in izlemiş olduğu politikayı devam ettireceğini beyan etmiştir.

Rusya için Azerbaycan'ın önemi, bu ülkenin jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'ı Rusya için cazip kılan jeopolitik nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Azerbaycan'ı etki alanında tutmak, Rusya'ya kendi etkisinin Yakın Doğu'ya ve Ortadoğu'ya yayma ve Azerbaycan'ı stratejik hava kuvvetleri için ileri bir üs olarak kullanma olanağı vermektedir.
- Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, ekonomik açıdan Rusya'nın ilgisini çekmekte ve onu uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır.
- Rusya Azerbaycan'ı etki alanında tutarak, Türk dünyası ilişkilerinin gelişimini yavaşlatmış, Türkiye'nin (dolayısıyla ABD'nin) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemeye çalışmıştır.
- Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinliğini sağlamakla, İran'ın, bu eski Sovyet cumhuriyeti Müslüman ülkesine etkisini engellemiş olacaktır.
- Rusya politik düşüncesine göre, ortak ekonomik ve politik bir mekan oluşturularak, Azerbaycan'ın burada yer almasının sağlanması "Rusça konuşan nüfusun güvenliği" için gereklidir (Cafersoy, 2000: 7-8).

1.10.2.Gürcistan

Gürcistan, Rusya Federasyonu ile en uzun sınıra sahip Güney Kafkasya cumhuriyetidir. Rusya, stratejik konumu nedeniyle Gürcistan'ı hayati çıkar sahasında görmüş ve Gürcistan'la ilişkilere özel önem göstermiştir (Purtaş, 2005:238). Rusya'nın Gürcistan'a olan ilgisi, Kırım'ın Ukrayna'nın eline geçmesi sonucunda Rusya'nın Karadeniz kıyısında birkaç yüz kilometrelik sınırının kalması ile yakından bağlantılıdır. Rusya, Karadeniz filosunu yerleştirebileceği derin sulardan mahrum kalınca ve Karadeniz sahilindeki bu derin sular, nüfusu sadece 5,5 milyon olan ve devamlı etnik sorunlarla uğraşan Gürcistan'a ait olunca, bu durum Rusya'nın Gürcistan'a olan ilgisini arttırmıştır (Tanrısever, 2002: 65).

Gürcistan'da 1989'da 9 Nisan olayları sonrasında başlayan siyasal hareketlenme, SSCB'nin zaten yaşadığı ve az zamanda krize dönüşecek sorunların da etkisiyle, kısa süre içerisinde ulusçu güçlerin demokratik yollarla iktidara gelmelerine yol açtı. Bu yeni iktidar dönemi ise aşağıdaki sebeplere hayli sancılı bir şekilde başladı:

- İktidarı demokratik yollarla devralanların, demokrasi ve liberalizmi değil, yıllarca bastırılmış ulusçu duyguların biçimlendirdiği bir tür yurtseverliği esas almalarının ve ayrıca her türlü muhalefeti de "komünistler" olarak tanımlamalarının yol açtığı sorunlar.
- Gerek yeni iktidarın gerekse yeni muhalefetin, gördükleri tek siyasal model olan "Stalinist Bürokratik Devlet Gücü"nü temel hedef olarak belirlemeleri sonucu, özellikle başkent Tiflis'te 1991 sonlarında oluşan kriz.
- 1991 Ağustos'unda başlayıp aynı yılın sonunda SSCB'nin dağılmasına yol açan gelişmelerin oluşturduğu belirsizlik ortamının, her türlü devlet aygıtının işlemlerini durdurması ve buna bağlı olarak oluşan siyasal-ekonomik felç, yolsuzluk ve karmaşa durumlarının biçimlendirdiği kriz.
- Özellikle Rusya'nın Kafkasya politikalarının ürünü olarak tanımlanabilecek Abhazya, Karabağ ve Çeçenistan hadiselerinin yol açtığı ülkesel ve çevresel sorunlar (Uludağ, 1997).

SSCB'nin Aralık 1991'de yıkılması ile birlikte Amerika'nın yeni ilgi odağı eski Sovyet coğrafyası olmuştur. Hususiyetle incelenecek olursa Güney Kafkasya bölgesindeki bağımsızlığını yeni kazanan devletler ABD'nin ilgi odağı olmuştur. 1991'e kadar bu bölgeyi kendisi için bir tehdit olarak algılayan ABD, diplomatik ve

ekonomik ilişkilerle bu havzayı, kendi nüfuz alanına dahil etmeye başladı (Çelikdönmez, 2016: 56).

ABD, Güney Kafkasya coğrafyasına ilk etapta doğrudan değil dolaylı olarak Türkiye üzerinden bağlantı sağlamıştır. Türkiye'nin bu görevi üstlenmesinin sebebi ise bölge ülkelerine komşu olması ve tarihi bağlarının olması en büyük etkidir. Ayrıca meydana gelen güç boşluğundan istifade ederek bölgesel güç olmanın fırsatını yakaladığını düşünmüştür. Avrupa ve Amerika'nın Türkiye'ye olan güvenleri ise Batı ile müttefik olması ve birçok özellikleri ile (demokrasi, insan haklarına saygı ve serbest pazar) bölge ülkelerine model olabileceği düşüncesidir. Hem Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiasına destek verecek, hem de geçiş dönemini yaşayan bölge devletlerine Batılı değerleri aşılacak bir örgüt oluşturabilme düşüncesiyle oluşturulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (KEİT), kurulması aşamasında özellikle ABD'den çok ciddi destek görmüştür (Tüysüzoğlu, Derleğen Yürür, Özkan, 2009: 132).

Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinde, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlık yönünde mücadele etmeye başlanması, Abhazya ve Osetyaaçısından sorunların artarak çatışmaya dönüşeceğinin ilk belirtisi olmuştur. Bu dönemde Gürcistan Parlamentosu, Şubat 1989, Mart ve Haziran 1990'da aldığı kararlarla Gürcistan'ın üniter bir siyasi yapının kurulacağını açıklamıştır. Bu ifadeler, Abhazya ve Osetya'nın statüsüyle ilgili sıkıntılar yaşanacağını ilk habercisi olmuştur (Çelikpala, 2006: 87).

Abhazya toprakları Gürcistan'ın kuzeybatı bölgesinde yer almaktadır. Burası Batı Gürcistan'ın en uç noktasıdır (Siharulidze ve diğerleri, 1998:137). Gürcistan'ın 1936 yılında Sovyetler Birliğine katılmasından sonra boşalan Abhaz topraklarına, büyük çoğunluğu Ermeni ve Ruslardan oluşan göçmenler yerleştirilmiştir. Abhazlar, Gürcistan'ın SSCB'yi oluşturan 15 Sovyet cunhuriyetinden biri olması ile birlikte hem Rus hem de Gürcü asimilasyon politikalarından etkilenmişlerdir. Tiflis tarafından bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılarak, Abhazların nüfusu gittikçe azalan bir azınlık haline çalışılmıştır. Abhazlar aynı zamanda Abhazya'nın hükümet, parti ve Sovyet gibi siyasi organlarından dışlanarak, siyasi açıdan da baskı ve kontrol altına alınmıştır. Bunu ötesinde eğitim dili üniversite seviyesinde Gürcüce yapılarak bu dili konuşamayan Abhazların eğitim görmeleri engellenmiş, dil

bilmeyenlerde Rusya'da eğitim görmek zorunda bırakılmıştır. Bu çerçevede 1970'li yıllardan itibaren Abhazlarla Gürcüler arasında gittikçe artan şiddette çatışmalar yaşanmaya başlamış ve Abhazlar Rusya'ya bağlanma talebiyle Moskova'ya başvurmuştur. Moskova'nın desteği ve yönetimi ise Abhazların bazı kültürel haklar elde etmiştir. Gürcü yönetimi ise Abhazların bir takım kültürel haklar elde etmesinden hoşnut kalmamış ve sıkıntılar sürekli olarak artış göstermiştir (Çelikpala,2006: 86).

1.10.3. Ermenistan

1988'de başlayan Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesi Ermeni Milli Hareketi (EMH) tarafından verilmiştir. Başlatılan bu mücadele Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan Ermenilerin bu bölgenin Ermenistan'la birleştirilmesi ile eşzamanlı olarak yürütülmüştür.

Levon Ter-Petrosyan'ın, Yüksek Sovyet Presidyumu Başkanlığına getirilmesi, Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesinin anayasal çerçeveye taşınmasına neden olmuştur. Artık, sadece muhalefet değil, hükümet de Ermenistan'ın bağımsızlığını talep etmiştir. Ermenistan Yüksek Sovyeti 23 Ağustos 1990'da yapılan ilk toplantısında "Ermenistan'ın Bağımsızlığı Deklarasyonu"nu kabul etmiştir. 21 Eylül 1991'de yapılan referandumda ise %94'lük bir oy oranıyla Ermenistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Cabbarlı, 2004: 12-14).

Bağımsızlığının kazandığı ilk yıllarından itibaren, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermenistan'la birleştirilmesini talep eden Ermenistan, dış politikasını bu sorun üzerine kurmuştur. Geçmişten bu yana Kafkasya'da Ermenistan'ı destekleyen Rusya, bu konuda da Ermenistan'ın çıkarlarını korumuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da yaşanan etnik sorunlar ve silahlı çatışmaları kendisinin bölgede kalması için fırsat olarak değerlendiren Rusya, bölgedeki ayrılıkçı hareketleri siyasi açıdan desteklemiş, askeri ve teknik açıdan yardımda bulunmuştur (Cabbarlı, 2004: 12-14).

Ermenistan, bağımsızlığından bu yana Ermenistan dışındaki Ermenilerden gelen maddi yardımlardan yararlanmaktadır. Ermeni diasporasının göstermiş olduğu sıkı dayanışma, milli ideolojileri olan geleneksel Hai-Taht (Ermenilerin davası)

anlayışına dayanmaktadır. Hai-Taht'ın XX. yy. sonlarında ve XX. yy. başlarında Ermenistan'ın dışındaki koşullarda oluşturulan, kesin değişmez ebedi ulusal amaçlar olarak benimsenen üç temel amacı vardır:

- 1- Tarihi Ermeni topraklarının geri alınması ve Birleşik Ermenistan ulusal devletinin, II.Tigran (MÖ. 95-55) zamanındaki Ermenistan'ın kurulması,
- 2- Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış Ermeni ulusunun söz konusu topraklara geri dönmesi,
- 3- Sosyal devletin kurulması (Gül, 2000: 25).

Yukarı Karabağ sorunu bağımsızlık sürecinde de devam etmiştir. Ağustos 1991'de Yukarı Karabağ ile Ermenistan arasındaki Laçın Koridorunu, Ermenistan işgal etmiş ve Yukarı Karabağ'ı fiilen kendisine bağlamıştır. 1991-1995 arasında birçok bölgede savaş ve soykırım yaşanmıştır. Buna örnek 1992 senesi Şubatın 26'da Hocalıda yaşananları söyleye biliriz. Mayıs 1994'de BDT zemininde Azerbaycan ile ateşkes imzalanmış ve barış görüşmeleri konusunda Minsk Süreci başlamıştır. Geçen süre zarfında barış anlaşması imzalanamadığı gibi zaman-zaman sıcak çatışmalar da yaşanmaktadır. Yukarı Karabağ ve çevresindeki 7 vilayet Ermenistan işgali altındadır (Sönmezoğlu, 1996: 179).

Ermenistan'ın tutumu aslında çok açıktır. Bu ülke “Dağlık Karabağ” bölge - sinin Azerbaycan'ın bir parçası olduğu gerçeğini, hatta Azerbaycan dahilinde özerk bir bölge olması şartını kabul etmemekte, yani komşusuna toprak iddiası ileri sürmekte ve bununla da yetinmeyerek komşusunun topraklarını işgal altında tutmaktadır. Ermenistan işgal ettiği toprakların bir kısmını geri verme karşılığında diğer kısmının Azerbaycan'dan koparılmasını hem Azerbaycan'ın, hem de dünya kamuoyunun kabul etmesi taktiğini uygulamaya çalışmaktadır. Azerbaycan yönetimi “Dağlık Karabağ” bölgesine en yüksek özerklik statüsü vermeğe hazır olduğunu ve Ermeni nüfusun uluslararası hukuk çerçevesinde öngörülen tüm haklarını garanti altına alacağını ifade etmekte, ama sorunun kalıcı çözümü için Ermenistan ordusunun işgal ettiği toprakları terk etmesi gerektiği konusunda ısrar etmektedir. Karabağ sorunu Güney Kafkasya bölgesel işbirliği önünde de en büyük engeli teşkil etmektedir. Nitekim bu sorun Ermenistan'ın Rusya ve İran'la daha da yakınlaşmasına sebep olmakla birlikte, Azerbaycan'ın da Gürcistan, Türkiye ve Avrupa ile bütünleşmesine zemin yaratmaktadır. Bu yakınlaşmalar tabii ki, olumludur ve özellikle küreselleşen

dünyada yaşanması gereken bir süreçtir. Fakat dünya ile bütünleşmenin sağlam ve kalıcı olması, öncelikle bölgesel bütünleşmenin oluşturulmasına bağlıdır. Fakat Güney Kafkasya, bölge ülkelerinin aralarında çatışmaları nedeniyle kendi içinde bu bütünleşmeden tamamen yoksundur (Şahbazov, 2015: 97).

1.11. AVRASYACI BAKIŞ AÇISI

Avrasyacılık, 1920'li yıllarda Avrupa'nın çeşitli kentlerinde Rus muhacirleri arasında meydana çıkan bir düşünce hareketi olarak biliniyor. 1990 sonrası bu düşüncenin bir nebze biçim değiştirerek yeniden gündeme gelmesi sebebiyle, Avrasyacılığın ilk devresi "klasik" dönem olarak nitelendirilebilir; dolayısıyla hareket üyelerine de *klasik Avrasyacılar* denilebilir (İmanov, 2008: 31).

Avrasyacılığın ayırt edici özelliklerinin başında, bu akımın devrim-sonrası düşünce akımı olarak karakterize edilebilmesi gelmektedir. Avrasyacılar düşüncelerini 1917 Devrimi'nin (onlara göre) hem Rusya, hem de dünya için getirmiş olduğu bunalımı idrak etmek suretiyle formüle etmişlerdi. Bununla beraber, devrim-öncesi Rus fikriyatı ile tamamen bir kopuş söz konusu değildi, hatta birçok noktada süreklilik tamı tamına muhafaza edilmişti. Dahası, bu akımın ortaya çıkmasında Rus devriminin bir katalizör rolü oynadığı ileri sürülebilir; bununla beraber, I. Dünya Harbi ve akabinde devrimsel gelişmeler ve iç savaş vuku bulmasaydı dahi XX. yüzyılın başlarında Rus düşünce dünyasına hakim olan atmosfer ve Avrasyacıların erken düşünceleri söz konusu akımın belki biraz gecikmeyle eninde sonunda ortaya çıkacağını göstermekteydi (İmanov, 2008: 31-32).

Avrasyacılık akımının kurucularının, bu entelektüel cereyan için bir araya gelmeden önce yaptıkları akademik çalışmalara değinmek gerekir. 1920 öncesinde Avrasyacı müellifler N.S.Trubetskoy, P.N.Savitski, G.V.Vernadski, G.V.Florovski, P.P.Suvchinski vd. tarafından yazılan makalelerde Avrasyacı eğilimin ilk işaretlerini bulmak mümkündür. Onların Avrasyacılık-öncesi yazılarının bazıları daha sonra muhacerette katıldıkları hareketin yayınlarında aynen yer almıştı. İlginçtir ki,

genellikle on beş-yirmi beş yaş arası dönemde yazılan bu makalelerde, adı geçen istidatlı "Rus çocukları"nın, geniş akademik ilgileri göze çarpıyordu. Bu husus, XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'ndaki entelektüel ve kültürel hayatın kalitesi hakkında bir fikir vermekte, aynı zamanda Avrasyacı genç düşünürlerin de istikrarlı ve tutarlı bir düşünce zemininde hareket etmeye çalıştıklarını göstermekte idi (A.g.e.,2008: 59).

Klasik Avrasyacılık akımının görüşleri (Lev Gumilev'in düşüncelerinin sınırlı etkisi dışında) Sovyetler Birliği'ne fazla nüfuz edememişti. Bu dönemde, "Sovyet Birliği"ni katı bir Leninist-Marksist ideoloji beslemekteydi. Ama perestroyka yıllarından itibaren mevcut sistem çatırdamaya başlayınca farklı görüşlere de kapı aralanmıştı. Böylece, Rus aydınlarından bazıları da klasik Avrasyacılık düşüncelerini öğrenmeye koyulmuşlardı. SSCB'nin çöküşü, esasen Rusya'da ülkenin milli/medeniyetsel kimliği, ülkenin hangi yöne gelişmesi, bu yolda hangi vasıtaların kullanılması gibi tartışmaları da beraberinde getirmişti (A.g.e., 2008: 197).

Avrasyacılık fikriyatının 1990 sonrası Rusya'sında gündeme getirilmesi ve neşvünema bulması için Aleksandr Gelyeviç Dugin kadar çaba harcayan, eserler veren, bu yönde her türlü basın yayın faaliyetinde bulunan, klasikleri yeniden yayımlamaya çabalayan, Avrasyacı düşüncüyü yeni unsurlarla geliştirmeye çalışan ikinci bir isim tespit etmek herhalde mümkün değildir. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın en ehemmiyetli filozof ve jeopolitikçilerinden biri addedilen Aleksandr Dugin, aynı zamanda yeni Avrasyacılığı yetkin bir düşünce sistemi olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda 1990 sonrası diğer düşünürler Avrasyacılığın bir veya birkaç yönü üzerine yoğunlaşırken, Dugin, her sahada, yani siyaset bilimi, felsefe, ekonomi, jeopolitik ve stratejik bilimler, din-devlet ilişkileri gibi hususlarda ve ülke-içi, BDT coğrafyası ve kıtasal düzeyde sistemli bir bakıl geliştirmeye girişmiştir. Buna genel olarak DUGİNİZM de denilebilir. Birçok örgütsel girişimlerde bulunarak kendisini yeni Avrasyacılığın yegane ideologu olarak sunması da Dugin'i ayrıca değerlendirmeyi gerektirmektedir (A.g.e., 2008: 201).

Dugin, Rusya'nın yapacağı tercihlerle ilgili üçlü bir şema çizmektedir. Örneğin, dış politikada Batı, Sovyetler ve Avrasya seçenekleri veya iktisadi alanda kapitalist, sosyalist ve Avrasyacı ekonomik düzen. Ama bunların içinde öncekilerin denenmiş ve taşıdıkları pek çok yetersizlikleri sebebiyle sadece sonuncu şıklar tercih

edilmelidir. Aslında Avrasyacılık bir tercih değil, Rusya için bir zorunluluk, ölüm-kalım meselesidir. Onun için Avrasyacılık, her şeyden önce Rusya'nın yeni milli mefkuresidir (A.g.e., 2008: 204).

Avrasyacılar Batıyla entegrasyonun hızlı işlemesine karşıdırlar. Rusya'nın Avrupa ya da Asya ile olan ilişkilerinin sadece siyasal boyutta değil, aynı zamanda kültürel boyutlarının da olduğunu belirten Avrasyacı yaklaşıma göre Rusya devlet olarak Batılı siyasal ve kültürel geleneklere hiçbir zaman yakın olmamıştır (Yapıcı, 2004: 73-75).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nun dış politika değerlendirmelerinde eski Birlik cumhuriyetlerini ifade etmek için kullanılan "Yakın Çevre" (nearabroad- blijniy zarubejniy) kavramı, Rus dış politikasında tartışılan temel kavramlardan biri haline almıştır (Yapıcı, 2007: 78).

Samuel Huntington'un belirttiği gibi, ulusal çıkarın tanımlanabilmesi için önce ulusun kendisini tanımlaması ve kim olduğu konusunda bir fikre sahip olması gerekir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun ardılı olarak ortaya çıkmış ve eski Sovyetler Birliği topraklarının % 76'sına sahip bir devlet olarak batıdan doğuya doğru geniş bir coğrafyada, farklı stratejiler izleyebilecek bir konumda uluslararası politikadakendine yer etmiştir. Rusya'nın güvenlik politikalarını, Batı ile işbirliği temelinde oluşturması ve Batıya dönük bir dış politika izlemesi halinde Kafkasya'ya olan yansıması ile, eski Sovyetler Birliği coğrafyasına yeniden hakim olma ve Batıyla rekabet temelinde oluşacak bir dış politikaya yönetmenin Kafkasya'ya etkisi çok farklı olacaktır. Rusya'nın Batılı mı olduğu yoksa bir Avrasya ülkesi mi olduğu konusundaki iç tartışmalar, ülkenin dış politikasına yansımıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1992'nin sonlarına kadar hakim olan Atlantikçi akımın etkisiyle Rusya, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı önemsemeyen, Batıyla bütünleşme yanlısı bir politik anlayışa sahip olmuştur. Ancak, Rusya'nın ekonomik sorunlarının devam etmesi ve Batı'dan beklenen desteğin görülememesi nedeniyle Atlantikçi görüş zayıflamaya başlamış ve Avrasyacı olarak adlandırılan ve Rusya'nın çıkarlarının batıdan olduğu, Rusya'nın bir Avrasya ülkesi olarak, "Yakın Çevre" şeklinde isimlendirilen coğrafyada özellikle güvenliği açısından aktif bir dış politika izlemesi gerektiği anlayışı, Rus dış politikasına hakim olmuştur (Kasım, 2006: 22).

Putin, Avrasyacılık çerçevesinde değerlendirilen iki kutup arasında; sol Avrasyacılık (sosyalist) ve sağ Avrasyacılık (liberal) arasında denge sağlamıştır. Putin'in gelişi ile birlikte Moskova'nın Rusya toprakları ve BDT ülkeleriyle ilişkileri değişerek, "aydınlanmış jeopolitik" formülü ile farklılık kazanmıştır. Rusya'nın Dağıstan ve Çecenistan'da dağılmasına sert tepki; bölgesel lobi olarak Federasyon Konseyi'nin öneminin azaltılması; Federal bölge sisteminin uygulanması; Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin oluşturulması; BDT ülkeleri ile Kollektif Güvenlik Antlaşması'nın imzalanması; Avrupa Birliği ile diplomatik yakınlaşma; Asya ülkeleri- Çin, Kuzey, Kore, Japonya, İran ile ilişkilerin artması bunun kanıtıdır. Tüm bu gelişmeler, Avrasyacılığı güçlendirmek amaçlı atılmıştır (Dugin, Çev.Sakenova, Perinçek, 2004: 5-7).

"Avrasya" sözcüğünün 1991 sonrası Türkiye'de dil ve siyaset terminolojisine hızla giren ve en dikkat çeken cazip ve "şirin" kavramlardan biri olduğu, gazete ve dergiler üstünkörü dahi olsa gözden geçirildiğinde, rahatlıkla gözlemlenebilir.

Sovyetlerin dağılmasının akabinde Türkiye'de çevre bölgelere ve genel olarak dünyaya ilgi artmıştı. Hele bu eski Sovyet coğrafyasına dönük ilgi ve alaka hem devlet, hem de toplumsal örgütler tarafından kendini göstermişti. Ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin muazzam yer altı ve yer üstü servetlere sahip olmaları, dahası bunlar Orta Asya ve Kafkaslar'da bulunanların Türkiye ile demografik, etnik, dini, kültürel ve tarihi bağlamda bir şekilde ilintili olması, söz konusu bölgeyi gündemde tutmaya yetiyordu. Ayrıca, bazı sol kesimlerin de Sovyetlerdeki sosyalizmin çöküşünden sonra ortaya çıktığı söylenen "jeopolitik boşluk" misali bir "fikirsel boşluk"a düştükleri tahmin edilebilir. Avrasya kavramı, her iki durumda da yani bir yandan sözü edilen ilgiyi ve akabinde gelecek projeleri, öte yandan bahsi geçen kesimlerdekimevcut fikirsel boşluğu bir nebze gidermeyi tatmin edecek bir gereksinimdi (İmanov, 2008: 292).

1991 yılından sonra Türkiye'de soldan sağa değişen sosyalist, ulusalcı, neo-Kemalist, neo-Osmanlıcı, Türkçü/milliyetçi gibi çok çeşitli kesimlerce Avrasya kavramına gösterilen ilgi, bunun içeriğinin yine bu kesimlerin teçhizatında bulunan muhtelif "aygıtlarla donatılması" ile sonuçlanmıştır. Neticede, ortada ne tek, ne de ortalama bir "Avrasya" kavramından bahsedilebilecek bir durum oluşmuştur. Diğer bir deyişle, Türkiye'de dillendirilen "Avrasya" kavramı coğrafi sınırları, muhtevası ve

niteliği sürekli değişen ve bu her değişik durumun da birbirlerine karşıt olduğu bir ortam söz konusudur; bununla beraber, tüm bu kullanımlarda, şöyle veya böyle merkezinde hep Türkiye'nin bulunduğu veya belirleyici olduğu bir bölgeden bahsedilmektedir. Bu, bazen "ulusalcılık"ın, bazen "Türk Birliği"nin, bazen "Osmanlı coğrafyası"nın, bazen de sosyalist devrimlerin kalesi şeklinde mevzubahis edilen bir olguya bürünmüştür. Bunu kullananların aslında bu kavram üzerinden yeni bir şey geliştirmeyip eski fikriyatlarını bunun üzerinden tekrar üretmeye teşebbüs ettikleri gözlemlenebilir (A.g.e., 2008: 292).

Türkiye'de Avrasya kavramının içeriğini neo-Osmanlıcı, neo-Kemalist, sosyalist ve Türkçü/Turancı milliyetçi vs. parametrelerle çeşitli şekillerde doldurmaya çalışanları ve genel anlamıyla (Rus düşünürlerin tanımıyla) Avrasya coğrafyasına ilgi duyan her düşünürün ve grubu Avrasyacı olarak tasnif etmenin akademik anlamda pek çok yanlış anlamaları beraberinde getireceği tahmin edilebilir. Dolayısıyla, kavramsal kargaşaya mahal vermemek ve çözümlemelerde anlaşılır olabilmek için, Türkiye'de bu kelimeyi tasarruf eden ve bu çalışmada mevzubahis edilen çevrelerin, "Avrasya yansımaları" şeklinde isimlendirilmelerinin sağlıklı bir yol olacağı düşünülmüştür (A.g.e., 2008: 292).

Rus aydınlarınca meydana getirilen Avrasyacılık fikriyatının Türkiye'deki bilinirlik düzeyinin 1990'lı yıllarda pek derin olmadığı, bu durumun son yıllarda telafi edilmeye çalışıldığı müşahade edilebilir. Avrasya coğrafyasına ve kavramına gösterilen ilgi, doğrudan Avrasyacılık akımına karşı neredeyse hiç mevzubahis olmamıştı (A.g.e., 2008: 296).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TRANSKAFKASYA'YA YÖNELİK POLİTİKASI

2.1. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ GELİŞİM SÜRECİ

Dış Politika başlıca olarak, uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt inceleme dalı olup, bir devletin diğer devlet yada devletlere veya bir bölgeye dönük eğilimleri ile ilgilidir. Dış Politika hem de devletin politika yapıcılarının, uluslararası sistemdeki diğer devletler veya uluslararası aktörlere yönelik geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefe varmak için yapılan çalışmaların bir bütünü oluşturuyor. . Burada asıl amaç, bir "politika" (policy), yani "hedefler listesi" tayin etmektir. Uluslararası sistem, çok şiddetli güç mücadelelerinin bulunduğu, çıkar çatışmalarının yaşandığı bir ortamdan oluşmaktadır. Bu nedenle, bir dış politikanın oluşumunda dikkat edilmesi gereken ilknokta, uluslararası sistemdeki güç dengeleri ve bu dengelerin meydana getirdiği ittifaklar, bloklaşmalar, çatışmalar ve gerginliklerdir (Gözen, 2004: 3-6).

Soğuk Savaş sonrası dönem genel olarak dünya politikasında olduğu gibi Türk dış politikasında da bir kırılma noktası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Bazı yorumcular bu arayışları rejimin yaşadığı kimlik krizi ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım bir bakıma doğru olmakla birlikte siyasal rejimin Türk dış politikasında sağladığı sürekliliği Soğuk Savaş sonrasında da gözlemek mümkündür. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası dönemi iki döneme ayırarak 1990'lar ve 2000'ler incelemek Türk dış politikasındaki süreklilik ve değişimi daha iyi anlamamızı sağlayacaktır (Erol ve Ozan, 2011: 43).

Wilson İlkelerini incelediğimizde ve dönemin koşulları dikkate alındığında idealist bir perspektif çizmektedir. Fakat özellikle günümüz siyasi tarihçilerinin tarihsel süreci analiz eden incelemelerinde idealist görünen perspektifin altındaki realist amaçlar ön plana çıkmaktadır. İdealizmin aslında realizmi işaret ettiği, ABD'nin Ortadoğu politikalarının ilk kez toparlanarak uygulamaya konulduğu Wilson İlkelerinin (Uçarol, 1985: 410) o dönemdeki algılanışı ve günümüze yansımaları özellikle özerklik konusunda gerçekleşmiştir. Ayrıca pragmatizmle (faydacılık)

birlikte değerlendirildiğinde o dönemde ve günümüzde aslında realist amaçlarla birlikte faydacılığında gözetildiği gözlemlenebilmektedir. Bu durumu sadece uluslararası politikalar nezdinde genel değerlendirmelere tabi tutmakla birlikte Türkiye'nin günümüz iç ve dış politikasına yansımaları da oldukça önemlidir (Boztaş, 2014: 171).

Türk dış politikasının iki temel davranış kalıbı, realizm ve pragmatizmden oluşmaktadır. Uluslararası sistem dışında kalmama ve sisteme entegre olma çabası, her zaman için Türkiye'nin temel dış politika stratejisi olmuştur. Bu realist dış politika anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri süregelmiştir. Zira Türkiye'nin ulusal güç kapasitesi hiçbir zaman uluslararası ortamda yalnız kalabilmesini sağlayacak büyüklükte olmamıştır, bugün dedegildir. Dolayısıyla Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında yaşanan Güney Kafkasya politikasında pragmatizmin var olduğunu söylemek mümkündür. Burada ancak dış politikanın etkinliği tartışılabilir (Boztaş, 2014: 171).

Realizmin temel unsuru olan ve Birinci Dünya Savaşı sürecinin şekillendirmiş olduğu “düşmanın dışarıdan geleceği” sorunsalı uluslararası ilişkiler paradigmaları bağlamında sürekli tartışma konusu olmuştur. Aslında teorilerin temeline inildiğinde mutlak bir realist perspektifin olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin; Türkiye'deki Kürt meselesi ve özerklik kavramlarına yapılan atıflar, sorunun dışarıda değil içeride olduğunu gösterse de bu sorunun dışarıdan beslendiği gözetildiğinde aslında realistlerle temel (başlangıç) düzlemde hemfikir olunduğunu göstermektedir (Boztaş, 2014: 173).

Dolayısıyla pragmatizm ve realizm temelinde şekillenen ABD dış politikası ile oluşan bir Ortadoğu ve Türkiye'nin varlığından söz edilebilmektedir. Bu süreç Wilson İlkeleri'yle temellenmiş günümüzde de devam etmektedir. *Özerklik ya da self-determinasyon ilkesi* Wilson İlkeleri'nde olduğu gibi günümüz Türkiye'si'nde de dile getirilen ulusal nitelikte önem taşıyan oldukça önemli bir konudur (Boztaş, 2014: 173).

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletlerarasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Devletin yekpare ve bütüncül bir aktör olduğunu varsayan realistler, devlet içi dinamikleri göz ardı etmektedirler. Konular arasında hiyerarşi

gözeterek askeri konular ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için güç; uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır. Uluslararası istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesi de gücün kullanımıyla ilişkilendirilmektedir (Knutsen, 1992: 235; Aktaran: Arı 2004: 164).

1980’li yılların sonunda SSCB’nin dağılma sürecine girmesi ile başlayan 1990’lı yılların sonuna kadar devam eden süreçte Osmanlı’dan miras Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının bir bakıma devamı olduğu ileri sürülebilecek gelişmeler yaşanmıştır. İki kutuplu sistemin çöktüğü bir sırada yeni yön bulma ve uluslararası kimlik ile ilgili bunalımları aşma arayışları nedeniyle yeni-Osmanlıcı, İslamcı ve Türkçü ideolojilerin yeniden canlandığı ve denenmeye çalışıldığı görülmüştür. Yine bu düşünce akımlarının gelişmesine bir tepki olarak 28 Şubat sürecinde batıcı düşünceler radikal bir kimlik kazanmıştır. Ne var ki, dış dünyada gerçekleşen baş döndürücü olaylar karşısında çözüm amacıyla geliştirilen ve büyük ölçüde tepkisel niteliklere sahip olan bu düşünce akımları, kurumsal olarak derin bir deneyime sahip olan dışişleri bakanlığı çevrelerinde pek fazla kabul görmemiş, Türk dış politikası söz konusu ideolojileri yeri ve zamanı geldikçe bir araç olarak kullanan, ideolojik değil, ‘pragmatik’, ‘akılcı’ ve ‘realist’ bir seyir izlemeyi sürdürmüştür (TASAM, 2010).

Dinamik bir bölgede bulunan Türkiye’nin 2001 krizinden sonra yapılan 2002 genel seçimlerinde tek partinin iktidar olarak yönetime geçmesi ve ardından uygulanan politikalar, yapılan reformlar hem iç politikada hem de dış politikada “klasik statükocu” anlayışın terk edilip revizyonist bir anlayışın hakim olmaya başladığının göstergesidir. Dış politikada son dönemde yürütülen diplomaside revizyonist anlayışın hakim olduğunu destekler niteliktedir. Türkiye yeni dönemde Ankara merkezli kendine özgü politikalar yürütmeye başladı ve gerektiğinde “hayır” diyebilme yetkisini kullandı. Nitekim 1 Mart 2003 tarihli tezkere ile ABD’ye hayır denilebilirken, İran’a yönelik yaptırımlar konusunda Birleşmiş Milletler güvenlik konseyindeki oylamada da aynıtutum benimsenmiştir (Bal, 2011: 342).

Hiç şüphe yok ki Türkiye’nin dış politika tercihleri, iç meselelerinden ayrı incelenmez. Fakat açık olan şudur ki, dış politikada başarı, büyük oranda iç politikadaki istikrara bağlıdır. Türk dış politikasının bu anlamda bir ayrıcalığı yoktur ve burada yöntemin önemi ortaya çıkmaktadır. Yöntem, realizm ve sürdürülebilirlik

sorularını gündeme getirir ve bu bağlamda proaktif ve çok boyutlu bir dış politikanın ancak realist seçimler ve etkili iç desteğin olması halinde başarılı olabileceğini savunur. Özellikle küresel kargaşa ile küresel ekonomik kriz, büyük güçler arasında çatışma, insani hallerde yoksulluğun ve çaresizliğin artması ve küresel iklim değişikliğinde “ya şimdi ya da asla” noktasında alarm durumu ortaya çıktığında dış politika seçimleri realist olarak yapılmalı ve sürdürülebilirlik meselesi ciddiye alınmalıdır (Keyman, 2010: 13).

2.2. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DA BÖLGESEL GÜÇ OLMASI

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Kafkasya politikasını ele alırken anlamlı bir dönemsel ayrıma gitmek mümkündür. Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği pek de kestirilemeyen, Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etti ve geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürüttü. SSCB'nin feshi ve Kafkas ülkelerinin ardı ardına bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabaları sergileyerek Rusya Federasyonunu gözardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izledi. Bu arada Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Türkçü-Turancı ve İslamcı söylemler önem kazanmış, Türkiye dramatik değişimlerin yarattığı heyecanla bölgede plansız, programsız etki mücadelesine girişmişti (Aydın, 2001: 371).

Bunu takip eden 1993-1995 döneminde bölgesel açıdan SSCB'nin dağılmasından doğan boşluğu Rusya Federasyonunun dolduracağı artık anlaşılmıştır. Bu dönem Türkiye'nin de kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerini istediği düzeye çıkartamamaktan duyduğu hayal kırıklığının yaşandığı zaman dilimi oldu. 1995'den bu yana ise Türkiye'nin hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi tahlil eden, Rusya Federasyonunu dışlamayan, daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirme çabası içinde olduğu gözlemleniyor (Aydın, 2001: 374).

Türkiye'nin Kafkasya-Hazar eksenli dış politikasının analizinde, uluslararası sistem mantığı ve realist teorik düzlemde yaklaşıldığında, öncelikle bölgedeki tarihi

değişimin boyutlarının ortaya konarak, güçler dengesi açısından aktörlerin dış politika davranışlarının analizinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Uluslararası ilişkilerde “güç” kavramı, “zayıf ” ve “kuvvetli” devletlerin tanımlanması ve devletlerin sahip oldukları gücü dış politikayı yönlendirmek için kullanıp kullanmamak konusundaki yetenek ve tercihlerini de belirlemektedir (Barnett ve Duvall, 2005: 39-75).

Türkiye için Kafkasya bölgesi, tarihi komşumuz Rusya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için ekonomik ve siyasal kültür köprüsü, “Uzun Koridor” konumundadır (Dekmejian ve Simonian, 2001: 28, Chivers, 2006).

Türkiye’yi Güney Kafkasya’da daha etkili olmaya iten sebep ne olmuştur? 2008’e kadar Türkiye Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler kurmuş ancak Ermenistan ile kurmamıştı. Bakü Tiflis Ceyhan ve Bakü Tiflis Erzurum boru hattı projeleri Türkiye ve Azerbaycan arasındaki etkileşimin sonuçlarıdır. Bakü Tiflis Kars Demiryolu Projesi de aynı zamanda Ermenistan’ı dışlayan üç ülke arasında bir işbirliği sonucudur. Gürcistan bu projelerin gerçekleşmesinde kilit rol oynamaktadır. Temel Güney Kafkasya yolları Gürcistan topraklarından geçmektedir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında bölgesel ekonomik ittifakın başını çekmesi önemlidir. Ermenistan bu gibi bölgesel projelere Karabağ sorunu ve Azeri topraklarında hak iddia ettiği için katılamamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan, yalnızca Ermenistan Karabağ’dan vazgeçerse sınırların açılacağını söylemektedirler.

2.2.1. Türkiye kaynaklı nedenler

Kafkasya dünya politikası ve Türkiye için bir çok sebepten dolayı önemlidir. Kafkasya bölgesi Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında geçiş bölgesi olmak gibi bir özelliğinden dolayı stratejik öneme sahiptir. Soğuk Savaş sonrası gelişmeler bölgenin stratejik pozisyonunu daha da geliştirdi ve bölge tüm Avrasya’da istikrar ve refahın tesisi için giderek artan bir önem kazandı. Bölgenin Avrasya için stratejik öneminin yanında Kafkasya bölgesindeki istikrar ve refah Türkiye’nin kendi güvenliği ve istikrarı bakımından özel önem arz etmektedir. Kafkasya’yı Türkiye’nin Orta Asya’ açılan doğal kapısı olarak kabul etmek mümkündür (Aydın, 2001: 374).

Türkiye'nin Kafkas cumhuriyetleriyle ilişkilerindeki önemli bir dönüm noktası aynı zamanda SSCB'nin dağılmasını da hızlandıran 19 Ağustos 1991 darbe girişimi olmuştur (Bal, 2006: 426). Gorbaçov'a karşı uygulanan bu darbenin başarısızlıkla sonuçlanması o zamana kadar Moskova'dan bağımsız hareket etmekte çekingen davranan Orta Asya liderlerini bile SSCB'nin sonunun yakın olduğunu inandırdı (Aydın, 2001: 374).

Bu dönemde Türkiye ise kaos içinde olan Moskova'yla dostluk ilişkilerini sürdürüyor, diğer taraftan bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerle de ilişkilerini geliştiriyordu.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, dönemin liderlerince tarihi bir fırsat olarak görülmüş ve bundan yararlanmak sevdaları baş kaldırmıştır. Türkiye, Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezine, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Türk dünyasını kapsayan geniş alanda etkinlik gösterebilecek, "bölgesel bir güç" olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemin gündemindeki en temel tartışma, yaşanan gelişmelerin Türkiye'yi, Cumhuriyet tarihinde ilk defa bölgesel düzeyde nüfuza sahip olabilecek, Kafkasya ve Orta Asya'da önemli roller oynayabilecek bir ülke konumuna taşıyıp taşımayacağıdır. Türkiye'nin bu konuma, küresel gelişmelerin de yardımıyla, yeni bağımsızlıklarını elde eden devletlerle paylaştığı tarih, etnik kimlik, din ve dil gibi ortak noktaları kullanarak ulaşma imkanına sahip olduğuna inanılmaktaydı. Bu ortamda, başta Türk cumhuriyetleri olmak üzere, yeni devletlerin toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsızlıklarından bir daha geri dönülememesini sağlayacak ilişkiler ağının kurulması, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temelini teşkil etmiştir. Türkiye, bağımsızlıklarını ilan eden eski Sovyet cumhuriyetlerinin tamamını tanıyarak, Ermenistan hariç olmak üzere diplomatik ilişkiler kuran, imzalanan protokoller vasıtasıyla büyükelçilikler açan devletlerin başında gelmektedir (Çelikpala, 2010: 93-94).

Türkiye'nin Kafkasya politikası, 2008 savaşı sonrası bölgesel düzen ve istikrarın yeniden tesisi adına Türkiye'nin önerdiği Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Platformu, Ermenistan Açılımı, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, ticari ve ekonomik bağlar ve enerji işbirliğiyle değerlendiriliyor. AK Parti dönemi dış politikasının genel çerçevesini belirleyen isim olarak kabul edilen Ahmet Davutoğlu Kafkasya'yı, Türkiye'nin "yakın kara havzasında" yer alan ve Balkanlar ve Orta Doğu'yla birlikte

bu havzayı oluşturan alt bölgelerden biri olarak nitelendirmektedir. Bu havza, Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezine uzanan bütüncül bir hat halindedir ve Türkiye için bu kuşağı kapsayıcı bir Batı Asya politikası geliştirilmesi zaruridir.

Bu Batı Asya politikası Türkiye'nin Orta-Asya ile ilişkilerini de sıhhatli bir tarzda düzenleyebilmesinin temel şartıdır. Bu bağlantılar arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olamayan bir Türkiye ne iç ve dış güvenlik parametreleri arasındaki ilişkileri fark edebilir, ne de ekonomik güç alanı oluşturacak kaynakları verimli bir tarzda kullanabilir (Davutoğlu,2009).

Kafkaslar bu çerçevede Türkiye'nin sadece yakın çevresi açısından değil BalkanlarOrta Doğu-Orta Asya ekseninin bir parçası olması nedeniyle genel politikaları açısından önemlidir. Bu genel çerçevede, Davutoğlu'nun, Türkiye'nin Kafkaslarla olan sınırını, Soğuk Savaş dönemi koşullarının yarattığı "suni bir sınır" olarak nitelendirmesi önemlidir. Bu, Kafkasların Türkiye'nin etkinlik alanının doğal bir uzantısı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Davutoğlu'nun değerlendirmesiyle "bu suni stratejik sınırın Soğuk Savaş sonrası dönemde ortadan kalkması, Kafkaslardaki iç dengeleri de, Türkiye'nin Kafkaslara bakış tarzını da doğrudan etkilemiştir" (Davutoğlu,2009).

Azerbaycan Kafkasların, ekonomik ve ticari açıdan, en hızlı ve istikrarlı biçimde büyüyen ülkesi haline gelmiştir. Siyasi istikrarla da desteklenen bu ekonomik ve ticari yapı, Azerbaycan'ın Kafkasya'daki ve eş zamanlı olarak küresel alandaki konumunu güçlendirmektedir. Azerbaycan'ın 1998'de 4.1 milyar Amerikan doları olan gayri safi milli hasılasının 2005'te 12.6, 2008'de ise 46.3 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kişi başına gelir de 537 dolardan 5.500 dolar seviyesine çıkmıştır. Büyüme hızı son yıllarda sürekli olarak çift haneli rakamlarda seyreden Azerbaycan'ın, diğer Kafkas ülkeleriyle arasındaki makası açtığı görülmektedir (DEİK,2009: 43).

Türkiye'nin Kafkaslardaki ikinci, fakat en az Azerbaycan kadar önemli diğer ortağı Gürcistan'dır. Ekonomik büyüklük anlamında Azerbaycan'la kıyaslanamayacak bir ülke olmakla birlikte, Gürcistan'ın 2000'li yılların başında 3 milyar dolar seviyesinde olan GSMH'sinin 2008'de 12.5 milyar dolara, kişi başına gelirin de 631 dolar seviyesinden 2.800 dolara ulaştığı görülmektedir. Türkiye, Gürcistan'ın ekonomik ve

ticari hayatındaki en öncelikli ülke konumundadır. Türkiye ile Gürcistan arasında 1992’de 17.8 milyon dolar olan toplam dış ticaret hacmi 2008 yılında 1 milyar 520 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye’nin 2005 itibarıyla Gürcistan’ın ekonomik hayatında %17’lik payla Rusya’nın ardından ikinci büyük ortak konumunun 2006’da birincilikle yer değiştirdiği görülmektedir. Gürcistan, Türkiye’nin eski Sovyet coğrafyasında ekonomik ve ticari ilişkilerde RF’nin önüne geçebildiği yegâne eski Sovyet Cumhuriyetidir. Ayrıca BTC’nin dışında, 2006 sonunda sonuçlandırılan Bakü-Tiflis Erzurum ya da Güney Kafkasya doğal gaz hattı, Bakü’yü de kapsayacak biçimde genişletilen Kars-Tiflis demiryolu projesi, Çoruh nehri üzerindeki Deriner Hidroelektrik santrali ve Tiflis uluslararası havaalanı projesi gibi ortak projeler Gürcistan ekonomik açıdan Türkiye’ye eklemlemiştir (DEİK, 2009: 45).

Güney Kafkasya devletlerinin Türkiye ile ilişkilerinde denklem eksikliği sağlayan Ermenistan’dır. 2008 senesinde futbol diplomasisi ile yeni siyasi çabalar sağlamaya çalışan devlet karar vericilerin beklentileri tekrar çıkmaza girmiştir.

Türkiye’nin Kafkasya’ya yönelik politikasının temel hedeflerini, bölge ülkeleri arasında bağımsızlığa, toprak bütünlüğüne ve iç işlerine karışmama ilkesine saygılı, eşitlik ve iyi komşuluk esaslarına dayanan dostane ilişkiler kurulması ve bu dostça ilişkilerin ortak çıkarlara hizmet eden çok taraflı bir işbirliğine dönüştürülmesini teşkil etmektedir. Kafkasya’da bölgesel sorunlara kalıcı ve barışçı çözümler bulunması, bütün bölge ülkeleri arasında ilişkilerin normalleştirilmesi ve kutuplaşmaların önlenerek bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi, Türkiye’nin Kafkasya politikasının özünü oluşturmaktır. Kafkasya Türkiye için stratejik öneme sahiptir. Türkiye’nin, Kafkaslardaki menfaatleri şu şekilde sıralanabilir (Aydın, 2001: 381);

-Kafkasya’da Rusya ile aramızda tampon bir “Barış Kuşağı”nın oluşturulması,

-Gürcistan ile ikili ilişkilerin ve gelişmelere bağlı olarak Azerbaycan ile dostluk, kardeşlik ve mümkün olan her alanda stratejik iş birliğinin geliştirilmesi,

-Türkiye’nin uzun vadeli enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamak üzere, Hazar deniz yatakları başta olmak üzere Kafkaslar ve Orta Asya petrol ve

doğalgazının en uygun koşullarda ve kesintisiz olarak Türkiye üzerinden batıya akışının sağlanması.

Öte yandan bir başka düzeyde, Türkiye bu yeni oluşumların kendisine sunduğu işbirliği fırsatlarından geliştirmekte olan sanayi için önemli ekonomik faydalar elde etmeyi de ummaktaydı. Gerçekten de, Aralık 1989'da AT Komisyonu tarafından tam üyelik başvurusu reddedilen Türkiye için bölge yüksek ekonomik işbirliği potansiyeliyle değerlendirilebilecek yeni bir açılım sunmaktaydı. Nitekim, Türk özel sektörü devlet kurumlarından çok önce bu potansiyeli ve vaat ettiği karlılığı hayata geçirebilmek için daha ilk günlerden hızlı bir şekilde bölgeye girmiş, 1992'nin ortalarına gelindiğinde bölgede yatırım yapan Türk firmalarının sayısı 200'ü geçmişti (Aydın, 2001: 381).

2.2.2. Bölgesel Kaynaklı Nedenler

Kafkasya sınır komşusu konumu nedeniyle, Türkiye'nin ihracata dayalı bir ekonomik ve ticari düzen kurması adına aktif olunması gereken bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, sadece Hazar merkezli enerji kaynaklarına ulaşılması ve bunların Batılı pazarlara ulaştırılmasına odaklanmış politikalar geliştirmemiştir. Kafkaslar, özellikle de Gürcistan ve Azerbaycan hem Rusya pazarına hem de Orta Asya'ya ulaşmada ve ticaret yapmada öncelikli bir konuma yerleştirilmiştir. Bölgesel işbirliği ve ticari/ekonomik bağlar bu anlamda öncelikli konular olarak değerlendirilmiştir. Bu ilişkiler ağının kurulması, bölgenin bir güvenlik tehdidi olmaktan çıkartılabilesinin gereği olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kafkaslar, Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİT) benzeri bölgesel girişimlerinin de merkezinde yer almıştır. Buradan hareketle, kültürel ilişkileri de içerecek biçimde işbirliğini şekillendirecek kurumsallaşmaya gidilmesi politikası bu dönemin ürünüdür. Türkiye'yi 2000'li yıllarda dış yardım alan ülke konumundan dış yardım yapan ülke konumuna taşıyan ve alanda görünür kılan Türkiye Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) gibi yapılanmalar da bu dönemde kurulmuş ve örgütlenmiştir (TİKA, 2010: 32).

Stratejik öneminin ötesinde hidrokarbon kaynakları (petrol ve doğalgaz) bakımından da Trans-Kafkasya zengin rezervleri ile önem arz etmektedir. Bölge Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde Avrasya'da kurulan enerji ve ulaştırma koridorlarının

kesiştiği noktada yer almaktadır. Bölge boru hatlarının geeeği transit yol üzerinde yer almakta olup Türkiye'nin savunduğu ve inşaat çalışmaları başlayan Bakü-Ceyhan boru Hattı bölgeden Türkiye'ye uzanmaktadır. Bu hat ileride Kazakistan ve Türkmenistan'dan ve hatta uzun vadede Özbekistan'dan Türkiye'ye uzanacak bir petrol ve doğalgaz boru hattı şeklini alabilir. Bölgenin zengin kaynakları göz önüne alındığında bölgedeki ticaret potansiyelinin de büyük olduğu ortaya çıkacaktır .

Bu konuyu Güney Kafkasya devletlerinden olan Azerbaycan üzerinden incelemiş olursak Azerbaycan ve Türkiye kardeş devletler olarak bilinir. Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı ilk devlet olarak tanıyan Türkiye olmuştur. Bu anlamda Türkiye'den Azerbaycan'a iktisadi alanda yatırımlar gerçekleştirilmiş, karşılığında ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı projesi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemlerde Azerbaycan petrol rezervlerini artık Avrupa pazarlarına çıkarma imkanları elde etmiştir. Ekonomik, siyasi, kültürel ve bir çok başka alanlarda Türkiye ile önemli antlaşmalar imzalanmıştır.

Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesiyle Türkiye, Azerbaycan dış politikasında özel bir yer edinmiştir. "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının baş köşesinde yer tutacaktır" diyen Elçibey Türkiye'ye verdiyi önemi ortaya koymuştur. Bu anlayış çerçevesinde Elçibey döneminde Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve stratejik ortaklık kurma politikası uygulanmıştır. İki lke arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik, ve eğitim alanında kendini gösterirken, Elçibey dönemin Başbakanı Özal'la görüşerek Türkiye'nin petrol işine girmesini istediğini belirtmiştir. Mart 1993'te Azerbaycan petrolünün Ceyhan'a aktarımını sağlamak için gizli bir antlaşma bile yapıldıysa da, Haziran ayındaki darbenin ardından iktidara gelen Aliyev yönetimi antlaşma süreçlerini durdurmuş, Türkiye de sürecin dışında tutulmuştur (Cafersoy, 2001: 126).

İlişkilerin gelişmesinde önemli dönemeçlerden biri Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihlerindeki 9 günlük Türkiye ziyareti olmuştur. Bu ziyaret sırasında, ilkin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Elçibey, 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır. 2 Kasım 1992'de Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmıştır (Kalafat, Aslanlı, 2006: 412).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması süreci ve bağımsızlık sonrasında Türkiye ile Azerbaycan arasında iktisadi ilişkiler konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İki ülke arasında çeşitli sahaları ihtiva eden ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmış ancak bu anlaşmaların büyük bir kısmına çeşitli sebeplerle işlerlik kazandırılmamıştır (Oğan, 2000: 75). 1 Kasım 1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 31 Temmuz 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe giren "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" ve 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" özellikle ikili iktisadi ilişkiler açısından önemli olmuştur (Kalafat, Aslanlı, 2006: 413).

2.2.3.Uluslararası Sistemlerden Kaynaklı Nedenler

Uluslararası toplum açısından 1989 sonrası sürecin önemi, eski Sovyet Bloku'nun çöküşü kadar, Orta ve Doğu Avrupa'dan Orta Asya ve Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyada yeni ve bağımsız ulusların tarih sahnesinde yerlerini almaları, demokrasiye yönelmeleri ve yeni bir dünya düzeninin oluşmaya başlaması idi. Böylece, soğuk savaş döneminin iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Orta Asya ve Kafkasları uzun bir aradan sonra dış dünyaya açtığı gibi, kısa zamanda genelde bütün bölgeyi, özelde ise Güney Kafkasya'yı dünyanın ilgi odağı haline getirmiştir (Elma, 2009: 89-90).

Bağımsızlığı takiben totaliter sistemden demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş yapan ve bir anlamda demokrasi deneyine giren Güney Kafkasya ülkeleri, bu geçiş döneminde idari, siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri açıdan büyük güçlüklerle karşılaşmış ve uzun süre bölgede istikrar sağlayamamıştır. Bu süreç büyük ölçüde 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Bölge, bugün de aynı sorunları ülkelere göre değişmekle birlikte, farklı ölçeklerde yaşamaktadır. Fakat, belirtmek gerekir ki, Güney Kafkasya'nın Sovyetler Birliği sonrası geçiş süreci ve bu süreçte yüzleştiği sorunlar da bir anda üstesinden gelinebilecek cinsten değildir. Çünkü, Adam Przeworski'nin "gerek iktisat, gerekse siyaset alanında geçmişten kesin bir biçimde

kopma girişimi” olarak tanımladığı “geçiş” olgusunun zorluklarını İspanya’nın anayasa yapımcılarından MiguelHerrero de Minon şöyle ifade etmektedir: “Dağılan Sovyetler Birliği’nin içinden çıkan devletlerin yüzyüze geldiği meydan okuyuşların tarihte daha önce herhangi bir benzeri kesinlikle olmamıştır. Ulusal kurtuluş ve otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş süreçleri olmuştur”. Ancak, totaliter bir rejimden (komünizmden) ve sosyalist bir ekonomiden piyasa sistemine ve demokrasiye geçiş yanında, “bütün... siyasi, ulusal ve ekonomik geçiş süreçlerinin üst üste gelmesi görülmemiş bir şeydir”(Elma, 2009: 199).

Bugün, genel olarak Güney Kafkasya’nın kaderine hükmeden faktörleri ve karşı karşıya bulunduğu sorunları bir kaç temel başlıkta ele alabiliriz: Bunları; demokrasinin kurumsallaşma sorunu, ekonomik sorunlar, etnik çatışmalar, güvenlik ve işbirliği konusu ve bölgedeki küresel rekabet olarak ifade edebiliriz. Fakat, bölgeyle ilgili olarak dünya kamuoyuna bu faktörler arasında enerji konusu dışında belki de en fazla yansıyanı, bölgedeki etnik çatışmalar olmaktadır. Bu nedenle, bu konu üzerinde burada kısaca durmak faydalı olacaktır. Evet, Güney Kafkas halkları- Azeri, Gürcü ve Ermeniler- uzun bir aradan, Çarlık Rusya’sı ile birlikte yaklaşık iki yüz yıl kadar süren Rus hegemonyasından ve koloni idaresinden sonra Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle, adına küreselleşme denen tarihin hızlı aktığı bir süreçte özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Fakat, “Ön Asya’nın Balkanları” nitelemesinin tam yerine oturduğu bu coğrafyada bağımsızlık da bölge halklarına tam anlamıyla demokrasi, huzur ve istikrar getirmemiştir (Elma, 2009: 199).

2.3. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKANIN ETKİLERİ

Haydar Aliyev’in iktidara gelme süreci, Rusya’nın Azerbaycan’da AHC iktidarını düşürmek için ortaya koyduğu 4 Haziran 1993 Gence isyanı ile başlar(Cafersoy, 2000;293).Ebülfez Elçibey’e karşı yapılan darbe sırasında Bakü’ye davet edilen Haydar Aliyev, 15 Haziran 1993’de Meclis Başkanı ve hemen ardından da 3 Ekim 1993’te yapılan devlet başkanlığı seçiminde yaklaşık yüzde 99 oy alarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Başkanı olmuştur (Aslanlı, Hesenov, 2005: 176).

Aliyev'in iktidara gelmesi ile, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Haziran 1993 Şubat- 1994 dönemini kapsayan Rusya'yı yatıştırma politikası, ikincisi ise Rusya'nın Azerbaycan'daki 'makul çıkarlarını' karşılayarak Rusya'yı kızdırmama politikasıdır (Cafersoy, 2001: 293).

Moskova'nın yeni lider Haydar Aliyev ile ne gibi bir bağlantısının olduğu ilk bakışta net olarak anlaşılamaz. Sovyet organlarında çalışmış, yaşı oldukça geçgin bir liderin Rusya gibi bölgesel bir güçle iyi geçineceği ümit ediliyor ve bu iktidar değişikliği Rusya'nın çıkarınaymış gibi görünüyordu. Önceleri Aliyev de kendini 'Moskova'nın adamı' olarak tanımlıyordu. Şubat 1993'te Rus politikacılar ve Batılı büyükelçilerle görüşmek üzere Moskova'ya gitmişti; bu ziyaretin ardından da Elçibey ona devletin kilit makamlarından birini sunmuştu (Baev, 1997;38). Nitekim, Aliyev iktidarının kurulması ile birlikte, Azerbaycan'ın dış politikasında köklü değişimler meydana gelmiştir.

Aliyev, Rusya ile aralarındaki tüm ilişkilerin güçlendirilmesi ve zayıflamış olan ilişkilerinin de yeniden geliştirilmesi gereğini vurgulamış; bunun yanında, 7 Eylül günü yapmış olduğu açıklama ile de ülkesinin BDT'ye girmek istediğini açıkça deklere etmiştir (Croissant, 1998). Rusya da bu gelişmeler karşısında bir jest yaparak KGB'nin eski başkanı VagifHüseynov'uBailov cezaevinden çıkarmıştır (Shorokov, 1996). Aliyev'in ilk icraatlarından biri de, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, Batılılarla imzalanması planlanan petrol sözleşmesinin tehir edilmesi olmuştur. Bütün bu gelişmeleri yakından izleyen Türkiye'nin ise, o sırada Elçibey'e desteği üstü örtülü de olsa, hala devam etmekteydi(Croissant, 1998).

Haydar Aliyev'in iktidara geldiği dönemde Azerbaycan dış politikasındaki en önemli sorunu, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesiydi.

İç politikada ise darbeci Albay Hüseynov ve Ağustos 1993'te "TalışMuğanCumhuriyeti"ni ilan ederek devlete karşı isyan başlatan Albay AliikramHümbetov bulunmaktaydı. Aliyev olayları kontrol altında tutmak için Rusya yanlısı Albay Hüseynov'u kendisinin sıkı denetiminde başbakanlık görevine getirmiştir (Aslanlı, Hesenov, 2005;40-41). Hüseynov'un Başbakanlığa atandığı haberi Moskova'ya hemen ulaştıktan sonra, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Moskova

destekli Lezgin ayrılıkçı hareketi Sadval'ın faaliyetlerine hukuksal olarak son verilmiştir. Moskova destekli olarak bağımsızlığını ilan eden güneydeki "TalışMuğan Cumhuriyeti" ise Elçibey'in iktidardan uzaklaşmasından hemen sonra kendiliğinden ortadan kalkmıştır (İşyar, 2004;470).

H. Aliyev iktidarının dış politika anlayışı da şu şekilde ifade edilmekteydi: “Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışmaması, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması”. Ayrıca Azerbaycan devletinin bölgesel ve uluslararası ilişkilerde aşağıdaki ilkeler doğrultusunda hareket edeceği gösteriliyordu (Hasanov, 1998;16):

- Her bir devletin diğer devletin bağımsızlığına; siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme yöntemlerine; demokratik yöntemlerle oluşturulmuş kalkınma stratejilerine saygıyla yaklaşması;
- Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde devletlerin sınırlarının zorla değiştirilmesine ve bağımsızlıklarının tehlike altına girmesine yol vermemek, bununla ilgili ortaya çıkan problemleri barışçıl yollarla çözmek;
- Uluslararası arenada sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkileri ortak çıkar ve karşılıklı güvenlik ilkeleri çerçevesinde geliştirmek;
- İki taraflı anlaşmalarda uluslararası hukuk kurallarına uygun davranmak;
- Ulusların kendi kaderlerini belirlemesine saygı göstermek, insan haklarını korumak;
- Teröre ve devletlerin güvenliğini tehdit edecek unsurlara karşı ortak mücadele etmek;
- Global sorunların çözülmesinde ortak çalışmalara katılmak.

Haydar Aliyev göreve gelir gelmez, 25 Haziran 1993'te Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe petrolün kullanılması konusunda SOCAR'ın Batılı petrol şirketleri ile yaptığı görüşmelere ara vermesi ve Azeri petrolünün Türkiye üzerinden

Akdeniz'e indireceği boru hattı projesinin iptal edilmesi talimatını vermiştir (Halk Gazetesi, 1994). Ardından 1993 Sonbaharında Rusya yetkilileri ile petrol görüşmelerine başlamış, 23 Ekim 1993'te iki ülke yönetimleri arasında yapılan anlaşma ile Rus şirketi Lukoil'a Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol çalışmaları yapma hakkı verilmiştir (İzvestiya, 1994). Yürütülen “yakınlaşma” politikası sonucu, 1994 başında Rusya Başbakanı Çernomırdin, Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle anlaşma yapmasına itiraz etmediklerini bildirmiştir. Nitekim, 4 Şubat 1994'te ise, SOCAR, Rus şirketi Lukoil'un Azerbaycan'ın kendi hissesinden %10 pay alacağını Konsorsiyum ortaklarına resmen açıklamıştır (Çelik, Kalaycı, 1999;107).

Bakü, İstanbul ve Huston şehirlerinde devam ettirilen görüşmelerde Konsorsiyuma Rusya'da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlenmiş ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Lukoil'a devredilmiştir. Yaklaşık üç yıl süren görüşmeler sonucunda, 20 Eylül 1994 yılında Bakü'nün Gülüstan Sarayında SOCAR ile AIOC arasında “Asrın Anlaşması” veya “Mega Proje” olarak adlandırılan “Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe yer alan Azeri, Çırag ve Güneşli yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma” imzalanarak ilgili bölgelerde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir (Sagheb, Cavaid, 1994;27).

Rusya 200 yıllık bir dönemde Kafkasya ve Hazar bölgesinde hakim güç olmuştur. 1992 sonlarından itibaren uyguladığı “Yakın Çevre Doktrini” ile yeniden Sovyetler Birliği dönemindeki arazilerini kontrolü altına almaya çalışmaktadır. Şöyle ki, “Mega Proje” gereği Batılı petrol şirketlerinin bölgeye yerleşmesi Rusya'nın çıkarlarına zıt düşmektedir. Bunu da Azerbaycan'da peş peşe yapılan darbe girişimleri (Kasım 1994-Suret Hüseyinov, Mart 1995-Ruşen Cavadov) ve Rusya Dışişleri Bakanlığının yaptığı açıklamalar kanıtlamaktadır. Her iki darbe girişiminde de Rusya'nın eli olduğu ifade edilmiştir (Respublika Gazetesi, 1995).

Haydar Aliyev iktidarına kadar Azerbaycan ile Türkiye arasında önemli adımlar atılmıştı. Buraya kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin 2 dönemi geride kalmıştı (Hesenov, 2003;139).

1) Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesi döneminden Ebülfez Elçibey'in devlet başkanlığına kadarki ara dönem;

2) Ebülfez Elçibey dönemi; İlk dönem, büyük ölçüde 1990 başından 7 Haziran 1992'ye kadar olan dönemdir. Bu dönem boyunca Azerbaycan'da 6 Mart 1992'ye kadar Ayaz Mütellibov, ondan sonraki 3 ay için ise Devlet Başkanı Vekili olarak Yakup Memmedov yönetimi söz konusu olmuştur.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri şu başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır:

- a) Siyasi İlişkiler;
- b) Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali Sorununun Çözümünde Türkiye'nin Rolü;
- c) İlişkilerde Enerji Konusu ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı;
- d) Askeri İlişkiler;
- e) Diğer İlişkiler.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini değerlendirebilmek için bu dönemin genel siyasi konjonktürünü ortaya koymak ve Azerbaycan'daki siyasi gelişmelerin en önemli dış aktörü Rusya'nın pozisyonuna kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü, zor siyasi koşullarda iktidara gelen Haydar Aliyev kendi dış politikasının genel çerçevesini belilerken Azerbaycan'ı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'yı esas unsur olarak dikkate almak durumundaydı. Rusya zaten AHC'nin Batı yanlısı politikasından kızgındı ve 4 Haziran darbesinin ardında da bu neden yatmaktaydı (Hesenov, 2003; 141).

Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından Azerbaycan dış politikasında iki farklı dönemin varolduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile bu bağlamda Türkiye ile yakınlaşma politikasını

sürdürme dönemi olarak nitelendirebileceğimiz Şubat 1994 döneminden günümüze kadar olan dönem. Batı ile yakınlaşmanın ilk işareti de Devlet Başkanı Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti olmuştur (Hesenov, 2003; 141).

Birinci dönem içerisinde, AHC iktidarının Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikasından kızgınlık duyan Rusya'nın yatıştırılması için bazı tavizler verilmiştir. Bu tavizlerin amacının Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskılarını azaltmak, Gence isyanında, Azerbaycan'ın güney bölgesindeki Lenkeran kentinde ilan edilen "Talış-Muğan Cumhuriyeti" sorunun çözümünde ve özellikle Karabağ savaşında Rusya'nın tarafsızlığını veya olumlu müdahalesini sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Aliyev'in Rusya'yı yatıştırmak için yaptığı ilk şey, Meclis Başkanlığı seçimi sırasında yaptığı konuşmada Rusya ile ilişkilere de önem verilmesinin gerektiğini dile getirmesidir (Cafersoy, 2000;22). Aliyev yönetimi, ardından 23 Haziran 1993'de Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin durdurulduğunu ve banka hesaplarının dondurulduğunu ilan etti (Azerbaycan Gazetesi, 1993).

Aliyev'in Rusya'yı dikkate alan ve bu ülkeyle tekrar yakınlaşmayı öngören politikası ilk dönemde Türkiye tarafından endişeyle izlenmiştir. Türkiye Azerbaycan'ın bu yönelişini önlemek ve Rusya'nın Azerbaycan üzerinde baskısını azaltmak için Aliyev yönetimine sıkı destek vermeye başlanmıştır. Türkiye devlet yetkilileri Bakü'yü ziyaret ederek Aliyev yönetimini tanıdıklarını belirten açıklamalarda bulunmuşlar. Bu bağlamda, 28 Ağustos 1993'de Bakü'de bir dizi temaslarda bulunan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk, Türkiye'ye dönüşünde, Ankara Esenboğa Havalimanında yaptığı açıklamada, "Türkiye'nin Azerbaycan'daki iç istikrarsızlığın giderilmesini, bu ülkenin karşılaştığı problemin çözümünün birinci koşulu olarak gördüğünü" belirterek, "Devlet Başkanı Elçibey'in görev süresinin bitimine ilişkin olarak yapılacak referandumun bu çerçevede olumlu bir adım olduğunu" söyledi (Atmaca, 1999;199).

Aliyev yönetimi de Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Rusya ile yakınlaşmasından duyduğu endişeyi gidermek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan Devlet Başkanlığını vekaleten yürüten Parlamento Başkanı Haydar Aliyev 8 Eylül 1993'de iki günlük ziyaret için Rusya'da bulunan Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'le Moskova'daki Türk büyükelçiliğinde bir görüşme yaptı. Görüşmeye

Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin ve Azerbaycan Dışışleri Bakanı Hasan Hasanov da katıldı. Çiller görüşmeden sonra gazetecilere yaptığı açıklamada, "Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesine seyirci kalamayız. Kardeş ülke Azerbaycan'a bu konuda her türlü yardımı yaparız. Rusya ile işbirliği için her türlü adımı atmayâ karar verdik" dedi (Atmaca, 1999;199). Aliyev de Rusya ile ilişkilerinin iyileşmesinin Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin bozulması anlamına gelmediğini belirterek, "Bizim Rusya ile ilişkilerimiz uzun yıllar sürdü, bunları kırmak, ayırmak olmaz" dedi (Atmaca, 1999;199). Aliyev'in bu açıklamasına rağmen Türkiye'nin Azerbaycan'ın Rusya'ya yaklaşma politikasından duyduğu endişe Kasım 1993'de Ankara'ya yaptığı bir ziyaret sırasında, Azerbaycan Dışışleri Bakanı Hasan Hasanov'a da iletildi (Fuller, 1996;8).

İlişkilerde asıl dönüşüm ise Şubat 1994'de Aliyev Ankara'ya karşılıklı yabancılaşmaya sona erdiren bir resmi ziyarette bulunması ile başladı. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu ziyaret aslında Aliyev yönetiminin Rusya'nı yaklaşma politikasından aşamalı olarak vazgeçtiğinin ve Batı ve bu anlamda Türkiye ile yaklaşmanın somut belirtisiydi. Aliyev 8-10 Şubat tarihlerinde gerçekleştirdiği iki günlük resmi ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'le 10 yıl süreli bir dostluk bir dostluk ve işbirliği anlaşmasının yanı sıra, ticaret, yatırım ve bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşmayı da imzaladı (Fuller, 1996;8). 9 Şubat 1994'de iki lider tarafından 10 yıl süre için imzalanan "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma"sı ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara sunulması konusunda AHC döneminde varılan mutabakatın geçerli olduğu onaylandı. Anlaşmada, taraflardan birinin üçüncü bir ülke veya ülkeler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğerinin "saldırının ortadan kaldırılması amacıyla gerekli önlemleri alması ve gerekli savunma tertiplerinin alınmasına önem verilmesi" hükmü yer aldı. Aliyev, anlaşmanın imza töreninden önce yaptığı açıklamada, Türkiye gezisi sırasında imzalanan anlaşma ve protokollerle iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını belirterek, "Türkiye ile dostluk ebedidir. Buna sadık olacağız, ilişkileri geliştireceğiz. Hiç bir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir" dedi (Atmaca, 1999;201). Bu ziyaretin ardından ilişkiler sürecinde bir iyileşme yaşanırken 29 Mart 1994'de Azerbaycan Dışışleri Bakanı Hasan Hasanov, İtar-Tass ajansına verdiği demeçte, ülkesinin Türkiye ile

ilişkilere çok önem verdiğini belirterek, "Bakü'de hangi hükümet olursa olsun, Türkiye sürekli müttefikimiz olarak kalacaktır" dedi (Atmaca, 1999;201).

Aliyev zamanında, Azerbaycan dünyanın birçok ülkesi ile ikili ilişki kurmuş, Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, diğer çok sayıda uluslararası kuruluş ile ilişkiler geliştirmiştir. Özellikle, Türkiye açısından baktığımızda, Aliyev göreve ilk geldiği sırada, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile önceden var olan iyi ilişkilerine, hatta kendisine Demirel tarafından sürekli yardım edildiği şeklinde iddialara rağmen, Türkiye ile ilişkilerde soğuma yaşanmıştır. Haydar Aliyev, ülkedeki Türkiye'ye yanlılarına baskı uygulamış, Türk yatırımcıların olanaklarını kısıtlamıştır. Ama bu çok uzun sürmemiştir ve Aliyev'in bunu Rusya'yı rahatlatma ve bu ülkeden kendisine yönelebilecek tehditleri azaltma amacıyla yaptığı iddia edilmektedir. Nitekim sonraki dönemlerde, Azerbaycan'da petrol ihalelerinde Türkiye'ye verilen pay artırılmış, Bakü'nün elektrik dağıtım ihalesi dâhil, çok sayıda önemli ihale Türk firmalarına verilmiştir. Yine de, iki ülkenin ilişkilerinin arzulanan seviyede olmadığı ve potansiyelinin çok altında olduğu açıktır (Atmaca, 1999;205).

Aliyev ülkenin dış politikasının temel istikametlerini bu şekilde belirlemiştir:

1. Ülke bütünlüğünün korunması;
2. Ekonomik, siyasi egemenliğin sağlanması ve korunması;
3. Milli menfaatlerin belirlenmesi ve korunması;
4. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması;
5. Azerbaycan menfaatlerinin korunması için gerekli ülkelerin belirlenmesi ve yakın ilişki kurulması;
6. Diğer ülkelerle de dengeli ve karşılıklı bir dış politika yürütülmesi olarak belirlemiştir(Hesenov, 2003;198-199).

Aliyev Dış Politikasının önemli hedeflerinden birisi de ABD ile olan ilişkileri geliştirmek ve Azerbaycan'a karşı yardımı yasaklayan 907. Madde'nin yürürlükten kaldırılması olmuştur. ABD Güney Kafkasyadaki Azerbaycan ve Ermenistan

arasındaki savaşı çözmeye çalışsa da kongrenin 24 Ekim 1992 yılında Azerbaycana karşı ekonomik ambargonun uygulamasını öngören 907. ek maddenin kabulü ABD'nin çabalarını çok kötü yönde etkilemiş oldu. Söz konusu 907. madde Azerbaycan dışında olan tüm eski ülkelere Özgürlüğü Destekleme Kanunu çerçevesinde ABD devleti tarafından mali yardım öngörüyordu (Cemilli, 2007;18). ABD'nin Azerbaycan hükümetine direkt yardımını yasaklayan 907. Maddenin kabulü ABD'nin Azerbaycan'a yönelik belirli politikasının olmaması; ülke hakkında yeterli bilginin olmaması neticesinde, ABD'deki Ermeni lobisinin önemli bir zaferi olmuştur. Azerbaycan hükümeti alabileceği yıllık 50–60 milyon dolarlık bir yardımdan yoksun kalmıştır ve SSCB'den ayrılan devletle içinde böyle bir yaptırıma maruz kalan tek devlettir (Karimov, 2007;105). Azerbaycan için 907. Maddenin içeriği ve anlamı ekonomik boyutundan daha çok önemli olmuştur. Zira 907. Madde ile Ermeni lobisi Azerbaycan hükümetine yapılacak ABD yardımını engellemekle kalmamış, aynı zamanda Dağlık Karabağ'daki çatışmada Azerbaycan'ın saldırgan taraf olarak kabul edilmesini sağlamış ve Karabağı Azerbaycan'ın dışında ayrı bir oluşum olarak gösterilmiştir. Fakat Aliyevin 1994 yılından itibaren başlayan ABD politikası artık etkisini göstermeye başlamıştı. 11 Eylül olaylarının ardından ABD'nin terörle mücadele kararına Azerbaycan da destek vermiştir. Bush yönetimi buna karşılık Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle uygulamaya konulan 907 sayılı ek maddenin yürürlüğünü durdurmuştur (İyikan, 2011;541).ABD Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'dan yana yer almış ve bu yasanın yürürlükten kaldırılması Azerbaycan-ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Dengeli bir dış politika izleyen Azerbaycan bağımsızlıktan sonra 1993–2003 yıllarında diğer ülkelerle de aktif bir işbirliği içinde olmakla beraber, Türkiye ile münasebetlerinin daha da gelişmesi ve stratejik ortaklığın derinleşmesi için yoğun bir politika izlemiştir. İç siyasette ekonomik ve demokratik gelişmeler sağlayan Azerbaycan'ın, dış siyasette de çok kutuplu ortamda denge kurma girişiminde başarılı olduğu ve büyük devletlerin etkili teşkilatların dikkatini ülkeye çekerek uluslararası hukuk normlarına uygun bir şekilde faydalı işbirliğine zemin yaratan bir politika izlediği görülmektedir (Babayeva, 2013;102).

2.4.TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ

III. İvan ile birlikte bir devlet olarak teşekkülünden sonra Rusya Osmanlı devleti üzerine siyasi olarak yönelişi de başlamıştır. IV. İvan ile birlikte Rusya'nın 1552'de Astrahan 1558 yılında Kazan'ın ele geçirilmesi Rusya'nın güneye doğru yayılmasının ilk somut göstergeleri olmuştur (Kurat, 1999;112). 17.yy boyunca durağan seyreden ve kendi iç problemleriyle uğraşan Rusya; yüzyılın sonuyla birlikte Çar I. Petro'nun aktif ve yayılmacı siyaseti üstlenmiştir. Bu dönemde Rusya karasının çıkış alanlarına yönelik faaliyetler yoğunlaşmış ve Petro Baltık'ta başarılı olduğu halde güneyde aynı başarıyı göstermemiştir. Güney'de Prut'ta Türklerden aynı darbe alan Rusya; Kafkasya'da İran'ı mağlup ederek bunu bir nebze telafi etmesini bilmiştir. Rusya güney siyaseti üç nokta üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya sahalarıdır. Belgrat Antlaşmasıyla Azak Kalesini Osmanlılardan alıp tarafsızlaştıran Rusya daha sonra burayı ele geçirmiştir (Kurat, 1999;112).

Türk-Rus ilişkilerin kırılma noktası 1774 Küçük Kaynakça antlaşmasıdır. Bundan sonraki dönemde Osmanlı ve Rusya arasındaki sorunların bu antlaşmanın maddeleri içinde mülahaza etmek mümkündür. Bu antlaşmayla Rusya yukarıda sözü edilen üç noktada tam başarı elde etmiştir (Caşın, 2002;90).

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı Türkler açısından tam bir felaket olmakla beraber Ruslar da arzu ettikleri başarıya, imzalanan Berlin antlaşmasıyla tam anlamıyla ulaşamamıştır. Her iki devlette karşılıklı olarak iç politikalarına etki etmeye çalışmışlardır. Osmanlı devleti bunda Rusya kadar başarılı olamamıştır. Rusya Ortodoksluğu Panslavizm ve daha sonra Ermenileri kışkırtma ve müdahaleunsuru olarak kullanmıştır (Kurat, 1999;353-354).

16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türk Hükümeti ile Sovyet Hükümeti dostluk, barış ve işbirliği antlaşmasını imzalamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya'sının yakınlaşmasını dönemin siyasi ve stratejik etmenleri sağlamıştır. İki ülkenin dış siyaseti aynen bugün olduğu gibi birbirine çok benzemektedir. Sovyet Rusya'sının topraklarının bir kısmı, Bolşevik İhtilaline son vermek ve Çarlığı yeniden canlandırmak isteyen dış güçler tarafından istila edilmişti. Türkiye de I. Dünya Savaşı sonrasında yabancı güçlerce kısmen kuşatılmıştı. Ancak haritalara yeni

adlarını yazdıran iki köklü devlet birbirlerine destek çıkararak zor durumdan kurtulmayı başarmıştır. Rusya ile Türkiye'nin Moskova Antlaşması'nı imzalanması ise iki genç ülkenin yakınlaşmasını sağlamıştır. Rusların Kurtuluş Savaş'ında Türkiye'ye maddi destekte bulunduğu bir gerçek. Her ne kadar antlaşmanın birinci fıkrasında tarafların "kendi ülkelerinde rejimin karakterini oluşturma konusunda özgür oldukları" belirtilse de, Rusların yardım yapmasının en büyük nedeni Türkiye'de komünizmi yayma çabalarından kaynaklanmıştır (Girgin, 2006).

I. Dünya Savaşı her iki gücünde sonu olmuş, yerlerine kurulan Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri başlangıçta dostane olmakla beraber daha sonraları karşılıklı güvensizliğe dönüşmüştür (Gönlübol, 1996;77-81).

Soğuk savaş dönemiyle Sovyetlerin ideolojisine bağlı yayılmacılık politikası Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer almasına sebep olmuştur. Türk Rus ilişkileri uluslararası bloklaşma içinde özellikle ABD'nin kaygılarıyla eş değerli olarak şekillenmiştir (Gönlübol, 1996;388-392).

Özetlemek gerekirse, 1960'ların ortasından itibaren Türk Rus ilişkilerinde normalizasyon olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönem başlamıştır. Normalleşmenin ilk elde sebebi Brejnev'in yumuşama doktrini'dir (Oran, 2003;770). Ancak, durumu sadece SSCB'nin "barış içinde bir arada yaşama" siyasetine Batı'nın olumlu bakmaya başlamasına ve bunun sonucunda Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelere bağlamak yanlış olur. Aslında Ankara-Moskova ilişkilerindeki süratli gelişme, Doğu-Batı ilişkilerinin çerçevesinin çok ötesine geçmiştir. Kuşkusuz Türkiye, Moskova'ya karşı bu yeni yaklaşımında, Batı ile dayanışmasının, bu çerçevedeki yükümlülüklerinin ve kendi güvenlik ihtiyaçlarının gereklerini yerine getirmeyi de ihmal etmemiştir(Kamal, 2004, Meyer, 2003;11).

Siyasi ilişkiler bağlamında da bu dönemde iki ülke arasında üst düzeyde pek çok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Dışişleri Bakanları düzeyinde Türk tarafından 1964, 1968, 1977 ve 1982 yıllarında, Sovyet tarafından da 1965 ve 1990 senelerinde ziyaretler yapılmıştır. Başbakanlar düzeyinde ise Türk tarafından 1967, 1978 ve 1986 yıllarından Sovyet tarafından da 1966, 1975 ve 1984 senelerinde olmak üzere karşılıklı üçer ziyaret olmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Sunay 12-21 Kasım 1969

tarikhlerinde, Sovyet Devlet Başkanı Podgorni 11-17 Nisan 1972'de ve Cumhurbaşkanı Özal da 11-16 Mart 1991 tarihlerinde karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bütün bunlar parlamentolar arası ziyaretler ile ardı arkası kesilmeyen teknik heyetlerin temaslarını de ekleyince ortaya çok yoğun bir tablo çıkmaktadır (Kamal,2004, Meyer, 2003;11).

2.4.1.Siyasi İlişkiler

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına, Varşova Paktı'nın ortadan kalkmasına, iki kutuplu Soğuk Savaş döneminin sona ermesine ve Batı ile dost olmaya çalışan Yeltsin-Kozirev hükümetinin, Rus siyasetine hakim olmasına kadar sürdü. Bu tarihten itibaren, siyasi, iktisadi, enerji ve askeri sahalarda, Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler, 10 yıl öncesine kadar tahmin edilemeyecek bir ivmeyle düzelmeye başladı. Hatta Soğuk Savaş döneminden daha fazla sayıda karşılıklı siyasi ziyaretler gerçekleştirildi.³

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ile Rusya arasında ilk resmi temas 20-22 Ocak 1992 yılında Türk Dışışleri eski Bakanı Hikmet Çetin'in Moskova'yı ziyaret etmesiyle başladı. Bu ziyaretin ardından Rusya Dışışleri eski Bakanı AndreyKozirev, Ankara'ya geldi ve ardından Çetin yeniden Rusya'yı ziyaret etti. 25-26 Mayıs 1993 tarihinde Moskova'ya giden dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, iki ülke arasından ilişkilerin hukuki temelini oluşturan "iki ülke arasındaki ilişkilerin temel prensipleri hakkındaki sözleşmeyi" imzaladı. Rusya eski Devlet Başkanı Boris Yeltsin de aynı yıl Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin toplantısına katıldı. Eylül 1993 tarihinde Moskova'yı ziyaret eden Türkiye eski Başbakanı Tansu Çiller, endüstri, yüksek teknoloji transferi, enerji ve taşımacılık konularına ilişkin Türk-Rus Ortak Çalışma Gruplarının kurulmasını öngören anlaşmayı imzaladı (Efegil, 2006;375).

Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na geçiş sırasında ülkenin dış politika algılamalarında bazı değişiklikler ortaya çıkmış, ülke coğrafyasında konuya ilişkin bazı tartışmalar yapılmıştır. İlk başlarda, Rusya'nın Orta Asya'nın Müslüman-Türk kökenli toplumlarından daha çok Slavik toplumlar ile ilgilenmesi taraftarı olan Batı-

³ 10 yıl içerisinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerin sayısı yaklaşık 16'dır.

yanlısı Reformistler, özellikle ekonomik politikalarındaki başarısızlıklar nedeniyle gözden düşünce, "Yeni Avrasyacılar" olarak adlandırılan grup etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bunlara göre, Rusya sadece Batı ile değil Çin, Hindistan gibi coğrafyalarla da yakın ilişkiler kurmalıydı. Özellikle ülkenin jeopolitiği, bu türden ilişkiler konusunda en önemli referans kaynağı olmalıydı. Bir süredir uzak çevreye yönelmiş olan Rusya dış politikası artık "Yakın Çevre"ye (NearAbroad) dönmeliydi. Bir süre sonra kendisi bir "Batıcı/Atlantikçi" Devlet Başkanı olan Boris Yeltsin de, "Realist/Avrasyacı" denilen kesimlerce ortaya atılan bu söylemi kullanmaya başlamıştır. Bu tartışmaların Türkiye'yi ilgilendiren yönü, "Batıcı/Atlantikçi" bakışın hakim olduğu dönemdeki Rusya'nın bu dünya içerisinde yer aldığı düşünülen Türkiye'ye yönelik dış politikasında rekabetten çok işbirliğini düşünmesinin normal olmasıydı. Yine bu türden bir yönelimde Rusya'nın dış politikasında gözünü ö dönemde " Doğu"da Türkiye'nin yakından ilgilenmeye çalıştığı Türk kökenli insanların yaşadığı eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nden çok "Batı"ya yöneltmesi gerektiği idi. Yeni "Yakın Çevre" dış politika anlayışıyla bu durum değişecektir (Sönmezoğlu, 2016;312).

Konuya ilişkin olarak 1992 yılında başlayan tartışma ve değerlendirmeler sonucunda "Yakın Çevre" kavramını da içeren yeni dış politika anlayışını yansıtan belge (konsept) 1993 yılı Nisan ayında Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Tuncer, Özcan ve diğerleri, 1998;446-456). Yine bu dönemde, esas olarak dış politika belgesini tamamlayıcı nitelikte olan yeni "Rus Askeri Doktrini" aynı yıl Kasım ayında kabul edilmiştir (Dağı, 1998: 88).

"Yakın Çevre" doktrini açısından Türkiye'yi en yakından ilgilendiren konulardan birisi de, "Yakın Çevre"nin esas olarak eski Sovyetleri Birliği toprakları olmasıdır. Bu yeni anlayış çerçevesinde Rusya'nın güvenliği bugünkü Federasyon sınırlarından değil eski Sovyetler Birliği sınırlarından başlamalıydı. Dolayısıyla Rusya Federasyonu, eski Sovyetler Birliği coğrafyası olarak bilinen bu topraklarda güvenliği için tehdit olarak gördüğü gelişmelere karşı, silahlı kuvvet bulundurulması ve kullanılması da dahil olmak üzere çeşitli yollarla müdahale edebilecekti. Özellikle bu coğrafyalardaki silahlı çatışmalar ve Rusya-karşıtı hareketler sona erdirilecek, bu zemindeki çatışmalar garanti altına alınacak, bu amaca yönelik olarak gerektiğinde

silahlı müdahaleye başvurulabilecekti. Bağımsız Devletler Topluluğu bu amaçlara ulaşılabilinmesi açısından değerlendirilecekti (Sönmezoğlu, 2016;312-313).

Yeni Rus dış politikası geçmişten gelen imparatorluk ve süper güç olma perspektiflerini kaybetmek istememiştir. Ancak Rusya'nın ekonomik, idari ve teknoloji yetersizlikleri dolayısıyla "alanında büyük güç olmak" stratejisini benimsemiştir. İşte "Yakın Çevre" Doktrini de bu ihtiyacın ürünüdür (Caşın, 2002;256).

Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasında ilgilendiği en başlıca bölgeler Kafkasya ve Orta Asya'dır. Bu anlayışa göre, Moskova'nın bu bölgelere yönelik olarak diğer ülkelerin her türlü müdahalesini engelleme amacında olması, bu iki bölge ile de yakından ilgilenen Türkiye açısından oldukça önemliydi.

Başlangıçta Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olan Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in görevde olması ve Başkan Bill Clinton'ın görevde bulunduğu bu yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin Rusya Federasyonu'nu (her şeye rağmen) bölgedeki istikrarın güvencesi olarak görmesi, aksi takdirde "Pandora'nınKutusu"nun açılacağı görüşünü kabul etmesi nedeniyle, Washington "Yakın Çevre" politikasına karşı bir duruş sergilememiştir. Ancak, 1994 yılı ortalarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri dış politikasında bu anlamda bir değişiklik gözlenmeye başlanmış, bu dönemden itibaren özellikle Güney Kafkasya politikaları çerçevesinde iki taraf karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Özellikle, Rusya'nın eski Sovyetler Birliği coğrafyasında kontrolü çeşitli yollarla tekrardan ele geçirmek istiyor olduğu yönünde bir görünüm verdiği gözlenirken, buna karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin ve diğer bazı Batılı ülkelerin de giderek NATO'nun "Doğu Avrupa'ya doğru genişlenmesi" politikasına yöneldikleri gözlenmiştir. Bu durum, haliyle Türkiye ile olan siyasi ilişkilere de yansımaya başlamıştır. Bir başka deyişle, Rusya'nın 1990'lı yıllarda, özellikle Güney sınırları boyunca "Yakın Çevre" bakış açısı çerçevesinde uygulamaya koyduğu Yeni Güvenlik Politikası'nın yöneldiği başlıca bölgesel aktörlerden birisi de Türkiye'ydi (Sönmezoğlu, 2016;313).

İki ülke arasında siyasi/askeri açıdan sözkonusu olan bu rekabetçi ve hasname sayılabilecek duruma rağmen ticari ve iktisadi ilişkiler oldukça iyi gitmekteydi. Bu

yıllarda iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerin hacmi 8-9 milyar dolar civarında olurken, Türkiye Orta Doğu bölgesinde Rusya'nın en önemli ticari ortağı haline gelmiştir. Ayrıca, PKK'ya karşı mücadelenin yoğunlaştığı bu yıllarda bazı Batılı müttefiklerinin silah satımı engeliyle karşılaşan Ankara, bu açıdan da Moskova ile (sınırlı da olsa) bir işbirliği gerçekleştiriyordu. 1995 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğini gerçekleştirmesi Rusya ile ticareti belirli bir ölçüde olumsuz etkilemekle beraber temel doğrultuyu değiştirmemiştir (Sönmezoğlu, 2016;314).

1998 yılında, Türkiye'nin baskısı sonucunda Suriye'den ayrılmak zorunda kalan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Ekim ayında Moskova'ya gelmesi üzerine iki ülke ilişkilerinde önemli bir kriz yaşanmıştır. Rusya Federasyonu Duması'nın Abdullah Öcalan'a siyasal sığınma hakkı verilmesi teklifinde bulunması, ülke yönetiminin bu görüşte olmadığını açıklamasına rağmen, iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir(Milliyet Gazetesi,1998) Öcalan'ın Rusya'dan ayrıldığıının anlaşılması üzerine kriz sona ermiştir (Milliyet Gazetesi,1998).

Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik ikinci askeri hareketini yoğunlaştırdığı 1999 yılının 4-6 Kasım tarihlerinde Başbakan Bülent Ecevit Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Sezer, Rubin ve diğerleri, 2002, 241-242). Konuya ilişkin olarak sivillerin ve mültecilerin kaderi ile insani nedenlerle ilgilendiklerini açıklayan Ecevit, Çeçenistan konusunu "Rusya'nın iç sorunu" olarak nitelemiş, Türkiye'nin olduğu gibi Rusya'nın toprak bütünlüğünü de desteklediğini açıklamış; buna karşılık Rusya da PKK'ya destek vermeyeceğini beyan etmiştir (Hürriyet, 1999). Görüşmeler sırasında terörizme karşı ortak davranma, Mavi Akım Projesi'nin sonuçlandırılması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin canlandırılması konuları da ele alınmıştır (Cumhuriyet, 1999).

Ülke içinde ve dünya kamuoyunda tüm desteklerini kaybetmiş Yeltsin, 1999 31 aralık yılbaşı konuşması için çıktığı tv programında istifa ederek yerini Putin'e devrettiğini açıklamıştır. Rusya Vladimir Putin'in hakimiyete gelmesiyle yeni bir döneme adım atmıştır. Putin, Yeltsin'in istifasına kadar 3 ay başbakanlık yapmış olsa da halk ve dünya kamuoyu tarafından pek de iyi tanınan birisi olduğu söylenemezdi. KGB'deki albaylık geçmişi, judodan bir çok spor dallarındakiyeteneği , genç liderin

'mutlak yükselişine' katkıda bulunan etkenler olmuştur. Putin "SSCB'nin yıkılmasından bu yana toplumu etkisi altına alan ve rahatsız eden "ulusal aşağılık kompleksi" ile mücadeleye girişmiş ve "Büyük Rusya"dan söz etmiştir. Bu konuşmalar halk arasında büyük yankı yarattı. Ayrıca ülkede durmadan devam eden iç savaş ve siyasi oyunlardan bıkmış olan halk Putin'i "birleştirici lider" olarak görüyorlardı. Bu dönemde devam eden Çeçenistan savaşı Putin için çok uygun zemin hazırladı. Putin'in popülaritesinin artmasında, onun tavizsiz, cesur, kritik zamanlarda inisiyatif almaktan çekinmeyen bir politikacı olduğu imajı da etkili oldu.

Sovyetler Birliği zamanında Rusya Ortadoğu'da etkin bir rol oynuyordu. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bölgedeki etkinliğini kaybetmiş, Putin'in hakimiyeti döneminde ise yeniden Ortadoğu'da eski gücünü elde etmiştir. Putin'in üçüncü kez koltuğa oturduğu zamanda Ortadoğu'da Arap Baharı'nın rüzgarları esiyordu. Rusya'nın Ortadoğu politikasındaki hedefi: büyük güç olabilmek adına Amerika'nın bölgedeki hâkimiyetinin azaltılması, bir taraftan Ortadoğu devletlerine silah satışı ve ucuz Ortadoğu petrol rezervlerine yatırım yaparak yeni ortaklıklar oluşturulmasıdır.

Rusya Başbakanı Putin'in Aralık 2004'teki Ankara ziyareti sırasında " taraflar arasında derinleştirilmiş çok boyutlu işbirliği çerçeve anlaşması"nın imzalanması ilişkilerin ilerlemesi için tarafların istekli olduğunun bir göstergesidir. 2009 yılında mesafeli seviyeli ortaklık olarak yol almaya başlayan ikili ortaklık bugün " stratejik ortaklık" seviyesine gelmiştir. İlişkilerin önemli boyutunu ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmaktadır. AKP iktidara geldiğinde Rusya, Türkiye'nin sekizinci en büyük ticaret ortağı durumundaydı. 2008 yılına gelindiğinde, ABD ve Avrupa'nın Türkiye'nin ticaretindeki toplam payı, ilk kez yüzde 50'ye düştü. Böylece Rusya Türkiye'nin en büyük ticari ortağı haline geldi (Koplay, 2013).

2000'li yıllardan sonra Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmeye doğru gittiğini söylemek mümkündür. Rusya özellikle, 2000'li yıllardan itibaren dünya sistemine ağırlık kazanma girişimlerinde bulunmuş, Putin, 1997 yazdığı "yerel doğal kaynakların stratejik açıdan yeniden yapılandırılması" konulu doktora tezindeki görüşlerini Devlet Başkanı olarak hayata geçirmeye başlamıştır. Türkiye ise bir taraftan AB ilişkilerini geliştirmiş, diğer yandan Orta Doğu, Balkanlar,

Kafkasya/Orta Asya bölgelerindeki etki sahasını genişletmiştir. Her iki ülke normalleşmeyi fırsata dönüştürmek için gayret sarfetmiştir (Küçükcan, 2012).Dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün 23-26 Şubat 2004'deki ziyareti sırasında Türk-Rus işadamları konseyi toplantısıyla iki ülke müteşebbisleri bir araya gelmişlerdir. Bu ziyareti 5-6 Aralık 2004'teki ziyareti izlemiştir. RF'nun Aralık 2006'da "Karadeniz Uyumu Harekatına" katılımı bölge güvenliğinin pekiştirilmesi açısından dikkate değer bir adımdır. Kısacası; 500 yılı aşan bir birlikteliğe sahip olan Türkiye ve Rusya, beş asır boyunca genellikle savaş meydanlarında karşı karşıya gelseler de değişen uluslararası konjüktürün gereği olarak kendi çıkarları doğrultusunda akla ve gerçekliğe veya realizme uygun ilişkiler üretmek zorunda olduklarını anladılar ki, şu an 20 yıllık dilimde enerjiden turizme, sağlıktan askeri malzemelere ve diplomatik ilişkiler gibi her konuda ilişkiler gerçekleştirmiş ve bir nevi stratejik ortak olmak istemişlerdir. Medvedyev'in "zaten Türkiye'yi bizler stratejik ortak olarak görüyoruz" sözüyle beraber ilerleyen yıllar içerisinde iki ülkenin ilişkilerinin artması ve gelişmesi sonucu ilişkilerin daha güven verici bir sürece doğru evrildiğini söylemek mümkündür (Koplay, 2013).

2.4.2. Ekonomik İlişkiler

Ekonomik planlama, Çarlık Rusyası'ndan Bolşevik devrimine ve buradan Marksist-Leninist ideoloji ekseninde oluşturulan 'Merkezi Planlama'ya; buradan denominasyon⁴ programlarına ve NEP'e;⁵NEP'ten Gorbaçov dönemindeki 'Glasnost (Açıklık)' ve 'Perestroyka (Yeniden yapılanma) ve 500 günlük finansal programlara kadarki süreçte hep varolmuştur ve tarih içerisinde bir gelenek olarak yer almıştır. Türkiye ise kuruluş tarihinden itibaren yeni modeller geliştirerek 1960'lı yıllardan itibaren devlet tarafından organize edilen Beş yıllık Kalkınma Planları'nı uygulamaya başlamıştır. Sermaye birikimi sorunu olan Türkiye için yine o dönemlerdeki bu uygulama, üstelik tarihsel bir deneyimi olmamasına rağmen, başarılı sonuçlar vermiştir.

⁴ Rusya tarihinde denominasyon uygulamaları 1400'lü yıllardan 1998 yılına dek 120'nin üzerinde geniş veya dar ölçekli olarak gerçekleştirilmiştir.

⁵ NEP - Novaya Ekonomiçeskaya Politika-Yeni Ekonomi Politikası 1921 yılında V.Lenin tarafından uygulamaya konularak ekonomik kaosu önlemeyi, üretimi arttırmayı ve proleter sınıfın daha rahat çalışma ve yaşamasına fırsat yaratmak amacıyla Pazar ekonomisi ile sosyalizmden oluşturulan karma bir politikadır.

Son dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinde en önemli ekonomik gelişme 1984 yılında imzalanan Doğalgaz anlaşması çerçevesinde, 1987'den başlamak üzere SSCB'den döviz karşılığında doğalgaz alımı başlamıştır. SSCB buradan elde ettiği dövizin %70'ini Türkiye'den mal almayı taahhüt etmiş; bu şekilde ikili ticari ilişkiler yasal bir ortamda başlatılmıştır. Ayrıca Türk Eximbank kredilerinin Türk müteahhitlik firmalarına kullandırılması yine önemli bir pazar kapısının açılmasını sağlamıştır. Birçok Türk firmasının bu kredileri kullanmak amacıyla Rusya, Kafkasya ve Urallar'da olası iş potansiyellerini araştırarak yeni iş olanaklarına ulaşmışlardır. Planlanan düzeyde tüm projelendirmelerin ve teknoloji transferlerinin gerçekleşmemesine rağmen bu krediler, Türk firmalarına BDT sınırlarında iş yapmanın cazibesini göstermiştir. 1990'lı yıllarda kredi garantisiyle tamamlanan pek çok proje, yerini yüksek riskli ve yüksek karlı yeni ancak belirsiz bir iş ortamına bırakmıştır. 1991'den sonra SSCB'nin verasetini üstlenen ve dünyanın en önemli yeraltı kaynaklarından oluşan bir zenginlik demetini kontrol eden Rusya Federasyonu, henüz kapitalist dünya koşullarını ve çalışma sistemini bilemediği için, mevcut nakit kaynaklarını, bir yandan renovasyona (kentlerde ve üretimde), diğer yanda kapitalist dünyanın lüks tüketim ürünlerine kullandı. Ancak, emisyon hacminin ve diğer finans araçlarının kontrolsüz kullanımı, sosyal hizmetler hariç pek çok alanda genişletilerek devam ettirildi. Oysa, SSCB üretim sisteminde Birliği oluşturan tüm bölgelerin eşit paylaşımı ile çalışma koşulları ve ekonomik kalkınma için gelirin de eşit dağılımı amacıyla SSCB'nin bulunduğu büyük coğrafik alanda hemen her bölgede üretime katılım söz konusuydu (Kılıçbeyli, 2001;28-29).

Rusya Federasyonu (RF), Türkiye'nin en yoğun ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerden biridir. İhracat yapılan toplam 236 ülke ve serbest bölge içerisinde, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Irak'ın ardından 5.sırada, ithalat yapılan toplam 224 ülke ve serbest bölge arasında ise (yine AB üyesi ülkelerin ayrı ayrı dikkate alınması halinde) 1. sırada bulunmaktadır. 2000 yılında Türkiye ihracatında 9'ncu sırada yer alan Rusya Federasyonu 2003 ve 2004 yıllarında 8'nci sıraya yükselmiş, 2005 yılında tekrar 9'ncu, 2006 yılında ise 6'ncı, 2007 yılında 5'nci sıraya yerleşmiştir. İthalat alanında ise 2000 yılında 4'ncü sırada, 2004 ve 2005 yılında 2'nci, 2006 yılında ise ilk sıraya yükselmiş, 2007 yılında ilk sırayı korumuştur(TEPAV;2007: 3).

Türkiye Ekonomi Politikalar Vakfı'nın (TEPAV) bildirisine göre, Rusya'ya yapılan Türk yatırımları, 1998-1999'da yaşanan kriz sonrasında artış göstermiştir. Devalüasyon ve uygulamaya sokulan ithal ikameci politikalar yüzünden Türk firmaların ihracatında bazı zorluklar belirmiştir. Bu durum onları, ihracat yapmak yerine doğrudan yatırım yapmaya yöneltmiştir(TEPAV, 2007: 3).

Son yıllarda iki ülke arasındaki yıllık ticaret hacmi ortalaması otuz milyar dolar civarındadır. Bu toplam hacimde ihracat payı itibariyle Rusya lehine çok belirgin bir dengesizlik sözkonusudur. Bir başka deyişle Türkiye'nin Rusya'dan ithalat bedeli ihracatının yaklaşık 3,5 katıdır. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının temel kalemleri tekstil, gıda ve otomotiv ürünleridir. Bu ülkeden ithalatın temel kalemleri ise doğalgaz, petrol ve petrol ürünleri ile demir-çelik olmaktadır. Doğalgaz ve petrol kalemleri toplam ithalatın yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. Bu da Türkiye'nin enerjide Rusya'ya bağımlılığının açık bir göstergesidir. Türkiye'nin ticari partnerleri arasında Rusya Federasyonu Almanya'nın ardından 2. sırada, Rusya'nın ticari partnerleri arasında ise Türkiye 8. sıradadır (DSA;2015).

2011 yılında her iki ülke vatandaşlarına karşılıklı olarak vize muafiyeti tanınmasıyla iki ülke arasındaki turizm faaliyetleri ve genel anlamda seyahatler de artmıştır. Rus kökenli turistlerin sayısı sürekli artış göstermiş ve bu artış şimdi de devam etmektedir.

2010 yılından itibaren, Rusya ve Türkiye arasındaki ticarete ulusal para birimleri kullanılmaya başlanmıştır. Şu anda, Rusya'da çalışan 5 Türk bankası (Ziraat Bankası, Deniz Bank, Yapı Kredi, Garanti Bankası, İş Bankası) işlemlerinin bir kısmını Ruble ile yapmaya başlamışlardır. Hazine Müsteşarlığı'nın açıkladığı bilgilere göre bu bankaların toplam yatırım tutarı 183 milyon dolardır. Ayrıca, Rus-Türk yatırım bankasının açılması ve Rus bankalarından birinin şubesinin Türkiye Cumhuriyetinde açılması ile ilgili görüşmeler sürmektedir (TEPAV,2007: 4).

Öte yandan, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını 2/3'ünü karşılayan Rusya, bu yıllarda başta Rusya-İsrail ortak yapımı olan saldırı tipi "Erdoğan" helikopterleri olmak üzere TSK'nın silah alımları ile de ilgilenmekteydi. Bu çerçevede, çeşitli projeler açısından ortak yapımı ve/veya üretip üçüncü ülkelere ihraç seçenekleri de görüşmelere konu olmaktaydı. Ayrıca görüşmelerde ileride Ankara'nın Rus doğalgazının ve petrolünün

Batı pazarlarına taşınmasında Moskova ile işbirliği yapabilmesi ihtimali de değerlendirilmekteydi (Sönmezoğlu, 2016;693).

2.4.3.Rusya Federasyonu'nun Transkafkasya'ya yönelik dış politikasının Türkiye'ye etkileri

Güney Kafkasya, Rusya açısından baktığımızda kuzey-güney koridoru, Rusya'yı Türk boğazlarına, Akdeniz'e ve Basra körfezine ulaştıracak hattır. Rus ordusu Güney Kafkasya'ya ilk defa I. Petro döneminde Hazar'ın batı sahilindeki Derbent geçidinden girmiştir. Hazar denizi ve bu hat Rusya'yı Türkmenistan-Afganistan-Pakistan veya İran üzerinden sıcak denizlere taşıması düşünülmüştür. Tabii ki bugün en önemli kuzey-güney koridoru Gürcistan-Ermenistan ve İran hattıdır. Kafkasya, Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında geçit köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar Denizine kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz-Boğazlar-Akdeniz yolu ile Suveyş kanalına inebilmesine imkan sağlaması yönünden de Rusya'nın stratejik menfaatleri açısından önemli jeopolitik bir bölgedir (Çelikkpala ve Veliyev, 2015;15).

Rusya'nın Transkafkasya politikası Rusya'nın iç politikası, "arka bahçe" politikası olarak da tanımlanır. Rusya'nın Kafkaslar'daki en önemli iki amacı Hazar Havzası ve genel olarak Kafkasları siyasi anlamda kontrol altında tutmak, yani "arka bahçe" olarak kullanmaktır. Hazar enerji kaynakları başta olmakla bölgedeki enerji kaynaklarının işletilmesine söz sahibi olarak bu ülkelerin ekonomilerini Rusya'ya bağımlı hale getirmek de hedeflerinden biridir. Rusya'nın enerji politikası konusunda başta ilgi çeken ülke Azerbaycan olarak değerlendirilir. Aynı zamanda Rusya'nın dikkati Gürcistan üzerinde de yoğunlaşmıştır. Güney Kafkas ülkeleri arasında Ermenistan ister siyasi, ister ekonomik alanda da Moskovaya bağlanmış durumdadır.

Kafkaslar, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde Rusya açısından en sorunlu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Gürcistan ile Azerbaycan, BDT'ye en son üye olmakla birlikte BDT ülkeleri arasında en Batı yanlısı ülkeler olarak tanınmaktadır. Nitekim, eski Sovyet topraklarında kurulan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve

Moldova'nın baş harflerini vererek oluşturduğu GUAM Teşkilati, Moskova için tehlikeli bir kuruluş niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan bölgeyi sorunlu hale getiren bir başka neden, başta Abhazya, Güney Osetya ve Karabağ olmak üzere bazı sorunlu bölgelerde çatışma alanlarının bulunmasıdır (Kamalov, 2008;102).

Güney Kafkasya'daki devletler, biçimsel olarak siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, dış politikalarında her zaman Rusya faktörünü düşünmek durumundadırlar. Örneğin 3 Haziran 1996'da Yeltsin'in, Rusya'nın Kislovodsk şehrinde Güney Kafkasya'daki üç devletin cumhurbaşkanlarıyla Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlerinin başkanlarını kendi inisiyatif çerçevesinde bir araya getirebilmesi, Moskova'nın bölgedeki ağırlığını göstermiştir (Tanrısever, 2012;389).

Rusya'nın günümüzde de izlediği politikalarda Güney Kafkasya için hassas davrandığı gözlenmektedir. Rusya'yı bu sefer harekete geçiren sebep ise, Soğuk Savaş'ın Rusya aleyhine sonuçlandığını açıklayan hipotezlerden biri olan, Rusya'nın eski Sovyet sisteminden devraldığı ekonomik güçsüzlüğü ve bu anlamda yakın çevresinde uğradığı etki kaybıdır. Bölgede kendini hissettiren Amerika varlığı/etkileri de Rusya'yı tedirgin etmektedir. Rusya'nın kararvericileri, özellikle Kosova örneğini öne sürerek Sırbistan'a, veya Afganistan ile Irak'a saldırılar düzenleyen ABD'nin, gelecekte Dağlık Karabağ'ı, Çeçenistan'ı ya da bölgede yaşanan herhangi bir uyuşmazlığı öne sürerek Rusya'ya veya yakın çevresine benzer bir saldırıda bulunabileceğinden endişe duymaktadırlar (İşyar, 2004;73-74).

Rusya Federasyonu'nun, Güney Kafkasya politikası, Rus dış politika doktrinlerindeki temel değişimlerden büyük oranda etkilenecek oluşmuştur. Rusya Federasyonu'nun 1994'ten itibaren Güney Kafkasya politikasında büyük ölçüde sertleşme olmuştur. Bu sertleşme ve aktif dış politika arayışları aslında, Rus dış politikasının, geleneksel ana hedefleri olan; sıcak denizlere inmek, Ortodoks halkın birliği ve Rus milliyetçiliği, ekonomik çıkarlar, petrol boru hatları, Hazar Denizi'nin statüsü de dikkate alınarak yeniden üretilmesi idi. Yeniden politika üretme sürecinde, bölgede temel rakip olarak, Türkiye görülüyordu. Bu durumda, Rusya'nın Güney Kafkasya politikasını belirleyen temel unsur, Türkiye'nin yakınındaki Güney kanadını (Ermenistan ve Azerbaycan) askeri açıdan güçlendirmek ve Türkiye'yi

bölgenin dışında tutmak oldu. Bu amaçla; Türkiye sınırında, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da askeri üsler edinmek, bölgede Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)'nın Kuzey Kafkasya Kanat Bölgesi için belirlediği sınırların çok üstünde askeri yığınak yapmak, Türkiye'yi Dağlık Karabağ barış sürecinden ve bölgeden uzak tutmaya çalışmak gibi politikalar izlendi (Demir, 2003;91). Moskova, ayrıca Kafkasya politikasında, bölgedeki istikrarsızlığı ve çatışma ortamını kendi çıkarları için kullanma yoluna gitti (Lepingwell, 1994;77).

Rusya'nın Güney Kafkasya politikasını, onun genel stratejisinin bir parçası olarak görmek ve değerlendirmek gerekir. Güney Kafkasya, özellikle, Azerbaycan, Türkiye ve İran ile buluşma noktası, Orta Asya'ya açılan bir kapıdır. Petrol zenginliği ise belki hepsinden de önemlidir. Nihayet, Rusya bu bölgeyi, Türkiye'nin etki alanına bırakarak, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine örnek teşkil etmesini istememektedir. Rus dış politikası bu doğrultuda oluşturulmaktadır. Bu nedenle, Güney Kafkasya bölgesinde kendi yarattığı siyasi ve etnik tırmandırmaları bahane ederek, mevcut uluslararası antlaşmaların hilafına, Güney Kafkasya bölgesine yeniden Rus güçlerini yığmaya çalışmakta olduğu bilinmektedir. Ermenistan'da Rus askeri üslerinin mevcudiyeti ve bu üslerin baskı sonucu, Gürcistan tarafından da kabulü Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir (Şen, 2008;72).

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası Rus siyasi partilerinin dikkatini çok az çekmektedir. Bu partilerin programlarında Türkiye NATO kapsamında dikkate alınmaktadır. 2012 yılı başkanlık seçimleri öncesi Birleşik Rusya'nın (EdinoyRossii) parti programında, dış politika önceliklerinde eski Sovyet bölgesinde entegrasyon programlarının uygulanması gerektiği ifade edilmiştir (Rusya Gazetesi, 2012). Dış politika konusunda ise birkaç cümle ile yetinilmiştir. Parti görevlileri daha çok bu konularda Vladimir Putin'in makalelerine öncelik vermektedir. Putin'in "Rusya ve Dış Dünya"(Rossiya i Vneshniy Mir) (Moskova Haberleri Gazetesi, 2012) başlıklı makalesi tam anlamıyla Rusya'nın dış politikasını ve öncelikle Rusya'nın NATO ile ilişkilerine değinmektedir (Korotişev, 2013).

1990'lar boyunca Rusya'nın Kafkaslardaki etkisi azalırken, Türkiye'nin etkisi artmıştır. Rusya'nın bölgedeki dış politika önceliği, özellikle de Çeçenistan ve Dağıstan'daki sorunlar nedeniyle Kafkaslardaki istikrarını sağlamaktı. Rusya'nın

bölgede diğer bir dış politika önceliği ise, enerji kaynaklarının kontrolü meselesiydi. Moskova Kafkaslarda etkinliğini devam ettirmek için bölgede var olan diplomatik ve askeri potansiyelini kullanarak yürütmeye çalışmıştır. Hazar Denizinin enerji kaynaklarını kontrolde tutmak için Hazar Denizinin hukuksal statüsü üzerinde Kafkaslar üzerinden geçebilecek boru hatlarının bloke edilmesi ve bu boru hatları güzergahına yakın yerlerde devam eden çatışma bölgelerinde askeri varlığını kullanmıştır (Karayev, 2013).

Rusya Kafkasya'da etkinliğini koruyabilmek ve diğer güçlerin yayılmacılığını engellemek için özellikle askeri anlamda güçlenmeye ağırlık vermiştir. Rusya, Ermenistan'da bulunan 201. askeri üssündeki bedelli asker sayısını son 6 ay içerisinde iki kat artmıştır, üsse, S-300 hava savunma sistemleri ve MİG-29 avcı uçakları yerleştirmiştir. Bununla Rusya güney sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır (Ayzeman, 2013).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede en önemli oyuncularından biri olan Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerinde önemli mesafe almıştır. 1990'lar boyunca Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarında en önemli destekçisi olmuş, 1996'dan itibaren de Türk askeri danışmanları Azerbaycan ordusunun oluşturulmasında ve eğitiminde önemli rol üstlenmiştir. Gürcistan ile olan ilişkilerde de Ahıska Türkleri'nin vatana dönüş meselesi ile Abhazya sorunu gibi meseleler pazarlık konusu olsa da, 1998'de Türkiye ile Gürcistan arasında askeri alanda işbirliği gerçekleşmiş ve Türkiye Gürcistan ordusunun modernizasyonunu üstlenmiştir (İzvestiya Gazetesi, 2013).

Türkiye'nin 1990'lardan itibaren Hazar havzasının enerji kaynaklarını Kafkaslar üzerinde Türkiye'ye ve dünya piyasalarına taşınması konusundaki Rusya ile olan mücadelede başarılı olmuştur. Haziran 2006'ya gelindiğinde Türkiye dünyanın ikinci en uzun petrol boru hattı projesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin bölgedeki diğer bir başarılı hamlesi de Temmuz 2007'de faaliyete başlayan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı olmuştur. Türkiye kendi iç tüketiminin dışında Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinde transit dağıtımının yapılması için Trans-Anadolu Boru Hattı Projesinin gerçekleşmesi için Azerbaycan ile önemli ilerleme sağlamıştır(MFA, 17 Mayıs 2013)

Kafkasya'da uzun süre devam eden Rus-Türk rekabetinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye kazanan taraf olmuş, enerji kaynakları ve bölgede müttefik ülkeler konusunda Türkiye ilerleme sağlamıştır. Türkiye'nin bölgedeki dengeleri bozmayarak izlediğin politika Rusya tarafından fazla tepkiyle karşılanmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DAKİ BÖLGESEL ENERJİ POLİTİKASI

3.1. PETROL VE DOĞALGAZ BORU HATTI PROJELERİ

1991'den başlayarak günümüze kadar devam etmekte olan Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki petrol ve doğal gaz araştırmaları sonucu burada 4 milyar tonun üzerinde petrol ve 1100 milyar m³ e yakın doğal gaz rezervleri olduğu tahmin edilmektedir (TİKA,1992;5-6). Bu petrol rezervlerinden 572 milyon tonu keşfedilmiştir. Ayrıca, 1999 yazında Şah-Deniz'de Hazar açısından rekor olan doğal gaz yatakları keşfedilmiştir. Bu yataklarda yaklaşık 1 trilyon m³ doğal gaz rezervinin varlığından söz edilmektedir (Aras, 2001;41).

20 Eylül 1994'te imzalanan anlaşma gereği Azerbaycan 2010 yılına kadar 60-70 milyon ton arasında petrol üretme kapasitesine ulaşacaktır. Ülke içinde yıllık yaklaşık 10 milyon ton petrol tüketilmektedir. Böylece ihraç edilecek petrolün miktarı yaklaşık 60 milyon ton olacaktır. Buna bir de Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazının her yıl daha da artan üretimi eklendiğinde asıl sorun o zaman ortaya çıkmaktadır: Azerbaycan, Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının dünya pazarına nasıl taşınacağı sorunu. Günümüzde tartışma daha çok petrol üretiminin paylaşılması değil, üretilen petrolün hangi yolla yada yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağı konusundadır. Petrol boru hattının ekonomik olmaktan daha çok politik bir konu olması, sorunun çözümünü daha da güçleştirmektedir (Hasanov, 2003;88-89).

Azerbaycan petrollerinin dünya gündemine girdiği günlerde, petrolün taşınması için 7-8 güzergahın gündeme gelmesine karşın bunlardan ilk başta yalnızca beş tanesi resmi olarak görüşülmüştür (Halk Gazetesi, 1997).

- 1.Kuzey hattı: Bakü-Novorossiysk
- 2.Batı hattı: Bakü-Supsa
- 3.Güney hattı: Bakü-İran
- 4.Doğu hattı: Afganistan ve Pakistan

Şekil 1 Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Bunlardan ikisi Bakü-İran ve Bakü-Pakistan hatları gündeme geldikleri ilk günden büyük tepki toplamışlardır. Bakü-İran hattı ile Azeri petrolünün İran üzerinden Basra Körfezi'ne ve oradan da tankerlerle tüm dünyaya sevki mümkündür. Ancak bu öneriye neredeyse tüm önemli ülkeler karşı çıkmaktadır. Özellikle Amerika, İran'a böyle bir koz verilmesinden fevkalade endişe duymaktadır (Finans Forum, 1998).

Son olarak 9 Ekim 1995'te Bakü'de erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa güzergahları belirlenmiştir. 18 Ocak 1996'da Kuzey boru hattına ilişkin olarak Moskova'da, 8 Mart'ta 1996'da ise Batı boru hattına ait Tiflis'te anlaşma imzalanmıştır (Çandar, 1998).

Hazar Havzasında üç önemli petrol ve doğal gaz merkezi bulunmaktadır;

- a) Azerbaycan Petrol yatakları
- b) Kazakistan'ın Tengiz Petrol yatakları ve
- c) Türkmenistan'ın doğalgaz yatakları

Eğer, İran Hazar'daki petrol yataklarını işletirse, Hazar'da dördüncü petrol ölgesi gelişmiş olur. Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki askeri gücü, Hazarı mevcut petrol boru hattıyla birleştiren boru hattının işler durumda olması, Hazar Petrollerinin batıya taşınmasında Rusya'ya büyük bir avantaj sağlamaktadır. Hazar petrollerinin dünya pazarlarına taşınması sahasında Rusya'nın en önemli rakiplerinden biri olan Türkiye, petrolün ülkenin güney doğu bölgesindeki mevcut boru hattıyla Akdeniz'deki Türk limanlarına taşınmasını teklif etmektedir. Ancak, Ankara, uluslararası konsorsiyumu boru hattının güvenliği konusunda ikna edebilmek için Güneydoğuyla ilgili problemi çözömlemesi gerekmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam eden savaş, Türkiye'nin ümitlerini zayıflatmaktadır. Çünkü, Türkiye ile Azerbaycan arasında yapımı düşünölen boru hattının geçeceği yerler şu anda Ermeni işgali altındadır. Petrol boru hattının Ermenilerin işgali altında olan topraklardan geçmesini önlemek için, onu İran topraklarından geçirmek gerekir. Ancak, uluslararası konsorsiyumda söz sahibi olan Amerika, boru hattının şu veya bu şekilde İran'dan geçmesini istemiyor. Bu durumda, Türkiye-Azerbaycan boru hattı kısa vadede çekiciliğini kaybetmiş durumdadır. Ürettikleri petrolü uluslararası pazarlara taşımak zorunda olan batılı şirketler ya Rusya ile işbirliği yapmak veya problemlerin çözümü için daha uzun zaman beklemek zorunda kalacaktır. Tıpkı, Amerika'nın Chevron şirketi gibi, Beklemek ise, petrol yataklarına milyarlarca dolar yatıran şirketlerin işine gelmemektedir (Aslan, 2005;61-62).

Hazar Denizi'nin bulunduğu kuzeybatı Asya, Avrasya coğrafyasının merkezinde bulunmaktadır. Yüksek rezervli doğal gaz ve petrol kaynakları bölgesel ve uluslar arası dikkatlerin bölgeye çevrilmesine yol açmıştır, bu da çok karmaşık bir jeopolitik durumun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle bölgedeki zengin hidrokarbon yataklarının bulunup kullanıma hazır hale getirilmesinde beş Hazar ülkesiyle beraber bir çok uluslararası aktörün etkin olduğu söylenebilir. Hazar etrafında Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi dört büyük nükleer güç bulunmaktadır. Bölge ayrıca 11 Eylül'den bu yana uluslararası terörizme karşı yürütölen savaşın da ortalarında yer alıyor. Bu faktörler sadece bölge içi rekabete neden olmakla kalmamış, dışarıdan müdahalelerin de kendini gösterdiği gergin bir jeopolitik ortamın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgenin petrol rezervleri aşağı yukarı Kuzey Denizi'ndeki petrol rezervleri kadar olup küresel enerji güvenliği için

stratejik öneme sahiptir. Dünyanın en önde gelen enerji tüketicilerinden biri olan AB bölgesel gelişmelere sırt çeviremez. Bölgede enerji güvenliği açısından istikrar ve düzenin hakim olması AB'nin çıkarları doğrultusundadır (Aras, 2005).

3.1.1.Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi

Azerbaycan'ın büyük enerji kaynakları, hızla büyüyen ekonomisi ve Türkiye ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkileri ile dünyaya açılmaktadır. Azerbaycan Türkiye ile birlikte bugüne kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu gibi dev projeleri hayata geçirmiştir. Şimdi ise taraflar TransAnadolu gaz boru hattı projesi ile Türkiye'yi baştan başa geçerek Avrupa'yı Bakü'ye bağlayacak büyük bir hattı gerçekleştirmektedir. Her iki ülke bir yandan BTC, BTE, BTK gibi uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket ederek uluslararası kamuoyunda birçok sorunu birlikte göğüslemiştir (Ruinten, 2005;27-28).Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki zengin petrol yataklarından özel sektör kuruluşlarının ağırlıkta olduğu bir yabancı konsorsiyum tarafından çıkarılacak petrolün, enerji tüketiminin yoğunlaştığı sanayileşmiş batı ülkelerine aktarılması amacıyla güvenli bir boru hattına gereksinim duyulmuş ve bu amaçla Gürcistan Cumhuriyeti üzerinden ülkemize uzanan bir boru hattının Ceyhan'dan Akdeniz'e ve dolayısıyla dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmıştır. Buna yönelik proje, petrolün kaynağı, geçiş ülkesi ve nihai varış noktası itibariyle “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC Projesi)” olarak adlandırılmaktadır. Konuya ilişkin olarak neredeyse 10 yılı bulan yoğun bir hazırlık sürecinin sonucunda, nihayet fiili müzakerelere başlanabilmiş ve bizim de katıldığımız, aralıksız yaklaşık 2 yılı bulan çetin müzakereler eşliğinde BTC Projesi'ne ilişkin anlaşmalar imza aşamasına gelebilmiştir. Sürecin bu denli uzun sürmesinde, Proje'nin “ekonomik” olmaktan ziyade “siyasi” yönünün öne çıkması ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Rusya Federasyonu (RF) arasında “taktik çıkışlara” bağlı kalması rol oynamıştır (Şükrüoğlu, 2004;16).

Projeyle, Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısındaki petrol yataklarından, Tiflis yoluyla ülkemizin Ceyhan sahiline günde 1 milyon ton kapasitede petrol taşıyacak bir boru hattı inşa edilmiştir. Proje'nin resmi açılışı, Temmuz 2006 itibariyle Ceyhan terminalinde uluslararası boyutta katılımı gerçekleştirilmiştir ve Orta Asya ve Kafkas bölgesindeki enerji kaynaklarının dünya piyasalarında ulaştırılmasında Rusya'nın fiili tekeli kırıan ilk proje olmak itibariyle de stratejik açıdan fevkalade önem taşımaktadır (Çal, 2008;91).

Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesi kapsamında, Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulacak bir boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere Bölge'de üretilecek petrolün Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmaktadır. Bu kritik proje, petrolün uluslararası piyasaya ihracı için kullanılacak emniyetli bir taşıma sisteminin tesis edilmesini amaçlamaktadır. Kaldı ki, söz konusu proje ile hem ekonomik açıdan uygun hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sistemi kurulmuş olacaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en kritik ayağını oluşturan BTC HPBH ile hem Türkiye'nin jeopolitik önemi artacak hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarına katkı yapılacaktır. Proje ile, Azerbaycan, dünya genelinde sayılı üreticiler arasına girerken, Gürcistan da en önemli geçiş ülkesi olarak ön plana çıkacaktır. Çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda da pek çok kereler vurgulandığı üzere, hattın geçeceği güzergah Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacak ve her şeyden önemlisi bu Proje, Bölge ülkelerinden dünya pazarlarına ham petrol ve doğal gaz nakledecek diğer boru hattı projelerine de öncülük edecektir(BTC HPBH Proje Direktörlüğü, 2016).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Türkiye kesiminin müteahhitliğini üstlenen BOTAŞ, altı ay içinde temel mühendislik çalışmasını tamamlamış, 19 Haziran 2001'de başlatılan detay mühendislik çalışmasını da da 28 Ağustos 2002 tarihinde sonuçlandırmıştır. BOTAŞ, üçüncü ve son aşama olan arazi temin ve inşaat çalışmalarını, 10 Eylül 2002 tarihinde resmen başlatmıştır. Bu aşamaları 18 Eylül 2002'de Bakü'de düzenlenen temel atma töreni ve 20 Eylül 2002 tarihinde Türkiye bölümüne ilişkin inşaat ve satınalma sözleşmeleri imza töreni izlemiştir. 26 Eylül 2002'de Ceyhan'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanlarının katılımı ile Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin Türkiye kesimi inşaatının

temel atma töreni yapılmıştır (BOTAŞ, 2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Türkiye Cumhuriyeti için gelişmeler ve son durum şöyledir;

17 Kasım 2005 tarihinde Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye giriş yapan Azeri petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan İhraç Terminaline ulaşmıştır. Bu süre içerisinde hattın petrol ile dolumunun yanı sıra hat üzerinde inşa edilmiş olan 51 adet blok vana istasyonu, 2 adet pig istasyonu ve 4 adet pompa istasyonunda gerekli devreye alma faaliyetleri yürütülmüştür. 4 Haziran 2006 tarihinde, Ceyhan İhraç Terminali'nden yüklenen ilk petrol tankeri iskeleden ayrılarak, Azeri petrolünün uluslar arası pazarlara taşınmasına başlanmıştır. 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilen Resmi Açılış Töreni'nde iskeleye yanaşmış olan tanker, Ceyhan'dan yüklemesi yapılan dokuzuncu tanker olmuştur (BOTAŞ, 2008).

BTC'nin Temel Özellikleri:

Uzunluk:Toplam 1760 km (445 km. Azerbaycan'da, 245 km. Gürcistan'da, 1070 km. Türkiye'de)

Kapasite: Günde 1 milyon varil (yılda yaklaşık 50 milyon ton)

Tasarım ömrü: 40 yıl Gececeği en yüksek rakım: 2800 m.

Yol ve demiryolu geçişleri: Toplam 720 (Azerbaycan'da 350, Gürcistan'da 70, Türkiye'de 300)

Su geçişleri: 1500 (Azerbaycan'da 700, Gürcistan'da 200, Türkiye'de 600),

Pompa İstasyonları: Toplam 8 (Azerbaycan'da 2, Gürcistan'da 2, Türkiye'de 4)

2007 yılında 28,289 milyon ton Azerbaycan petrolü Ceyhan Limanı'ndan dünya pazarlarına çıkarılmıştır. Hattın işletmeye alındığı tarihten, 2008 yılı 1 Ocak tarihine kadar ise toplam olarak 35,96 milyon ton petrol taşınmıştır (SOCAR,2017).

BTC Boru Hattı Kasım 2008'den itibaren artık Kazak petrolünü de BTC hattı ile dünya pazarlarına ulaştırmaya başlamıştır. 01 Mayıs 2011 tarihi ile tanker sayısı 1513, petrol ihracatı da 1178 milyon varile ulaşmıştır. BTC yetkilileri, hattın

durumunun olumlu bir şekilde devam ettiğini söylemiştir. Türkiye’de bu hatla ilişkili yedi farklı pompa istasyonu ile Azerbaycan ve Gürcistan’daki istasyonlar senkronize olarak çalışmaktadır ve ilerleyen zamanda kapasite daha çok artacaktır. BIL yetkilileri bu şirketin hedefleri gerçekleştirdiğini BTC’nin hedefler doğrultusunda ilerlediğini ve bu sayede Ceyhan’ın önemli bir enerji merkezi olduğunu dile getirmişlerdir.

3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı

“Azerbaycan–Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı” ve “Uluslararası Güney Kafkasya Doğal gaz Boru Hattı” olarak da bilinen hat, Azerbaycan’ın şahdeniz sahasındaki doğal gazın Gürcistan Tiflis üzerinden Türkiye’de Erzurum’a taşınmasını amaçlayan hattır. Avrasya bölgesinin hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılmasında, Azerbaycan ve Türkiye işbirliğinin bir başka önemli örneği de Bakü-Tiflis-Erzurum (Uluslararası Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) doğal gaz boru hattıdır. Bu boruhattının başlıca amacı Şah deniz sahasında üretilen doğalgazın Türkiye ve dünya piyasasına çıkmasıdır. Uzunluğu toplam 970 km olan bu boru hattı BTC hattına paralel olarak yapılmıştır. Yıllık kapasitesi 30 milyar m³ olan bu hattın inşasına 2004 yılında başlanmış, 2006 yılının sonunda yapımı tamamlanmıştır. İlk Şahdeniz gazı 13 Mart 2007 tarihinde bu hatta verilmiştir. Erzurum’a ulaşan gaz, Türkiye’nin dahili boru hattı ağlarıyla ülkenin batısına, oradan da Orta ve Güney Avrupa ülkelerine taşınmak üzeredir. Gelecekte Kazakistan ve Türkmenistan da BTE (GKP) projesine katılarak, kendi doğalgazlarını bu hat vasıtasıyla Avrupa pazarlarına ulaştıracaklardır (SOCAR,2017).

12 Mart 2001 tarihinde, Azerbaycan ve Türkiye arasında Şah deniz sahasından 15 yıl süre ile plato periyotta yılda 6,6 milyar m³ olmak üzere, doğalgaz alım-satım anlaşması yapılmıştır(day.az, 2008).Türkiye 2007 Aralık ayı itibariyle, BTE hattıyla Azerbaycan’dan 1,279 milyar m³ doğal gaz almıştır. 2008 yılında Şah deniz sahasından 8 milyar m³ , 2020 yılındaysa 20-22 milyar m³ doğalgaz üretimi öngörülmektedir(BOTAŞ,2017).

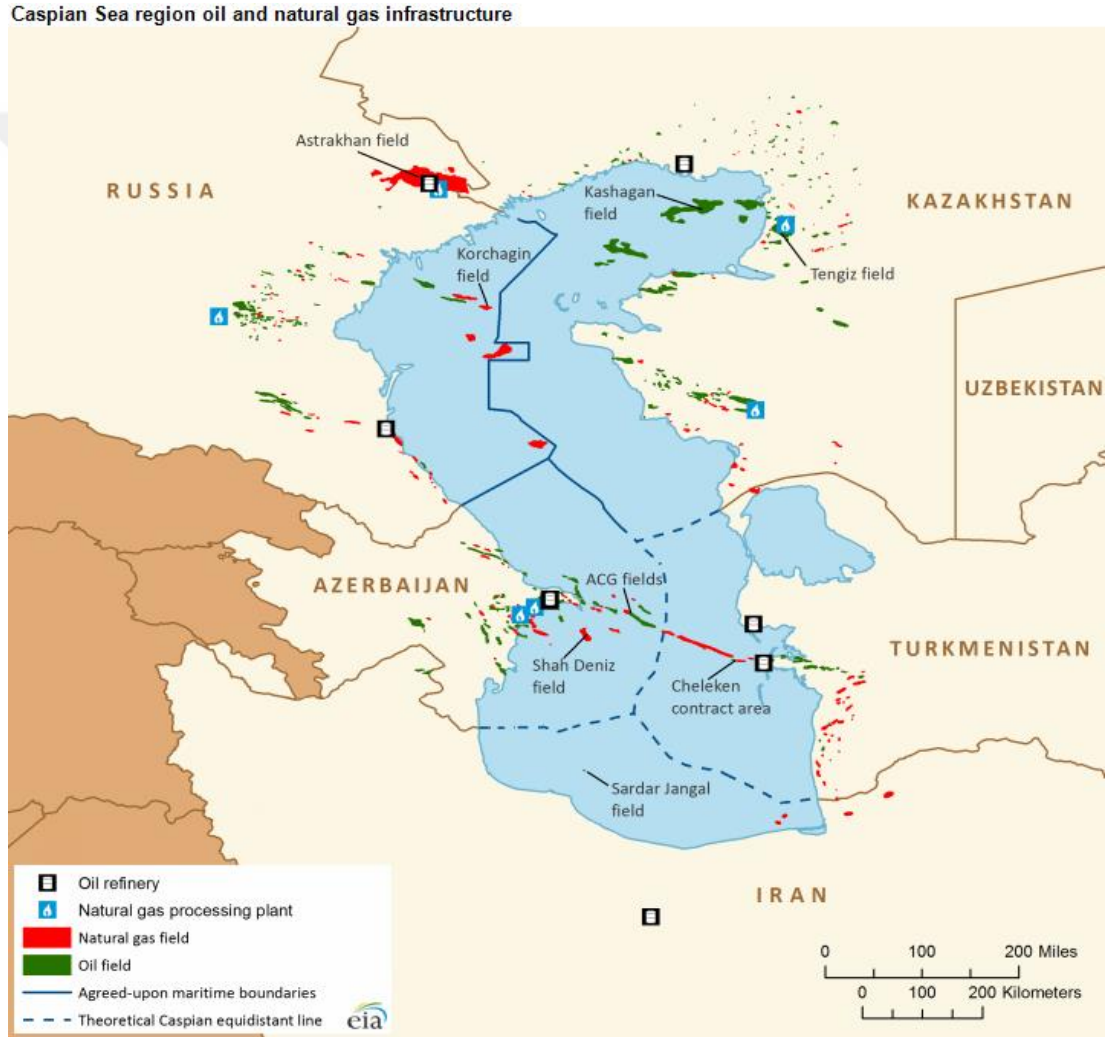
Güney Kafkasya Doğalgaz Boru hattının işletilmesi üzere kurulmuş şirketin pay sahipleri: BP (teknik operatör -25,5%), Statoyl (ticari operatör -25,5%), Azerbaycan SCP Ltd. (10%), LUKoyl (10%), NİKO (10%), Total (10%), TPAO (9%).dur Bu pay dağılımından görüldüğü gibi, pay sahipleri Şahdeniz Üretim Paylam Antlaşması'nın taraflar olan şirketlerdir (Ener ve Ahmedov, 2008).

3.1.3. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi

Avrasya bölgesi enerji kaynaklarının, Türkiye'ye ve Avrupa'ya aktarılmasını öngören projelerden bir tanesi de Türkmen doğal gazının elverişli bir güzergahtan, Hazar geçişli boru hattı ile Azerbaycan üzerinden ihracıdır. Bu yöndeki çalışmalar 1991 yılı sonu itibarıyla başlatılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye ve Türkmenistan arasında, projenin gerçekleştirilmesine yönelik mutabakat zaptıyla birlikte çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. 1998 yılı ekim ayında yapılan hükümetler arası anlaşma ve 1999 yılı mayıs ayında yapılan ticari anlaşma gereği, 30 yıl süre ile plato periyoda yılda 16 milyar m³ olmakla doğalgazın Türkiye'ye taşınması öngörülmüştür (BOTAŞ Alım-Satım Anlaşmalar). Teslimatın 2005 yıl için planlaştırılmasına rağmen bu konuda şimdiye dek herhangi bir sonuca ulaşılmamıştır. Bu hususta, bir yandan Rusya'nın Orta Asya hidrokarbon kaynakların kendi tekeline alması isteği ve bu yönde bölge enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya yalnızca Rusya vasıtasıyla çıkmasını sağlama girişimleri ve İran'ın bu istikamette Rusya'ya destek sağlaması, diğer yandan ise projenin pahalıya mal olacağıyla ilgili propagandaların yapılması etkili olmuştur. Burada, bir yandan doğal gaz ithal eden ülkelerin (burada Türkiye ve AB) bu ürüne olan gereksiniminin giderek artması diğer yandan dünyada petrol fiyatlarının son dönemlerde yükselişe geçmesi ve doğal olarak petrol fiyatlarına bağlı olan doğal gaz fiyatlarının da yükselmesi bu projenin yüksek maliyetle hayata geçmesi savını çürütmektedir. Türkmenistan eski devlet başkanı döneminde, Hazar geçişli doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleştirilmesine ilişkin, "Hazar Denizi"nin hukuki statüsünün belirlenmediğini ve çözülmesi gereken bazı siyasi sorunlar bulunduğunu, bu yüzden şu an için bu projeyi ele almaya hazır olmadıklarını belirtilmiştir. Fakat son zamanlar Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Hazar'ın

enerji kaynaklarının ortaklaşa kullanılmasını mümkün kılacak sinyallerin verilmesi bu projenin gerçeklik payını artırmıştır (Ener ve Ahmedov, 2008).

3.1.4. Hazar'ın hukuki statüsü

Şekil 2 Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Hazar Gölü, adını Hazar Türklerinden alan dünyanın en büyük tuzlu su gölüdür. Tarih boyunca Caspium Mare, Hvalinskoye More, Daryayı Şomal, Daryayı Khazar, Kassi, Si Hay, Bakı, Kaspiy, Mazandaran, Bahr-ül Hazar, Khazar, Girkanya,

Khvalynskoe More, Khvaly Denizi, Hvalan, Gilan, Kaspi, Caspian gibi isimler ile anılmıştır (Öğütçü, 1995: 277; Meftun, 2004; Gayıbov, 2005; Djalili ve Kellner, 2009). Okyanus ve denizler ile nehir / kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı yoktur. Don ve Volga nehirlerindeki kanallar ile Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlantısı vardır (Çolakoğlu, 1998: 107).

Hazar Gölü yaklaşık 500 milyon yıl önce Kambrien döneminde oluşan ve şimdiki Marmara, Karadeniz, Azak Denizi, Hazar Gölü ve Aral Gölü'nün yer aldığı sahayı kaplayan bir iç deniz konumundaki Sarmatya Denizi'nin süreç içerisinde çeşitli parçalara bölünmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kabaca 36°-47° kuzey paralelleri ile 45°-54° doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Batıda Azerbaycan, kuzeybatıda Rusya, kuzey ve kuzey doğuda Kazakistan, doğuda Türkmenistan ve güneyde İran ile çevrilidir. Hazar Gölü'nün toplam yüzölçümü yaklaşık 375.000 km² olup toplam kıyı uzunluğu 7000 km civarındadır. Hazar Gölü'ne kıyıdaş olan 5 ülke vardır. Bu ülkeler ve Hazar Gölü'ndeki kıyı uzunlukları; Kazakistan (2320 km), Rusya (1930 km), Türkmenistan (1200 km), Azerbaycan (825 km) ve İran (740 km)'dir. Gölün toplam su hacmi yaklaşık 75.000 km³'tür. K - G uzunluğu yaklaşık 1200 km ve B - D genişliği 430 km'dir. Ortalama genişliği 310 km olan gölün en geniş yeri 510 km iken en dar yeri ise Apşeron Burnu - Tarta arasında 200 km'dir. Ortalama derinliği 180 m olan gölün en derin noktası, Azerbaycan'a ait Lenkeran bölgesinde yaklaşık 1100 m'dir. En sığ yeri ise kuzeyde Volga (İdil) Nehri'nin denize döküldüğü sahada yaklaşık 5 m'dir. Gölün rakımı ise -28 m'dir (Onan, 2006; Djalili ve Kellner, 2009). Hazar Denizi'ne dökülen belli başlı ırmaklar kuzeyde Volga (İdil), Ural ve Emba; doğuda Etre; batıda Kuma, Terek, Sulak, Samur, Kur, Astara Çayı; güneyde ise Kızıl Ören ırmağının Gilan ve Sefidrüd kollarıdır. Hazar'ın en önemli beslenme kaynağı ise, Volga'dır. Hazar Denizi'nde çok sayıda ada ve 1 tane yarımada (Abşeron) vardır (Deniz, 2014: 31-32).

Hazar havzası petrol rezervleri, uluslararası petrol sahaları ile karşılaştırıldığında Kuzey Denizi Petrol rezervleri ile eşit, Orta Doğu'ya göre ise düşük miktardadır. Enerji çıkarma maliyeti bakımından ise Orta Doğu kadar düşük olmamakla beraber Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden daha düşüktür (Uslu, 2006). SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına kadar Hazar ağırlıklı olarak SSCB kontrolü

altında bulunmakta iken bölgedeki diğer bir ülke olan İran da Hazar üzerinde hak iddia etmiştir. Hazar'ın statü probleminin çözümüne yönelik 1940 yılında Rusya ile İran arasında yapılan anlaşmayla Hazar Bölgesi'nin statüsü "Sovyet-İran Denizi" olarak belirlenmiştir (Zimnitskaya ve Geldern 2011). Hazar Bölgesi'nin hukuki statü sorunu SSCB'nin dağılmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan bir konu olmuştur. SSCB sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ile birlikte bölgede beş ülkenin varlığı farklı çözüm önerilerini de ortaya çıkarmıştır. Hazar'ın bölgesel açıdan paylaşımındaki sorunun temeli ise bu ülkelerin sahip olduğu kıyıların oranlarıdır. Rusya %18.5, Kazakistan % 30.8, Türkmenistan %16.8, İran %18.7 ve Azerbaycan %15.2 pay hakkına sahip olarak Hazar'daki kıyıları paylaşmışlardır (Mehdiyou, 2000: 179-180).

Tarihte, Hazar üzerindeki bağımsızlık meseleleriyle ilgili ilk anlaşma, 1729 yılında Pers ve Rus İmparatorlukları arasında imzalanan "ReştAnlaşması"dır (Gökay,2001: 20). Çarlık Rusya'nın 19.yüzyılın başındaki ana hedefinin topraklarını güneye doğru yaymak olması, Rusya ve Pers Krallığı arasında savaflara neden olmuştur. Bu savafların sonrasında Ruslar ve Persler arasında Hazar'daki gemicilik haklarını düzenleyen iki anlaşma yapılmıştır. 1813 yılındaki "Gülistan Anlaşması", İran'ın Hazar'da deniz kuvvetleri bulundurmasını yasaklamış ve 1828 "Türkmençay Anlaşması, Perslere karşı bu gemi sınırlamalarını yinelemiştir (Mehdiyou, 2000: 179-180).Bu anlaşmalar, askeri donanmalarla ilgili düzenlemeler haricinde, Rus ve Pers ticari gemilerine eşit seyahat özgürlüğü hakkı tanımış ve Hazar'da herhangi bir sınır belirlemesi yapmamıştır.

Hazar'ın statüsü ile ilgili ortaya atılan üç yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki, Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi durumunda her ülkenin karasularının, MEB'lerinin ve kıta sahanlıklarının belirlenmesidir. İkinci yaklaşım, göl olarak kabul edildiği takdirde uygulanacak sınır gölü statüsü veya ortak kullanım yaklaşımı yönündedir. Üçüncü yaklaşım ise, Hazar'ın normal göl ve denizlerden farklı bir yapıya sahip olduğu kabul edilerek bu havzada özel statü uygulanması yönündedir. Konu ile ilgili yalnızca Rusya bu yaklaşımı teklif olarak sunmuş olsa da ülkeler

tarafından suistimale uğrama ihtimalinin yüksek olması nedeni ile bu çözüm önerisi çoğunluk tarafından kabul görmemektedir (Amirbek, 2015).

SSCB'nin dağılmasından sonra, SSCB'nin yerini Hazar'a kıyıdaş devletler olarak Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan aldı. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyelerinin bir kısmı arasında, sınırlar ve denizdeki ekonomik bölgeler konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel problemleri çözmek (ya da çözmeye yardımcı olmak) amacı ile 20 Mart 1992 tarihinde Kiev'de "BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Andlaşma" akdedildi (International Legal Materials, 1992). BDT üyesi olmayan devletlerin de katılımına açık olan ve Hazar'a kıyıdaş devletlerden sadece Türkmenistan'ın dahil olmadığı anlaşmaya göre, Topluluk üyesi devletlerin sınırlarının ve deniz ekonomik bölgelerinin korunması, Topluluğun sınır kuvvetleri ve devletlerin kendi sınır kuvvetleri tarafından yerine getirilecektir (mad. 2). Topluluk üyesi devletler, kendi güvenlikleri amacı ile Topluluk üyesi diğer devletlerin, devlet sınırları ve denizdeki ekonomik bölgeleri üzerinde, politik, ekonomik ve diğer menfaatlerine, zarar verilmesine sebep olan hareketlere girişmemekle yükümlüdür. Devlet sınırları rejiminin kurulması ve değişmesi, Topluluk üyesi devletlerin menfaatlerini hesaba katarak, komşu devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalarla gerçekleştirilecektir (mad. 3). Devlet Başkanları Konseyi, Topluluk devletlerinin devlet sınırlarının ve denizdeki ekonomik bölgelerinin korunması konusunda, BDT'nin en yüksek işbirliği organı olacaktır. Hükümet Başkanları Konseyi, devlet sınırlarının ve denizdeki ekonomik bölgelerinin, korunmasını temine ilişkin tedbirlerin alınmasını koordine edecektir (mad. 4). Topluluk devletleri tarafından sınırlar, denizdeki ekonomik bölgeler ve bunların rejimine ilişkin Cumhuriyetler arası anlaşmalar akdedilinceye kadar, sınır kuvvetlerinin organizasyonu ve faaliyeti, Topluluk mevzuatına, devletlerin ulusal mevzuatlarına ve eski SSCB'nin, buna aykırı olmayan normatif kurallarına göre düzenlenecektir.

3.1.5.Hazar'ın Statüsü Tartışmalarında Ülkelerin Tezleri

SSCB'nin çöküşünün ardından başlayan Hazar'ın statüsü tartışmalarında en önemli oyuncularından birisi olan Rusya konuyu (1992 Tahran Konferansı dışında) ilk kez Ekim 1993'de gündeme getirmiştir. Rusya'nın bu dönemdeki yaklaşımı Hazar'ın bir iç deniz olduğu ve sınır devletleri tarafından bölünemeyeceği yönündeydi. Rusya, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku'nun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını savunmakta ve Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran ile yapılmış olan 1921 ve 1940 antlaşmalarının yürürlükte olduğunu vurgulamaktaydı (Babak, 1999: 125).

Rusya'nın tepkileri genel olarak şu noktaları ihtiva etmekteydi: "Hazar'ın kaynaklarına yönelik tek taraflı hareketler uluslararası hukuka aykırıdır ve bu su havzasının eko-sistemine zarar vermesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Hazar Denizi ve onun kaynakları bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olmalıdır" (Hesenoglu, 1994).

Rusya başlangıçta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında bölüştürülmesine şiddetle karşı çıkıyordu. İlk zamanlar Rusya'nın Hazar konusundaki tutumu oldukça sertti. Ancak zaman içerisindeki gelişmeler Rusya tarafında yeni fikirleri ortaya çıkarmıştır. Zira Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi sektörlerini belirleyerek uluslararası büyük petrol şirketlerini buralara yatırıma celbettiğini ve Batı'nın desteğini sağladıklarını gören Rusya yeni bir strateji belirleyerek bu "de facto" oluşumun dışında kalmamak için girişimlerde bulundu. Su yüzeyinin ortak kullanımı konusunda taviz alarak Temmuz 1998'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortak hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzaladı. Bunu Azerbaycan ile 9 Ocak 2001'de yapılan benzer içerikli anlaşma izledi.

Rusya Federasyonu ilk başlarda Hazar'ın "condominium" prensibi ile 12-24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılması ile kalan alanın ortak olarak kullanılması gerektiğini savunmaktaydı. Rusya Federasyonu'nun kendi savunduğu fikirlerinden taviz vererek Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesine destek vermesinde bu ülkenin ulusal sektöründe ("Xvalinskaya" yatağı) çok zengin petrol yataklarının bulunması da etkili oldu (Maksimenko, 2000: 36). Dönemin Rus

Dışışleri Bakan Yardımcısı BorisPastuxov bu politika değışikliğini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Realiteyi tanımak gerekiyor" (İsmayılzade, 1998:45).

Hazar Bölgesi'nin kıyı şeridi en dar ülkesi olan Azerbaycan, bölgede sahip olduğu yüksek miktardaki petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla ön plana çıkmaktadır. Coğrafi konumunun sağladığı avantajla Hazar Bölgesi'nde sahip olduğu enerji kaynaklarını kıyıdaş herhangi bir devletle işbirliğine gitmeksizin doğrudan Batı pazarlarına ulaştırma imkanı olan Azerbaycan, son dönemde Batılı şirketlerle oluşturduğu konsorsiyumlarla günümüzde bölgeyi en aktif kullanan ülkelerden biri olmuştur. Meşru alanlarını koruma ve bu alanlarda sahip olduğu enerji kaynaklarına serbestçe ulaşabilme adına Azerbaycan'ın statü konusunda iki yaklaşım benimsediğı görölmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki Hazar'da açık deniz statüsü uygulanması gerektiğı yönündedir. Diğer yaklaşım ise Hazar'ın "sınır gölü" olarak tanımlanması yönünde olmuştur (İşcan, 2010 ; 45). Bölge üzerinde fikir ayrılıklarının oluşmaya başlaması ile Azerbaycan'ın sınır gölü statüsüne daha yakın politikalar belirlediğı görölmektedir. Sınır gölü kapsamında her ülkeye ait özel bir alan oluşturan orta hat yöntemine göre bölünecek Hazar'da, her ülkenin petrol ve doğalgaz sahaları uluslararası hukuk kurallarınca ulusal sektörlere ayrılmış olacaktır. Rusya ve İran'ın savunduğu göl statüsüne ilişkin ortak kullanım politikaları Hazar Bölgesi'nin Azerbaycan'a ait sahalarını paylaşma açarken, Azerbaycan'ın savunduğu göl tanımlaması bu iki ülke tanımından ayrışmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan, enerji rezervlerini ortak kullanıma açmaktan çok kendi sahalarını güvence altına almak adına göl statüsünü savunmaktadır (Yüce, 2006 ; 250).

Hazar'ın kuzeyinde bulunan ülkelerden bir diğeri olan Kazakistan'ın statü meselesine yaklaşımı ise başlangıçta Azerbaycan'da olduğu gibi deniz statüsü yönünde olmuştur. Bu çerçevede Kazakistan, 1982 tarihli BMDHS'nin ilgili maddelerince belirlenen kapalı deniz kriterlerini savunmuştur (Yüce, 2006 ; 250).

Hazar'ın statüsü hakkında gerçekleştirilen toplantılardan kesin sonuç alınamasa da bu süreçte bazı gelişmeler de oldu. Hazar'ın paylaşımı ile ilgili ilk gelişme 1996 yılında yasandı. 12 Kasım 1996'da Aşkabat görüşmelerinde Kazakistan Hazar'ın uluslararası hukuk normlarına uygun olarak yetki alanının ve balıkçılık bölgeleri sınırlarının belirlenmesini ve deniz tabanının milli sektörlere ayrılmasını istedi.

Rusya, İran ve Türkmenistan ise kendi aralarında mineral kaynakların kullanımında işbirliği yapılması hakkında memorandum imzaladılar. Kazakistan ve Azerbaycan bu memoranduma katılmadılar (Gökçe, 2007; 213).

Kazakistan, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanması gerektiğini; seyrüsefer, balıkçılık ve çevre korunması konusunda esneklik gösterebileceğini, deniz yatağının orta hat esasına göre paylaşılması gerektiğini, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılabileceğini, her sahil devletlerinin karasularının ve balıkçılık bölgelerinin dışında kalan bölgelerin kıyı devletleri için serbest seyrüsefere açık olması gerektiğini, her sahil devletlerinin Hazar'a açılan ve RF topraklarında kalan su yollarını RF ile ikili anlaşmalar çerçevesinde kullanılması gerektiğini savunmaktadır (Bilgici, 2005; 12).

Hazar konusundaki görüşlerini tam olarak belirleyemeyen Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemiştir. Bu amaçla Türkmenistan, 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı olan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Aşgabat'taki görüşmesinde bu üç ülke ile memorandum imzalamıştır. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın ortaya hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Genel prensiplerde Türkmenistan Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün yürütmüş olduğu politikalara daha yakın durmuştur. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ortaya hattın geçeceği alanları belirleyememesidir (Oğan, 2001; 161).

Azerbaycan ile tartışmalı yataklar sebebiyle mevcut olan gerginlik, Türkmenistan'ı giderek İran'a yakınlaştırmıştır. Putin'in daveti ile Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüş oluşturmak amacıyla BDT üyesi dört kıyıdaş ülkenin Soçi'de yapacakları toplantı için Türkmenbaşı "İran'sız yapılacak bir toplantıya" katılmak istemediğini açıklayarak gitmemiştir.⁶⁷ Türkmenistan bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin işbirliği ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gibi İran'da, Hazar'ın statüsü

belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmaktadır (Ehmedov, 2001).

Türkmenbaşı Aşkabat'ın Hazar'ın statüsü konusundaki pozisyonunu açıklarken, "Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik (Kepbanov, 1997-1998) ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaştırılması gerektiğini" ifade etmiştir (E-journal, 2001). Türkmenistan'ın bu önerisi, Hazar'daki Rus donanmasını Türkmenistan sahillerinden uzak tutsa da, İran'ın bu konudaki rahatsızlığına son vermemektedir (Oğan, 2001; 162).

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran'ın, Hazar konusunda geçerli ve sürekli bir önermede bulunduğunu söyleyebilmek zordur. İran Hazar'ı yüzde 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi veya zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir (Nesipli, 2001). Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran'ın, ön plana çıkarmaya çalıştığı husus Hazar'ın statüsü belirlenmeden buradada yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğu tezidir. İran, statü sorunu çözülünceye kadar 1921'de Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığını beyan etmektedir (Resulov, 2001).

İran'ın Hazar'da statü tartışmalarını yürüttüğü ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Zira, İran Hazar sorununa ekonomik gerekçelerden daha çok siyasi prizmadan bakmaktadır. Çünkü, bu yataklar İran için bu ülkenin Basra körfezindeki zengin petrol yatakları göz önüne alındığında ekonomik değer bakımından hayafî ölçüde bir mana taşımamaktadır.⁶ İran, Güney Azerbaycan sorunu sebebiyle Azerbaycan'ı bölgesel tehdit algılamasında birinci dereceli tehdit olarak görmektedir. Bu sebeple de Azerbaycan'ın gelişmesine ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelmesine önemli katkılar sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemek için Hazar'da uzlaşmaz tutumunu devam ettirmektedir (Oğan, 2001; 166).

⁶Hazar kıyılarında sadece "Enzeli" petrol sahasında üretim yapan İran'ın, Hazar'daki ulusal sektörü içerisinde bulunulduğu düşünülen petrol ve doğal gaz yatakları oldukça derin sulara yerleştiğinden şimdilik bu yatakların fazla bir "albenisi" bulunmamaktadır."

Bölgede bir yandan Batı sermayesi artış gösterirken, diğer yandan ABD ambargosu sebebiyle İran, Hazar pastasından gerekli pastayı alamadığını düşünmektedir. Her ne kadar 1994'teki "Asrın Anlaşması"ndan İran'a yüzde 5'lik bir pay verilse de ABD'den gelen baskılar sebebiyle Azerbaycan bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu vesileyle de İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek Nisan 1995'te bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. İran Azerbaycan'ın oluşturduğu "uluslararası konsorsiyumun" kanun dışı olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişmiştir (Croissant, 1996; 20).

Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeopolitik konumu ile Hazar Denizi Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Bu sebeple Hazar havzası, nüfuz mücadelesinin en sert geçtiği bölgelerin başında gelmektedir. Hazar'da bir türlü çözüme kavuşturulamayan "statü" sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir neticesidir. Zira belirlenecek statü bir çok konuyu da aydınlığa kavuşturacaktır. Boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeopolitik kazanımlar statü sorununun nasıl halledilmesine bağlı olarak şekillenecektir.

3.1.6. TANAP Projesi

Azerbaycan'ın büyük enerji kaynakları, hızla büyüyen ekonomisi ve Türkiye ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkileri ile dünyaya açılmaktadır. Azerbaycan Türkiye ile birlikte bugüne kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu gibi dev projeleri hayata geçirmiştir. Şimdi ise taraflar TransAnadolu gaz boru hattı projesi ile Türkiye'yi baştanbaşa geçerek Avrupa'yı Bakü'ye bağlayacak büyük bir hattı gerçekleştirmektedir. Her iki ülke bir yandan BTC, BTE, BTK gibi uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket ederek uluslararası kamuoyunda birçok sorunu birlikte göğüslemiştir. 27 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı - TANAP konusunda anlaşma imzaladı. Anlaşma Azerbaycan'ın

"Şah-Deniz" yatağının ikinci safhasından üretilen gazın yılda 16 milyar metreküpünün Türkiye'ye naklini öngörüyor. Bu hacmin 6 milyarı ülkenin iç ihtiyacına yönettilecek, 10 milyar metreküpü ise Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına çıkarılacak. Azerbaycan'dan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, Türkiye'den BOTAŞ veTPAO'nun ortaklığıyla oluşturulan TANAP projesi,7 milyar dolar yatırımla altı yılda tamamlanacaktır. Boru hattının çapı 56 inç veya 1,4 metre olarak tasarlanmıştır. Gelecekte hattın çıkış gücünün arttırılması mümkündür. Proje 4 aşamada gerçekleştirilecektir. İlk aşaması 2018 yılında sona erecek, 2020 yılında hattın çıkış yeteneği 16 milyar metreküpe, 2023 yılında 23 milyar metreküpe, 2026 yılında ise 31 milyar metreküpe ulaştırılacak. Avrupa için öngörülen gaz Türkiye - Bulgaristan veya Türkiye-Yunanistan sınırında devredilecek (İsmayıl, 2013; 1451).

Trans Anadolu doğal gaz boru hattı projesi (TANAP), projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazardenizi'ndeki Şah deniz 2 gaz sahası ve Hazar denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilendoğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney doğal gaz koridorunu oluşturmaktadır. (TANAP, 2017).

TANAP, Türkiye Gürcistan sınırında Ardahan ili Posof ilçesi Türkgözü köyünden başlayarak Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne olmak üzere 20 ilden geçecek ve Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala ilçesinde son bulacaktır. Bu noktadan, Avrupa ülkelerine doğal gaz aktaracak olan TAP Doğal Gaz Boru Hattı'na bağlanacaktır. Proje kapsamında Türkiye sınırları içerisinde biri Eskişehir ve diğeri Trakya'da olmak üzere, ulusal doğal gaz iletim şebekesine bağlantı için iki çıkış noktası yer alacaktır. TANAP Doğal Gaz Boru Hattı sistemi; 19 kilometresi Marmara Deniz geçişi olmak üzere toplam 1850 km ana hat ile Türkiye içerisindeki çıkış noktalarına olan bağlantı hatlarının işletmesinde kullanılmak üzere sayı ve nitelikleri aşağıda belirtilen yer üstü tesislerinden oluşmaktadır:

- 7 adet kompresör istasyonu,
- 4 adet ölçüm istasyonu,

- 11 adet pig istasyonu,
- 49 adet blok vana istasyonu ve
- Türkiye’deki ulusal doğal gaz şebekesini beslemek üzere 2 adet gaz çıkış istasyonu

Şekil 3 TANAP Boru Hattı

Kaynak: TANAP ,2017.

Şah Deniz devasa bir proje; 1 Trilyon metreküp gaz rezerviyle dünyanın en büyük gaz sahalarından biri. Çeşitlilik açısından Türkiye’de Şah Deniz gazı halihazırda toplam tüketimin yüzde 18-20’sini oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye bir kaynak aracılığıyla portföyünü çeşitlendirebilmektedir. Gelecekte daha da ileriye, diyelim 2016 ‘ya, Şah Deniz 2. aşamasının devreye girmesi beklenen tarihe bakacak olursak Şah Deniz gazı Türkiye’nin toplam gaz tüketiminde %30’a kadar pay edinebilir (İsmayıl, 2013; 1451).

28 Haziran 2012 tarihinde "Şahdeniz" konsorsiyumu Güney Doğu ve Merkezi Avrupayönünde potansiyel gaz ihracı yollarının değerlendirilmesi aşamasını özetledi. Yatağınışlenmesinin 2. aşaması kapsamında üretilecek doğalgazın Orta Avrupa'ya potansiyel ihracı için "Nabucco West" projesini alternatiflerden biri olarak ilan etti.

Böylece, TANAP hattı ile Türkiye'ye nakledilen Azerbaycan gazı "Nabucco West"aracılığıyla Avrupa pazarlarına çıkarılacaktı. "Nabucco" projesi, gazın Azerbaycan'ın sınırındaalımını öngörüorduysa da "Nabucco West" projesinin TANAP’la birleşmesi sayesinde gaz Avrupa'da daha karlı satılabilecekti.Aynı

zamanda "Nabucco West" sadece Azerbaycan gazının ihracı için tasarlanmıştı. Tüm gerçekleştirilen projeler Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması Azerbaycan'ın rolünü daha da artırıyor. 28 Haziran 2013'de Bak'deki Four Seasons otelinde Azerbaycan Devlet Petrol şirketi ile BP arasında Azerbaycan gazının Avrupa pazarına çıkarılması için anlaşma imzalandı. Bunun sonucunda Azerbaycan gazını Avrupa'ya ulaştırmak için "Trans Adriatic Pipeline" (TAP) boru hattı projesi tercih edildi. Yapılan açıklamada, şah Deniz 2 sahasındaki doğal gazı Avrupa'ya ulaştırmak üzere kurulan konsorsiyumun, gazı, "daha ekonomik olduğu gerekçesiyle" TAP adlı alternatif bir boru hattı ile Avrupa'ya ulaştırmak istediğini bildirdiği ve bu önerinin kabul edildiği belirtildi (İsmayıl, 2013; 1453).

3.2.TÜRKİYE'NİN KAFKASYA'DA ENERJİ POLİTİKASI

I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin Orta Doğu ülkelerine yerleşmesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş Dönemi, 1950'li yıllarda ortaya çıkan milliyetçilik akımlarına bağlı olarak petrol şirketlerinin hızla millileştirilmesi, OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries, Petrol İhraç Eden lkeler)'in kurulması, küresel ölçekli petrol şirketlerinin ön plana çıkması, 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi, SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı, 11 Eylül Saldırıları, Irak ve Afganistan Operasyonları, Putin döneminin Rusya'da ve Ahmed Necad döneminin İran'da etkin olması, Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan Rusya müdahaleleri, Sudan'ın bölünmesi ve Arap Uyanışı gibi olaylar, son 100 yıl içerisinde enerji diplomasisine yön veren önemli gelişmeleri oluşturmaktadır (Deniz, 2014: 30).Çin, Hindistan, ABD ve Türkiye gibi ülkelerde yaşanan enerji ihtiyacındaki artış, bölgesel ve küresel enerji senaryolarını gündeme getirmektedir. Senaryolarda Çin ve Hindistan n plana çıkmaktadır. Özellikle bu iki ülkenin artan enerji talebi, uluslararası enerji arz - talep dengesini bozmakta, bu durum enerji fiyatlarında dalgalanmalara ve hızlı artışlara neden olmaktadır. Çin ve Hindistan, artan enerji taleplerini karşılama konusunda Arap Yarımadası ve Orta Asya Devletleri ile olan ilişkilere entegre olmuşlar ve böylece yaşanan enerji mücadelesine ABD ve Rusya'nın dışında yeni güçlerin eklenmesine yol açmıştır. (A.g.e., 2014: 31).Günümüzde tükettiği enerji kaynaklarından yarısını ithal etmekte olan Türkiye'de

uygulanen enerji politikaları, dünya enerji sektörünün genel yapısından büyük ölçüde etkilenmektedir. Türkiye'de jeolojik ve doğal yapıya bağlı olarak, hemen her çeşit enerji kaynağı var olmakla birlikte, linyit dışında kullanılan fosil kaynakların rezervleri az miktarda ve üretimleri de oldukça düşük seviyededir (Bayraç, 2009;134).

Türkiye'de tüketilen birincil enerjinin %39'u petrol, %27'si doğalgaz, %27'si kömür ve % 13'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmaktadır. Enerji tüketiminde ithalatın payı %70 düzeyindedir. Enerji açısından yüksek orandaki dışa bağımlılığın yanı sıra, doğal gaz ithalatının %65'i Rusya Federasyonundan yapılmaktadır ve bu durum da, enerji güvenliği açısından önemli sıkıntılara neden olmaktadır (Ulutaş, 2008: 11).

Türkiye'de 2007 yılında petrol tüketimi 31.1 milyon ton (dünya petrol tüketiminin % 0.8'i), doğalgaz tüketimi 35.1 milyar metreküp (dünya doğalgaz tüketiminin % 1.2'si) olarak gerçekleşmiştir (Enerji Ajansı, 2008). Türkiye'nin enerji tüketiminin yıllık % 6,8 artış hızı ile 2010 yılında 171,3 milyon ton eşdeğeri petrole (TEP), 2020 yılında ise 298,4 milyon TEP'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (IEA, 2006).

Enerji temini konusunda Türkiye açısından takip edilmesi ve önemsenmesi gereken diğer bir husus, petrol üretiminin gittikçe üst seviyeye ulaşmasıdır. Bu durum bir gün, petrol ve doğalgaz üretiminde azalmanın başlamasına, enerjiye ulaşmada sıkıntıya ve enerji fiyatlarında beklenmedik artışlara neden olacaktır. Bu nedenlerden dolayı Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarını devreye sokarak petrol ve doğalgaza olan bağımlılığını azaltmaya çalışmalı, mevcut enerji kaynaklarına ilişkin istatistiki verilerini güncellemeli, yeni kaynak ve rezervleri tespit ederek hizmete sunmalı, üretim ve arz teknolojisini geliştirmeli ve yatırımcılara teşvikte bulunmalıdır. 2013 yılı itibari ile Türkiye'nin dışa bağımlılığının petrolde % 93 ve doğalgazda % 97 olduğu göz önüne alındığında, durumun vahameti ortaya çıkmaktadır (Deniz, 2014: 32).

Türkiye'nin enerji ihtiyacının ve enerjide dışa bağımlılığının giderek artması karşısında geleneksel ve yeni enerji kaynakları kullanılarak yapılacak enerji üretimi ve kullanımının; arz güvenliği, rekabet ve çevresel koruma ilkelerini içeren

sürdürülebilir enerji politikalarına uygun bir biçimde henüz yeterince planlanamadığı ve enerji kaynakları arasında optimal bir dengenin de kurulamadığı iddia edilebilir. Bugün bilinen enerji kaynakları Türkiye açısından sürdürülebilir enerji yaklaşımı ile değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:(Demirçioğlu, 2003).

1. Türkiye fosil enerji kaynakları bakımından 8,26 milyar tonla sadece linyitte önemli bir rezerve sahiptir. Yıllık linyit üretimi hemen hemen o yılki tüketimi karşılayacak düzeydedir. Ancak Türkiye linyitlerinin düşük kalorili olması nedeniyle üretimin yaklaşık %80'i termik santrallerde tüketilmektedir. Yanma sonucu oluşan emisyonların önlenmesi yönünde yeterli çalışmaların yapılmaması sonucu termik santraller önemli çevre sorunlarına neden olmaktadır. Enerji üretiminde linyitten vazgeçmesi oldukça zor görünen Türkiye'nin bu durumda termik santrallerde çevre korumaya yönelik yeni ve modern yöntemlere geçmesi zorunludur. Baca gazı desülfürizasyon tesisleri tamamlanmalı ve kömüre dayalı ileri dönüşüm teknolojileri olan; akışkan yatak teknolojisi ve entegre kömür gazlaştırma kombine çevrim teknolojisine geçilmelidir.

2. Türkiye'nin taşkömürü rezervi yaklaşık 1,1 milyar ton civarındadır. Son yıllarda taşkömürü üretiminin yıllık tüketimi karşılama oranının gittikçe düştüğü görülmektedir. Enerji piyasasında rekabet sürdürülebilir enerji politikasının bir parçasıdır. Ancak taşkömürü madenciliğinde tam mekanize üretime geçilmesiyle, üretimin artırılması, maliyet içindeki işçilik payının azaltılması ve genel maliyetin düşürülmesi sonucunda taşkömürü üretiminin ülke ekonomisine katkısının artırılması enerjide arz güvenliğinin sağlanması bakımından gerekli gibi görünmektedir.

3. Alternatif enerji kaynaklarının araştırılması yönündeki tüm çabalara karşın, önümüzdeki dönemde de enerji talebinde görülecek artışların büyük bir bölümünün, petrol ve doğal gaz ile karşılanması beklenmektedir. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz rezervlerinin son derece kıt olduğu herkesçe söylenmektedir. Ancak tüm zorluklara karşın özellikle denizlerde olmak üzere, bütün ülkede petrol ve doğal gaz arama çalışmalarının sürdürülmesinin yararlı olacağı belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye petrol ve doğal gaz rezervleri zengin ülkelerle, enerji tüketimi yoğun endüstriyel ülkeler arasında bulunmasının avantajlarını enerji arzı güvenliğini de hesaba katarak çok iyi kullanmak zorundadır.

4. Türkiye doğal gazın olumlu çevresel etkilerini yakından görmüştür. Ancak bu durum doğal gaza değerinden fazla bedel ödenmesini gerektirmemektedir. Enerjinin az finansmanla temininin de sürdürülebilir enerji politikasının bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca doğal gazla çalışan termik santrallerde kombine çevrim ve kojenerasyon teknolojisi mutlaka kullanılmalıdır.

Ahmet Davutoğlu'na göre; Türkiye'nin stratejik konumu, köklü devlet ve kültürel geleneği ve dünya petrolünün vanasını elinde tutan az sayıda devletten biri olması "Türkiyesiz" bir bölge politikasının oluşmasına izin vermemektedir (Zengin, 2010). Enerji jeopolitiği petrol veya doğalgaz yataklarının yer aldığı bölgeler ile değil, aynı zamanda enerji transit yolları ile birbirine bağlanan ülkeleri de içermektedir. Örneğin, Avrupa ülkeleri ve Türkiye enerjide dışa bağımlı ülkeler iken, Rusya, Hazar ve Orta Doğu devletleri enerji kaynakları üzerinde yaşayan ülkelerdir. Özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'nin enerji tedarik zincirindeki öneminin Batı perspektifinde yükselişte olduğu gözlemlenmektedir. 2006 yılı Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin önemine şu cümlelerle vurgu yapılmıştır; "Türkiye'nin Rusya, Hazar Denizi ve İran Körfezi'nin petrol ve doğalgazının taşınabildiği transit bir ülke olma potansiyeline sahip olması, Avrupa Birliği nezdindeki stratejik önemini arttırmaktadır. Türkiye aynı zamanda Avrupa Birliği'ni Orta Doğu'ya bağlamakta ve Akdeniz'de de önemli bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır" (European Parliament, 2006).

Azerbaycan Kafkasların, ekonomik ve ticari açıdan, en hızlı büyüyen ülkesi konumundadır. Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz ihracatının çok önemli bir ağırlığı vardır. Dünya Bankası'nın verilerine göre 2010 yılı itibarıyla petrolden elde edilen rant, GSYİH'nin 42,6'sına denk gelmektedir. Doğal gazdan edilen rant ise yine GSYİH'nin 3,93'üne denk gelmektedir. Yani toplam ekonomik büyüklüğün neredeyse yarısı petrol ve doğal gaz üretimine dayanmaktadır (Dünya Bankası, 2017). Hazar vasıtasıyla doğu ile ilişkisi de dikkate alındığında Azerbaycan'ın, Kafkasların uluslararası bir koridora dönüşebilmesinde ana aktör konumunda olduğu söylenebilir (Çelikpala, 2013: 47).

Türkiye'nin bu dönüşümdeki rolü göz ardı edilemez. 2010 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında ticaret hacmi 2,5 milyar dolar olmuştur. 2012 yılında bu hacim 5

milyar dolara ulaşılmıştır. 2002 yılında Azerbaycan'ın yaptığı toplam ithalatta Türkiye'nin payı % 7,2 düzeyinde iken 2011 sonu itibarıyla bu oran % 12,99 seviyesine yükselmiştir. Nitekim 2002 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde Azerbaycan'ın payı % 0,64 seviyesinde iken bu oran 2011 sonu itibarıyla yüzde 1,53'e çıkmıştır (TÜİK, 2017). Ekonomik alandaki işbirliğini geliştirmek amacıyla şimdiye kadar iki devlet arasında 23 belge imzalandı. Bu belgeler Azerbaycan ile Türkiye arasında ilişkilerin hukuki temelini teşkil etmektedir

Azerbaycan-Türkiye arasında enerji alanına dair ilk girişimler Elçibey yönetimi döneminde gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Ebülfez Elçibey batılı petrol şirketleriyle imzalayacağı anlaşmalarda Türkiye petrol şirketlerinin de yer almasını istemiştir. Nitekim Elçibey'in 5 Aralık 1992 yılında İzmir otel odasında Turgut Özal'a "Türkiye'yi petrol işine sokacağım, iki adamını Bakü'ye gönder" demesi ile başlayan enerji işbirliği iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut getirmiş oldu. Bakü'ye gelen TPAO ve BOTAS yetkilileri Batılı petrol şirketleriyle beraber görüşmelere katıldılar. Ayrıca Mart 1993'de Elçibey tarafından Ankara'ya gönderilen SOCAR Başkanı Sabit Bağirov Azerbaycan petrolünün Ceyhan terminaline aktarılması için gizli bir anlaşma yaptı. Fakat 4 Haziran darbesinden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev petrol anlaşmalarını bir süreliğine askıya alarak Türkiye ile olan ilişkilerine de bir süreliğine ara vermiş oldu (Cafersoy, 2001;126).

Haydar Aliyev'in hakimiyetinin ilk yılları Rusya yanlısı politika izlemekle akıllarda kalsa da, genelde dışa açık politika sergiliyordu ve bununla da Azerbaycan o dönemlerde birçok ülke ile işbirliği çerçevesinde dengeli siyaset yürütüyordu. Kültürel anlamda sıkı bağları olan Türkiye ile ilişkiler, yapılan enerji anlaşmaları ile daha da güçleniyordu.

20 Eylül 1994 yılında "Asrın Anlaşması"nın imzalanması sürecine Türkiye'nin petrol şirketleri de katılmıştır. Bu süreç zarfında Türkiye'nin TPAO petrol şirketine %1,75'lik pay verilse de, daha sonralar ise Azerbaycan kendi hissesinden %5'ini Türkiye petrol şirketine devretmiştir. Böylelikle, Azerbaycan "Asrın Anlaşması"ndan Türkiye'ye pay vererek ilişkilerinin geliştirilmesi adına önemli bir adım atmış oldu (Aslanlı, 2013;36).

Azerbaycan'la Türkiye arasında enerji alanına dair BTC petrol boru hattı, BTE

doğal gaz boru hattı gibi projeler gerçekleştirilmiştir. Günümüz itibariyle iki ülke arasında olan anlaşmaya göre Türkiye, BTE hattından ihraç edilen doğal gazın yıllık 6.6 milyar m³ kendi ihtiyaçlarını karşılamak için almaktadır. Bir kaç yıl öncesine kadar gerçekleştirilmesi düşünülen Nabucco projesinin bu hatt üzerinden kurulması planlanmaktaydı (Aşırılı, 2016).

Türkiye şirketleri Azerbaycan'da devlet adına gerçekleştirilen projelere ana yüklenici ve taşeronolarak katılmaktalar. Azerbaycan'da Türk şirketleri tarafından 2,1 milyar ABD doları tutarında sermaye yatırımı yapılmıştır ki, bututların 1,5 milyar doları petrol sektörünün payına düşmektedir. Azerbaycan'ın dış ülkelere yaptığı yatırımlarda da birinci sırayı Türkiye almaktadır. Sadece SOCAR tarafından Türkiye'ye 2018 yılına kadar 17 milyar ABD doları tutarında yatırım yapılacağı öngörülmüyor. Büyük projelere örnek olarak, Petkim'in varlıklarının alınması, Star petrol rafinerisini belirtebiliriz. Bununla birlikte, iki ülke arasında ekonominin çeşitli alanlarında ilişkilerin daha da geliştirilmesi için büyük potansiyel mevcuttur (İsmayıl, 2013: 1452).

Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri hem siyasi hem de ekonomik anlamda dostane bir şekilde yürütülmektedir. Uzun bir geçmişe dayanan bu ilişkinin temeli Azerbaycan'ın 1991 yılındaki bağımsızlığını tanıyan ilk ülkenin Türkiye olmasıyla daha da sağlamlaşmıştır. "Tek Millet İki Devlet" söyleminin karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ekonomik ilişkilere de yansıdığı görülmektedir. Türkiye ile çok yönlü bir ilişki ağının iki ülke çıkarına olacağını düşünen dönemin devlet yöneticileri, bu konuya yönelik çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 2003 yılından bu yana Cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev döneminde Türkiye ile ilişkiler dostane bir şekilde ve ekonomik anlaşmaların hakim olduğu bir çerçevede geliştirilmeye çalışılmıştır (Karagöl ve diğerleri, 2016: 30).

Türkiye bugün Azerbaycan gazının en büyük alıcısıdır. Ülkenin en büyük gaz yatağı olan "Şahdeniz" gazının ana bölümü Türkiye'ye ihraç edilmektedir. Geçtiğimiz yıl Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan gaz anlaşması sadece iki ülke arasında gerçekleştirilen gaz işlemlerinin net fiyatını belirlemekle kalmamış, bununla birlikte, Azerbaycan gazının Avrupa pazarına istikrarlı çıkışının da önünü açmıştır. 2010 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile Türkiye'nin BOTAŞ şirketi

arasında imzalanan anlaşmayla Azerbaycan gazı Türkiye'ye ve Avrupa'nın diğer ülkelerine satılıyor. Bu projeler hem Türkiye'nin, hem de Avrupa'nın ve diğer bölgelerin enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Ferhadoğlu,2011).

Azerbaycan-Türkiye dış ticaret verilerine bakıldığında iki ülke arasındaki 2014 yılı dış ticaret hacminin yaklaşık 3,2 milyar dolar olduğu görülmektedir (TÜİK, 2014). Son dönemlerde AB'de yaşanan ekonomik durgunluk ve Ortadoğu'daki siyasi karmaşa ortamının neden olduğu dış ticaret rakamlarındaki düşüş karşısında iki ülke arasındaki ticaret hacminin her geçen yıl artırılması hedeflenmektedir. Türkiye'den giden ve Azerbaycan'da faaliyette bulunan 700'den fazla şirket, ülkede 25 binden fazla kişiye iş imkanı sağlamaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'da yaptığı yatırımların önemli bir kısmının petrol dışı sektörlerle yönelik olması, Azerbaycan ekonomisinin temel sorunlarından biri olan petrol dışı sektörlerin gelişmesine olanak sağlarken, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı yatırım alanının enerji üzerine olması ise Türkiye'de enerji sektörünün gelişmesine imkan vermektedir (Bağırzade: 2014). Bu anlamda enerji odaklı yatırımlardan biri, petrokimya sektöründe öncü bir kuruluş olan PETKİM'in 2008 yılında Azerbaycan enerji şirketi SOCAR tarafından yüzde 51 hissesinin alınması olmuştur. Ayrıca İzmir Aliğa'da Star Rafinerisi'ne 5,5 milyar dolar yatırım yapan SOCAR'ın, TANAP'ın da dahil olduğu toplam 18 milyar dolar yatırım portföyü bulunmaktadır (MFA, 2017).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki karşılıklı yatırımlarda enerji önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda enerji piyasalarında uzun süre gündemden düşmeyen Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin iki ülke açısından da önemli kazanımları olması beklenmektedir. Azerbaycan için hayati bir öneme sahip projenin arka planında ise ülkenin enerji transfer aşamalarında Rusya tekelinden kurtulmak istemesi gelmektedir. Bu anlamda Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının batıya ulaştırılmasında Türkiye'nin boru hattı güzergahında bulunmasının aynı zamanda Türkiye'yi de enerji piyasasında önemli bir konuma taşıması beklenmektedir. Bilindiği üzere enerji kaynaklarından yoksun olan Türkiye'nin kaynakları ithal ettiği ülkelerin sınırlı sayıda olması, Türkiye adına önemli bir problem olan fiyat

indirimlerinde esneklik alanını daraltmaktadır. Halihazırda Rusya, İran ve Azerbaycan'dan doğalgaz ithal eden Türkiye'nin G GK projesi ile doğalgaz alımı yaptığı ülke sayısı değişmeyecek olsa da, söz konusu doğalgazın Rusya dışından Avrupa'ya taşınmasında önemli bir güzergah olması, Türkiye'ye enerjide merkez üssü olma konusunda önemli avantajlar sunacaktır (Karagöl ve diğerleri, 2016: 31).

Şüphesiz ki, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki işbirliğinin temel alanı enerjidir. Azerbaycan ve ondan Doğu'da bulunan Orta Asya ülkeleri dev petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu kaynakların çoğu büyük oranda işletilmemiştir. ABD ve Batı'nın Kafkasya-Orta Asya (KOA) bölgesinde temel önceliği bu enerji kaynaklarının üretilmesini ve batıya doğru ihracını hızlandırmaktır. Hem Türkiye, hem de Azerbaycan da bu amacı paylaşmaktadır (İsmayıl, 2013).

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasıyla yeni dünya düzeni kurulmuş, bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya devletlerinin Türkiye ve diğer lider devletlerin de ilgi merkezi olmuştur. Türkiye bu dönemde ABD'nin teşviki, hem de AB gözünde daha önemli bir yer kazanmak umudu sonucu, bir yanılgıya kapıldı: SSCB'nin parçalanması sonucu ortaya bir boşluk çıktığını sandı. "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası" gibi sözler bu dönemde edildi ve doğal olarak da bu düşünce Rusya'yı rahatsız etti. Kafkasya tezinden bahsederken SSCB'nin varisi olan Rusya'nın bu bölgedeki politikasını da gözardı etmek olmaz. Rusya'nın Kafkas'lardaki politikası öncelikle enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde oluşmuştur. Merkez Moskova Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarını kontrolde tuta bilmek için Hazar Denizi'nin hukuksal statüsü üzerinde Kafkaslar bölgesinden geçebilecek boru hatlarının bloke etmesi ve bu bölgelere yakın çevrelerde özellikle çatışma bölgelerinde askeri varlığını kullanmıştır. Rusya'nın Güney Kafkasya devletlerinden Azerbaycan'la Dağlık Karabağ meselesi nedeniyle, Abhazya ve Güney Osetya sorunları ile de Gürcistan'la soğuk ilişkiler yaşamasından dolayı bölgedeki varlığını sürdürebilmesi için Ermenistan'a politik yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla Merkez Moskova Ermenistan'ı askeri üsleriyle Azerbaycan'dan koruma işlevini üstlenmiştir.

Türkiye'nin dış politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarından bugüne kadar denge politikası, Batıcılık ve süreklilik ekseninde gelişim gösteren aynı zamanda farklı durumlara yönelik yeni politikalar da geliştirmeyi ihmal etmeyen bir yapıya sahip olmuştur. Devletlerin dış politika tercihlerini yaparken artan bir şekilde alternatif politikalar izlediği ve uygulanmaya başladığı görülmüştür. Bu dönemde dış politikada karar alıcıların etkilendiği dolayısıyla politikalarına yön veren etkenler incelendiğinde devletlerarası diyalogların, sosyal ve kültürel etkileşimlerin önemli bir rol oynadığı ortadadır. Bu bağlamda son dönemdeki Türk dış politikasında da benzer değişim ve gelişimin yaşandığı ve özellikle son dönemin dış politik tercihleri incelendiğinde teori ve uygulamaların klasik anlayışın ötesinde aktif dış politika seçenekleri benimsenerek hazırlandığı görülmektedir. Teorik olarak karşılaştırmalı bir

analiz yapılacak olursa, dış politikada baskın bir anlayış olan realist düşünce paraleline dayandırılmaktadır.

Türkiye'nin Kafkasya üzerine olan dış politikasını incelemiş olursak bu bakış 2008 Ağustos ayına kadar değişmemiştir. Uluslararası konjonktürün eliyle Ağustosta yaşanan bir sürü olaylardan sonra Kafkasya'da bir takım değişikliklerin baş verdiğini göre biliyoruz. Güney Kafkasya'daki bu değişiklikleri "komşularla sıfır sorun" proaktif ve sorunlara çözüm arayan aktif dış politika söylemleriyle ilişkilendirilmektedir. Türk dış politikası açısından bölgenin önemi ortadadır. Türkiye'nin Kafkaslarla tarihi, siyasi ve kültürel yakınlığı olduğu bellidir. Buna misalen Müslüman ve Türk kökenli Kafkasyalıları ve 1858-1859 ve daha sonraki tarihlerde Osmanlı Devletine sığındıkları ve bu sığınma rakamı yaklaşık 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Kafkas Bölgesi Türkiye'nin Avrasya vizyonunu temsil etmektedir. Türkiye, bu doğrultuda bölge ile ilişkilerini çok daha iyi bir konuma getirmelidir. İkili ilişkiler dışında bölgesel ilişkilere yönelmeli ve bölgede mevcut olan projelere hız vermelidir ki bölgenin istikrarı ve barışında katkısı olabilsin. Bu da Türkiye'nin bölgede izlediği politikanın başlıca hedeflerinden biridir. Bölgenin Türkiye için menfaatlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

-Kafkasya'da Türkiye ve Rusya arasında tampon bir "Barış Kuşağı"nın oluşturulması;

-Gürcistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve uzun vadeli işbirliklerin sağlanması;

-Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hazar Denizi petrol ve doğalgazın kesintisiz olarak Türkiye üzerinden Batıya akışının sağlanması.

Eğer Türkiye'de yeterli önemi bölgeye verip güvenlik ve siyasi politikaların da akıllı adımlar atarsa bölge Türkiye içinde önemli bir şekle gelecektir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Güney Kafkas Devletleri ile ticari ve enerji sektöründeki işbirlikleri her iki tarafın daha da gelişmesi ve inkişafı için önemli bir adım oldu.

Enerji kaynaklarını dış politika olarak kullanan Rusya bu konuda büyük bir hakimiyetsahibidir.

Bildiğimiz üzere 2006’da dünyanın ikinci en uzun petrol boru hattı projesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini hayata geçirerek ve bir yıl sonra da Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projesine geçerlilik kazandırarak Rusya’ya karşı büyük avantajlar elde eden Türkiye bundan sonra da en önemli çıkarı ve beklentisi, yanı başında bulunan bu bölge ile yakın siyasi, ekonomik ve bilhassa kültürel ilişkiler içerisinde bulunması, bunun için de Kafkasya’nın öncelikle huzur ve refah içerisinde, tehlikelerden uzak bir şekilde varlığını sürdürebilir bir bölge konumuna ulaşmasıdır.

KAYNAKÇA

AGAYEV, M. (2004). *Rusya Federasyonu'nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar*. (E. Büyükkakıncı, Dü.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

Agreement on the Protection of the State Boundaries and Maritime Economic Zones of the States-Participants of the Commonwealth of Independent States. (1992). *International Legal Materials*, 31 (3).

ALIŞIK, G. S. (2005). "Bütöv Azerbaycan" Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. O. Yeşilot içinde, *Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya*. İstanbul: Kitabevi.

ALPASLAN, O. (1977). Bugünkü Kafkasya. *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*. İstanbul.

AMİRBEK, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımları Açısından Analizi. *Karadeniz Araştırmalar Dergisi* (46).

ANDİCAN, A. (2006). Çin Satrancında Orta Asya. *Avrasya Dosyası*, 12 (1).

ANİŞİMOF, S. (1926). *Kafkas Kılavuzu*. İstanbul.

ARAS, B. (2005, 02 09). Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu. *TASAM*.

ARAS, O. N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. İstanbul: DER Yayınevi.

ARI, T. (2004). *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları.

ARON, R. (2003). *Peace and War : A Theory OF International Relations*. Transaction Publishers.

ARSLAN, T. (tarih yok). *Deniz Hakimiyet Teorisi Bağlamında 1459-1476 Arası Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Siyasetinin İncelenmesi*. 03 20, 2017 tarihinde Akademia. edu: <https://www.academia.edu/pdf> adresinden alındı

ASLAN, Y. (2005). *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*. Ankara: berikan Yayınevi.

ASLANLI, A. (2013). Asrın Anlaşması'nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti. *Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar* (24).

- ASLANLI, A. (2013/4). Asrın Anlaşması'nın Üzerinden 19 Yıl Geçti. *Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* (24), 36.
- ASLANLI, A., & HESENOV, İ. (2005). *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2001)*. Ankara: Platin Yayınları.
- AŞIRLI, E. (2016, 12 05). *Azerbaycan'ın Türkistan Cumhuriyetleri ile Enerji İlişkileri*. 05 10, 2017 tarihinde TASAM: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/37991/azerbaycanin_turkistan_cumhuriyetleri_ile_enerji_iliskileri adresinden alındı
- ATMACA, T. (1999). *Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasibetleri (1993-1999)*. Ankara.
- AYDIN, M. Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler 1980-2001. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası* (Cilt II). İstanbul: İletişim.
- AYDIN, M. (2005). *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- AYZEMAN, A. (2013, 04 21). *Rossiya Naraşivaet "Muskuli " na Yujnım Kavkaze*. 02 10, 2017 tarihinde Qruziya Online: <http://www.apsny.ge/analytics/1366575580.php> adresinden alındı
- Azerbaycan'ın Ekonomisi, Dışişleri Bakanlığı*. (tarih yok). 06 18, 2017 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı
- BABAK, V. (1999). Neft Kaspiya v Otnoşeniyax Kazaxstana s Rossiey. *Centralnaya Aziya i Kavkaz* (1).
- BABAYEVA, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- BAEV, P. (1997). *Russia's Policies in the Caucasus, The Royal Institute of International Affairs, Russia and Eurasia Programme*. Londra: Chatham House.
- BAĞIRZADE, E. (2014, Şubat). Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları. *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* .
- Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü*. (tarih yok). 03 10, 2017 tarihinde BTC: <http://www.btc.com.tr/> adresinden alındı
- BAL, İ. (2011). *21. Yüzyıl Türk Dış Politikası*. Ankara: AGAM.
- BARNETT, M., & FİNNEMORE, M. (2004). *Rules For the World : International Organizations in Global Politics*. Ithaca: Cornell University Press.

BAYRAÇ, H. N. (2009). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1).

BAYRAÇ, H. N. (1999). Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Analizi, Türkiye'de gelişimi ve Eskişehir Uygulaması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAYRAÇ, H. N. (2005). *Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi*. 02 10, 2017 tarihinde http://paribus.tr.googlepages.com/n_bayrac2.doc adresinden alındı

BAYRAÇ, H. N., & YENİLMEZ, F. (2005). Türkiye'de Petrol Sektörü. *Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 10 (1).

BİLGİCİ, M. (2005). Hazar Enerji Havzası'nın Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi. Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü SBE Yüksek Lisans Tezi.

BİLGİN, M. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.

BLANCH, L. (1978). *Cennetin Kılıçları*. (İ. Kantemir, Çev.) İstanbul.

BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma. (2008). 03 10, 2017 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı : http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FSektor_Raporu_BOTAS.pdf adresinden alındı

BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma 2015-2019 Stratejik Planı. (tarih yok). 03 10, 2017 tarihinde BOTAŞ: http://botas.gov.tr/docs/raporlar/tur/strplan2015-19_tr.pdf adresinden alındı

BOZTAŞ, A. (2014). Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif. *Akademik Bakış*, 7 (14).

BP. (2008). *Statistical Review of World Energy*.

BRZEZİNSKİ, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası*. (E. Dikbaş, & E. Kocabıyık, Çev.) İstanbul: Sabah Yayınları.

BRZEZİNSKİ, Z. (2017). *Büyük Satranç Tahtası*. (Y. Türedi, Çev.) İstanbul: İnkilap.

BUDAK, M. (1997). Mondros Mütarekesinden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali. *Kafkasya Araştırmaları III*.

CABBARLI, H. (2004). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri. *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ankara Çalışmaları* (15).

- CAFERSON, N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*. Ankara: ASAM Yayınları.
- CAFERSON, N. (2000). *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*. Ankara: Asma Yayınları.
- CAŞIN, M. H. (2006). *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- CEMİLLİ, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*. İstanbul: İQ Yayıncılık.
- CÖMERT, S. (2000). *Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı.
- CROİSSANT, M. (1996). Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi. *Avrasya Etütleri*, 3 (1).
- ÇAL, S. (2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi. *Ankara SBF Dergisi*, 63 (4).
- ÇELİK, K., & KALAYCI, C. (1999). Azeri Petrolünün Dünyü ve Bugünü. *Avrasya Etütleri* (16).
- ÇELİKDÖNMEZ, Ö. (2016) Güney Kafkasya'da Amerika ve Rusya'nın üs savaşı. 05 12, 2017 tarihinde <http://www.kafkassam.com/guney-kafkasyada-amerika-ve-rusyanin-us-savasi.html> (12.01.2016)
- ÇELİKPALA, M. (2006). Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye. M. Aydın, & Ç. Erhan (Dü) içinde, *Beş Deniz Havzasında Türkiye*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ÇELİKPALA, M. (2013, Bahar). Hazar Bölgesi Dünyanın Ticaret Koridoru Olmaya aday: Yeni İpek Yolu Bir Hayal mi? *Hazar Raporu*(3), 47.
- ÇELİKPALA, M., & VELİYEV, C. (2015, Mart). Azerbaycan Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği. *Kadir Has Üniversitesi CIES-Policy Brief* , 15.
- ÇOLAKOĞLU, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. *Ankara Üniversitesi S.B.F Dergisi*, 53, 107.
- ÇOMAK, H. (2011). *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- DAĞ, A. E. (2005). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- DAĞI, Z. (2002). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü* . İstanbul: Boyut Kitapları.

DAVUTOĞLU, A. (2009). *Principles Of Turkish Foreign Policy*. Washington: SETA Foundation's.

DEMİR, A. F. (2003). *Türk Dış Politika Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

DEMİR, B. (2000). 1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci. *Akademik Araştırmalar Dergisi* (6).

DEMİRÇİOĞLU, Ç. (2003). Türkiye için Sürdürülebilir Enerji Çevre Politikaları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DEMİRBAŞ, L. (2002). Türkiye'de Enerji Sektörü, Sektörün Problemleri, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Enerji Politikaları. Isparta.

DENİZ, T. (2014). Enerji diplomasisi açısından siyasallaşan mekan, Hazar: Statü ve paylaşım sorunu. *Türk Coğrafya Dergisi* (62), 29-37

DENK, N. (2000). *Yirmibirinci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

DİKKAYA, M., & ÇAYLAK, A. (2008). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 3 (5).

Dış Ticaret İstatistikleri. (2014, Aralık). *TÜİK*.

Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu (DEİK). (2012). *Gürcistan Ülke Bülteni*.

DJALİLİ, M. R., & KELLNER, T. (2009). *Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*. (R. TÜZMEN, Çev.) İstanbul: Yayıncılık Matbaası.

DUGİN, A. (2004). Putin Üzerine Üç Deneme. (G. Sakenova, & M. Perinçek, Dü) *Teori Dergisi* (176).

DUGİN, A. (2003). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. (V. İmanov, Çev.) İstanbul.

DURMUŞOĞLU, S. (2017). *21. Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye*. Akademia.edu: <http://www.akademia.edu/> (05.05.2017)

EDİGER, V. Ş. (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki. *Enerji Arz Güvenliği*. içinde Ankara: SAREM Yayınları.

EHMEDOV, E. (2001, Mayıs 7). Xezerin Statusu ile Bağlı Mesele Yeniden Gündeme Gelir. Bakü: 525. Gazete.

ELMA, F. (2009). Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik Ve İşbirliği Sorunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6).

ENER, M., & AHMEDOV, O. (2008). Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi. 2. *Ulusal İktisad Kongresi*. İzmir: DEU İİBF İktisad Bölümü .

(1998, Mart 3). Enerji ve Dış Politika. İstanbul: Sabah Gazetesi.

ERAT, M. (1996). Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler Üzerinde Harekatı (1920). *Kaflas Araştırmaları II* .

EROL, M. S., & OZAN, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Akademik Bakış*, 4 (8).

(2006). *EU-Turkey Relations in the Field of Energy*. Policy Department Note, European Parliament.

FERHADOĞLU, T. (2013). *Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri: Danışıklar ve Reallıklar (Tehsil)*. Amerikanın Sesi: <https://www.amerikaninsesi.org/> (05.10.2017)

FRIEDMAN, G. (2011). *Gelecek 100 Yıl-21. Yüzyıl için Öngörüler*. (T. Baykent, Dü.) İstanbul: Pegasus Yayınları.

FULLER, E. (1992). Azerbaijan's Relations with Russia and the CIS. *RFE/RL Research Report*, 1 (43), 52-57.

GACHECHİLADZE, R. (2002). Geopolitics in the South Caucasus : Local and External Players. *Geopolitics*, 7 (1).

GAYIBOV, A. (2005). *Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Ekonomik Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Araştırmalar Enstitüsü.

GİRGİN, K. (2014). *Ruslarla Kavgadan Derin Ortaklığa*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

GİLPİN, R. (1975). *U.S. Power and the Multinational Corporation* . New York: Basic Book.

GÖKAY, B. (2001). The Background: History and Political Change. B. Gökay içinde, *The Politics of Caspian Oil*. Gordonsville: Palgrave Macmillan.

GÖKÇE, M. (2007). Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu. Ankara Üniversitesi SBE Doktora Tezi.

GÖNLÜBOL, M., & KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1996). 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası . *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. içinde Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÖZEN, R. (2004). Dış Politika Nedir ? İ. Bal içinde, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayınları.

GRAHAM, EVANS, NEWNHAM, & JEFFREY. (1998). *Dictionary of International Relations*. Londra: Penguin Books.

GUSEYNOV, A. R. (1996). *Ethnic Situation in the Caucasus*. <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/6.-ETHNIC-SITUATION-IN-THE-CAUCASUS.pdf> (01.05.2017)

GÜL, N. (2000). Yirmibirinci Yüzyılın Başlangıcında "Haydat" (ermenilerin davası). *Stratejik Analiz*, 1 (2).

GÜNALTAY, M. Ş. (1987). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinde Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*. Ankara.

GÜNEŞ, H. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası: Enerji ve Güvenlik", Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sempozyum Bildirileri. *Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)* (s. 26). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

GÜRBÜZ, M. V. (2003). Petrol, Petrol Politikaları ve Orta Doğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı. *Avrasya Dosyası*, 9 (1), 133-168.

HACİSALİHOĞLU, & YAŞAR, İ. (2001). *Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

HASANOV, A. (2003). Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde. *Journal Of Qafqaz University* , 139.

HASANOV, A. (1998). *Azerbaycan'ın Dış Politikası : Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996)*. Bakü: Azerbaycan Devlet Naşriyyatı.

HASGÜLER, M., & ULUDAĞ, B. (2004). *Kriz Üçgeninde Türkiye-Ortadoğu, Avrasya ve Kıbrıs Yazıları (1997-2007)*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

HESENOĞLU, F. (1994, Eylül 29). Neft Müqavilesini Nece Müdafie Etmek olar. Bakü: Azadlık gazetesi.

İMANOV, V. (2008). *Avrasyacılık: Rusya'nın kimlik arayışı*. İstanbul: Küre Yayınları.

- İSMAYIL, T. (2013). *Azerbaycan'ın Enerji Nakil Stratejisi*. Enerji Günlüğü: <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/4606/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi.html> (10.05.2017)
- İSMAYIL, T. (2013, Eylül-Ekim). Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*(54), 1451.
- İSMAYILZADE, E. (1998). *Qazaxıstan Xezerin Dibinin Bölünmesine Razıdır*. Bakü: Azadlık Gazetesi.
- İŞCAN, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'nin Paylaşım Sorunu. *Sosyoekonomi Dergi*, 12 (12).
- İŞYAR, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- İPEK, P. (2012). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası. E. EFEGİL, & R. KALAYCI içinde, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi* (Cilt I, s. 225-249). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İYİKAN, N. (2011). *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991–2010*. İstanbul: Hiperlink Yayınlar.
- KALAFAT, Y., & ASLANLI, A. (2006). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. İ. Bal içinde, *21. Yüzyıl Türk Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- KAMALOV, İ. (2008). *Moskova'nın Rövanj- Putin Dönemi Rus Dış Politikası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KARACA, R. K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 9 (33 (Bahar), 93-118.
- KARABAYRAM, F. (2007). *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*. Ankara: Lalezar.
- KARAGÖL, E. T., ATEŞ, S. A., KAYA, S., & KIZILKAYA, M. (2016). *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*. Ankara: SETA Yayınları.
- KARAYEV, A. (2009). *Turtsiya i Rossiya na Kavkaze: Vozmojnoe Vzaimodeystvie v Abhazskom i Karabahskom Protsesse*. İnformasionnaya-Analiticeskiy Sentr: <http://ia-centr.ru/expert/5999/> (02.10.2016)
- KARİMOV, B. (2007). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993–2003). İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı.

- KARLUK, R. (2002). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Beta Basım Yayın.
- KASIM, K. (2006). 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları. *Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 1 (1).
- KEOHANE, O. R. (1988). Hegemonyin the World Political Economy. *After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy* (s. 31-46). içinde Princeton: Princeton University.
- KEPBANOV, Y. A. (1997-1998). "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability. *Perceptions*, 2 (4), 8-16.
- KEYMAN, F. E. (2010). Globalization, Modernity and Democracy Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond. *Perceptions*, XV.
- KHANNA, P. (2011). *Yeni Dünya Düzeni*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- KILIÇBEYLİ, E. H. (2001). Rusya'nın Siyasal Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri (1992-2000). *Avrasya Dosyası-Rusya Özel Sayısı*, 6 (4), 28-29.
- KIZILKAYA, E., & ENGİN, C. (2002). Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- KNUTSEN, T. L. (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. (T. Arı, Dü.) İstanbul: Açılım Kitap.
- KOCAKENAR, M. (2015, 09 07). *Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*. 04 23, 2017 tarihinde Tasam: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan_dis_politikasinda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler adresinden alındı
- KOLPAY, A. (2013, 07 04). *Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerininİN Siyasete Yansımaları*. 02 10, 2017 tarihinde Ermenek Haber: <http://www.ermenekhaber.com/yazarlar/ali-koplay/turkiye---rusya-ekonomik-iliskilerinin-siyasete-etkisi/85/> adresinden alındı
- KOROTİŞEV, A. P. (2013, Mart 8). Rus Toplumunun ve Siyasilerinin Türkiye'nin Kafkasya Politikasına Bakışı. *BİLGESAM*.
- KURAT, A. N. (1999). *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Kurum.
- LEPİNGWELL, J. W. (1994). The Russian Military and Security Policy İn The Near Board. *Survival*, 36 (3).
- LİGH, M. (1996). Russia and Transcaucasia. J. R. Wright içinde, *Transcaucasian Boundaries*. Londra: UCL Press.

- MACKINDER, H. J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*. Washington: National Defense University Press.
- MAHAN, T. (2013). *Deniz Harbi Üzerine*. (T. A. Büyükonat, Çev.) İstanbul: Doruk Yayımcılık.
- MAKSİMENKO, V. İ. (2000, Eylül 19). *Status Kaspiskogo Morya i Sotrudnicestvo Priaspiskix Gosudarstv*. 03 10, 2017 tarihinde Transcaspian: <http://www.transcaspian.ru> adresinden alındı
- MEFTUN, M. (2004). *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*. İstanbul: İQ Kültür-Sanatçılık.
- MEHDİYOUN, K. (2000). Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea. *The American Journal of International Law* (94), 179-180.
- MUKHAMETOV, R. S. (2010). Instrumentı Vneşney Politik iRossii: Suşnost i Form ıRealizatsii. *Ars administrandi* (2).
- MURADOV, R. (2004). Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları. H. Selçuk içinde, *Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları*. İstanbul: TASAM.
- MÜŞİAD. (2006). *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği*. İstanbul: Tavashlı Matbaacılık.
- NESİBLİ, N. (2001, 07 30). İran Azerbaycan Görüşmeleri Gerçekleşecek mi? BAKÜ: Yeni Müsavat Gazetesi.
- OĞAN, S. (2001). Demografinin Gölgesi Altında Rusya–Kazakistan İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, 7 (4).
- ONAN, S. (2006). *Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü*. <http://www.turksam.org/tr/> (18.06.2017)
- ORAN, B. (2001). Uluslararası Ortam ve Dinamikler (1980-1990). B. ORAN (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası (1980-2001)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖRGÜTÇÜ, M. (1995). Eurasian Energy Prospects and Politics. Need for a Longer Term Western Strategy, Futures. M. AYDIN içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (Cilt 27, s. 276-296). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÖZBAY, Ö. (1995). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. Ankara.
- ÖZEY, R. (2001). Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri. *Avrasya Etüdleri*, 20 (Özel Sayı).
- ÖZSABUNCUOĞLU, İ. H., & UĞUR, A. A. (2005). *Doğal Kaynaklar Ekonomi, Yönetim ve Politika*. Ankara: İmaj Kitapevi.

PAMİR, A. N. (2003). *Dünya'da ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları*. http://metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf (15.12.2016)

PAMİR, N. (2006, Ekim). Enerji Güvenliği, Stratejik Öngörü 2023. *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)* .

PAMİR, N. (2005). Güney Kafkasya'nın Enerji Boyutu. *Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

PURTAŞ, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. İstanbul: Platin Yayınevi.

RAŞİD, A. (2004). Orta Asya'nın Dirilişi. E. B. Ünüvar içinde, *Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesindeki Rekabet ve Güvenlik Arayışı*. İstanbul: TASAM.

RESULOV, R. (2001). İmzalanan Müqavileler üzre İflenecek Yataqların Çoxu Bofl Çıxarabilir. Bakü: Ayna Gazetesi, 27.06.2017

RICHARDS, A., & WATERBURY, J. (1998). *A Political Economy of the Middle East*. Colorado: Westview Press.

RIFKI, Ö. (1970). Dünyadaki Dil Ölçüleri İçinde Çerkez Dili. (V. Güzar, Dü.) *Kuzey Kafkasya Dergisi* (26).

RONDELİ, A. (2002). Yujniy Kafkaz i Rossiya. *Vestnik Yevropı* (7-8), 15.

RUİNTEN, S. (2005). *Azerbaycan Türk Devletleri ile Siyasi Elaqeler Sisteminde*. Bakü: Adiloğlu Neşriyyat.

SAGHEB, N., & CAVAİD, M. (1994). Azerbaijan's Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium. *Azerbaijan International Magazine*, .

SATMAN, A. (2006). Dünyada Enerji Kaynakları. *Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*. İstanbul: TASAM.

SEVİM, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26 (7).

SİHARULİDZE, Y., MANVELİŞVİLİ, A., GOGEBASVİLİ, J., BATSAŞI, T., İVANE, T., BİÇİ, T., et al. (1998). Abhazlar ve Abhazya. H. Hayrioğlu (Dü.) içinde, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürü*. İstanbul: Sorun Yayınları.

SHEALY, M., & DORİON, P. J. (2007, Ekim). Growing Chinese Energy Demand: Is the World in Denial?., *Center for Strategic and International Studies* , 3.

- SÖNMEZOĞLU, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*. İstanbul: D&R Yayınları.
- SÖNMEZOĞLU, F. (1996). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Strategiya Razvitiya Morskoy Portovoy İnfrastrukturı Rossii do 2030 goda. (2011). *Moskova: Diaspora ve Entegrasyon Enstitüsü Yayınları* .
- ŞAHBAZOV, R. (2015). *Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- ŞAHİN, E. (2002). *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)*. Ankara: Türk Kurum.
- ŞEN, L. (2008). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası. Ankara: Atılım Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi.
- ŞÖHRET, M. (2014). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çalışmalara Etkisi. *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Konferansı*. Kocaeli.
- ŞÜKRÜOĞLU, M. (2004, Mayıs). Küreselleşen Dünyada Enerji Politikaları ve Savaş. *EMO Ankara Şubesi Yayını* , s. 16.
- TANRISEVER, O. F. (2012). Rusya'nın Kafkasya Politikası: Sovyetsonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahalecilığe. M. AYDIN içinde, *Kafkasya'da Değişim Dönüşüm*. Ankara: Nobel.
- TANRISEVER, O. F. (2002). *Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TARAKÇI, N. (2012). *Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri: Klasik Diplomasiden Jeopolitik Diplomasieye*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- TAVKUL, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken.
- TAVKUL, U. (2007). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge.
- TAVKUL, U. (2008). *Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi*. http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/arastirma/0090_kafkasyanın_cografi_konumu_ve.htm (04.04.2017)
- TAVKUL, U. (1997). Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya. *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı*, 2 (16).
- TEPAV Ticaret Çalışmalar Merkezi. (2007). <https://www.deik.org.tr/.../d58f49758b3f493d8c49896018bca24c>. (10.02.2017).

TEZKAN, Y., & TAŞAR, M. (2002). *Dünden Bugüne Jeopolitik*. İstanbul: Ülke Kitapları.

The Geopolitics of Energy into the 21st Century Center for Strategic and International Studies. (2001, Ocak). *Center for Strategic and International Studies* .

TURGUTOĞLU, K. (2006). Rusya Federasyonu'nda Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikaların NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırılması. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Dış Politikasının Ekseni. (2010). *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)* . http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1296/turk_dis_politikasinin_ekseni , (30.11.2016)

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2010 (TİKA). (2010).

Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi. (2013). http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (10.02.2017)

Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri. (2015). *Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu (DSA)* (99), 3.

TÜRSAN, N., & SOYUPAK, K. (1992). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

TÜYSÜZOĞLU, G. (2007). Türkiye-Gürcistan İlişkileri. P. Yürür, & A. Özkan (Dü) içinde, *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti*. Ankara: Detay Yayıncılık.

UÇAROL, R. (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

UĞURLU, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

ULAŞ, B. (2011). *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

ULUTAŞ, M. (2008). Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu. *Cumhuriyet Enerji* (1).

USLU, K. (2006). Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslar arası Boyutu. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (1), 99-130.

URAL, A. (2009). ABD'nin Enerji Hakimiyet Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi. *Orta Doğu*, 3 (2).

UYSAL, M. (1993). *Güney Kafkasya'nın Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

ÜŞÜMEZSOY, Ş., & ŞEN, S. (2003). *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savşları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ÜZÜLMEZ, A. (2009). Türkiye'nin Enerji Politikaları, Enerji Güvenliği ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Davraz Kongresi 2009 Bildiri Kitabı*.

YANAR, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

YAPICI, U. (2004). *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

YÜCE, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

YÜCESOY, Z. (2002). Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

ZİMNİTSKAYA, H., & GELDERN, J. V. (2011). Is The Caspian Sea a Sea; and why does it matter? *Eurasian Studies* .

World Energy Outlook (WEO). (2006). Paris: OECD/IEA.

Azerbaycan Gazetesi, 1993

Halk Gazetesi, 1994

İzvestiya, 1994

Respublika Gazetesi, 1995

Milliyet Gazetesi, 1998

Finans Forum, 1998

Cumhuriyet Gazetesi, 1999

Halk Gazetesi, 2007

Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu (DEİK), 2009

Rusya Gazetesi, 2012

Moskova Haberleri Gazetesi, 2012

İzvestiya Gazetesi, 2013

SOCAR (2016). <http://www.socar.az/socar/az/home/> (10.03.2017)

TUSAM(2007).<http://www.tusam.net/print.asp?id=787&tbl=Makaleler&fld=makale>, (12.05.2017)

EnerjiAjansı(2008).http://www.enerjiajansi.com/index.php?option=com_content&task=view (18.06.2017)

<http://www.e-journal.ru/n06075075.html>, (06.07.2011)

Türkiye İstatistik Kurumu (2013). <http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do> , (19.06.2017)

Dünya Bankası Resmi Sayfası: (2013). <http://data.worldbank.org/country> , (19. 06. 2017)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Leyla İSAYEVA

Doğum Tarihi: 10.02.1992

Doğum Yeri: Azerbaycan

Uyruğu: Azerbaycanlı

Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

2009-2013 Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

(İş düzenlemesi ve Yönetimi 1+4)

1998-2009 A.Şaik adına 54 No-lu orta okul

Yabancı Diller: İngilizce (iyi)

Rusça (iyi)

Deneyimler :

2009 Bakü, Nar Mobile Ofis Menejeri

2012-2015 Bakü, Novator Pharm İlaç Tanıtım Şirketi, Bölge Menejeri

Katıldığı Kurslar:

2010 Beden Dili Semineri

2004 Bilgisayar Kursu

2003-2009 Piano Eğitimi

1998-2014 Oyunculuk Kursu ve Sahne Eğitimi

Bilgisayar Bilgisi:

Microsoft Office programları (Word, Exel, Powerpoint)

Mesleki Bilgiler :